

Tiina Äikäs

Kentälle arkeologin mieli halajaa – mutta mitä siitä seuraakaan?

Jälleen on se aika vuodesta, kun moni toimistotöitä tekevä arkeologi katselee kaihoisesti ikkunasta ulos kenttätöistä haaveillen ja muokkaa iltaisin kotona korviketoimintana kasvimaata. Kentällä työskentelevät ovat taas tähän mennessä ehtineet jo moneen kertaan manata vaihtoehtoisesti helteen tai vesisateen. Vaikkeivät kenttätöiden realiteetit aina vastaakaan haavekuviamme, ja vaikka mielellämme muistutamme arkeologin työn olevan paljon muutakin kuin maan kaivamista, tuntuu kaivausvälineitä pakattaessa siltä, että tähän on koko talvi odotettu. On kaivattu sitä tunnetta, kun lasta paljastaa löydön maasta.

Tänä vuonna on jo ennen kenttäkautta virinnyt useampi kiinnostava ja kiivaskin keskustelu, jotka saavat ehkä nyt arkeologin katselemaan maasta kaivamaansa löytöä uusin silmin. Mieleen nousee kysymyksiä: Mihin kaivamani löytö päättyy? Missä sitä säilytetään ja miten pitkään? Mitä säilytämme, mitä dokumentoimme ja miten? Käsitystämme kaivauksilla esiin tulleen arkeologisen materiaalin koskemattomuudesta on ravisteltu. Voidaanko löytöjä poistaa tai pilkkoa, kun niistä on saatu riittävä tieto? Entä mitä on tämä riittävä tieto menetelmien kehittyessä jatkuvasti? Toisaalta nytkään kaikki löydöt eivät ole päätyneet säilytettäväksi. Pienen luumateriaalin arvo on toisinaan nähty ainoastaan ajoitusnäytteenä ja suuret puurakenteet taas ovat olleet hankalia varastoida, minkä vuoksi niistä on säilynyt ainoastaan kenttädokumentointi sekä kenties dendronäyte.

Löytöjä ei myöskään kaiveta ainoastaan säilytettäväksi museoihin. Tutkimusprosessi ei pääty siihen, kun kaivausraportti on kansitettu ja esineet luetteloitu. Toimistossa tehtävä tutkimustyö ei aina ole päällimmäisenä mielessä hiekkasankoja kantaessa, mutta vasta löytöjen synnyttämien ajatusten saatua kirjallisen muodon jotakin teoreettista tai muuta löydöt kontekstualisoivaa taustaa vasten on kaivausprosessi saavuttanut ensimmäisen etapkinsa. Tämänkään ei luonnollisesti tarvitse olla tutkimusprosessin päätös vaan löytöihin voidaan palata myöhemmin uudestaan. Tutkimustulosten julkaisemisen voisikin katsoa liittyvän kiinteänä osana kaivausprosessiin.

Kun sangot ja lastat on palautettu varastoon ja reisitaskuhousut laskostettu kaappiin, voi kenttäarkeologi palata toimistoarkeologiksi, avata tietokoneensa ja aloittaa artikkelin kirjoittamisen. Syksyllä Muinaistutkijan toimituskunta toivookin saavansa lukea niin kaivaushavainnoista, esinetutkimuksesta, kannanotoista viime aikoina käytyihin keskusteluihin kuin myös muista arkeologien mielessä liikkuvista kysymyksistä.

Ps. Lukijat, jotka eivät ole seuranneet Arkeologi-listalla käytyä keskustelua, voivat tutustua Museoviraston blogiin osoitteessa blogi.nba.fi/2013/huhtikuu/rakentavaa-keskustelua-kokoelmista-tarvitaan

Taisto Karjalainen & Hanna Kelola-Mäkeläinen

Kivilatomuksia Rovaniemeltä – latomusten alkuperän tarkastelua

Stensättningar i Rovaniemi – en granskning av deras ursprung

I artikeln beskrivs stensättningar som blivit dokumenterade i samband med en kulturarvsinventering i Rovaniemi, och utgående från deras struktur och placering analyseras deras ursprung. I västra och norra delarna av Rovaniemi har den gamla gränsen mellan Kemi och Torneå Lappmark gått. Här finns även gränsen mellan de områden som befolkats av samer respektive bönder. De här områdena hör till Lapplands äldsta administrativa områden. Artikeln diskuterar sambandet mellan dessa gränser och stensättningarna.

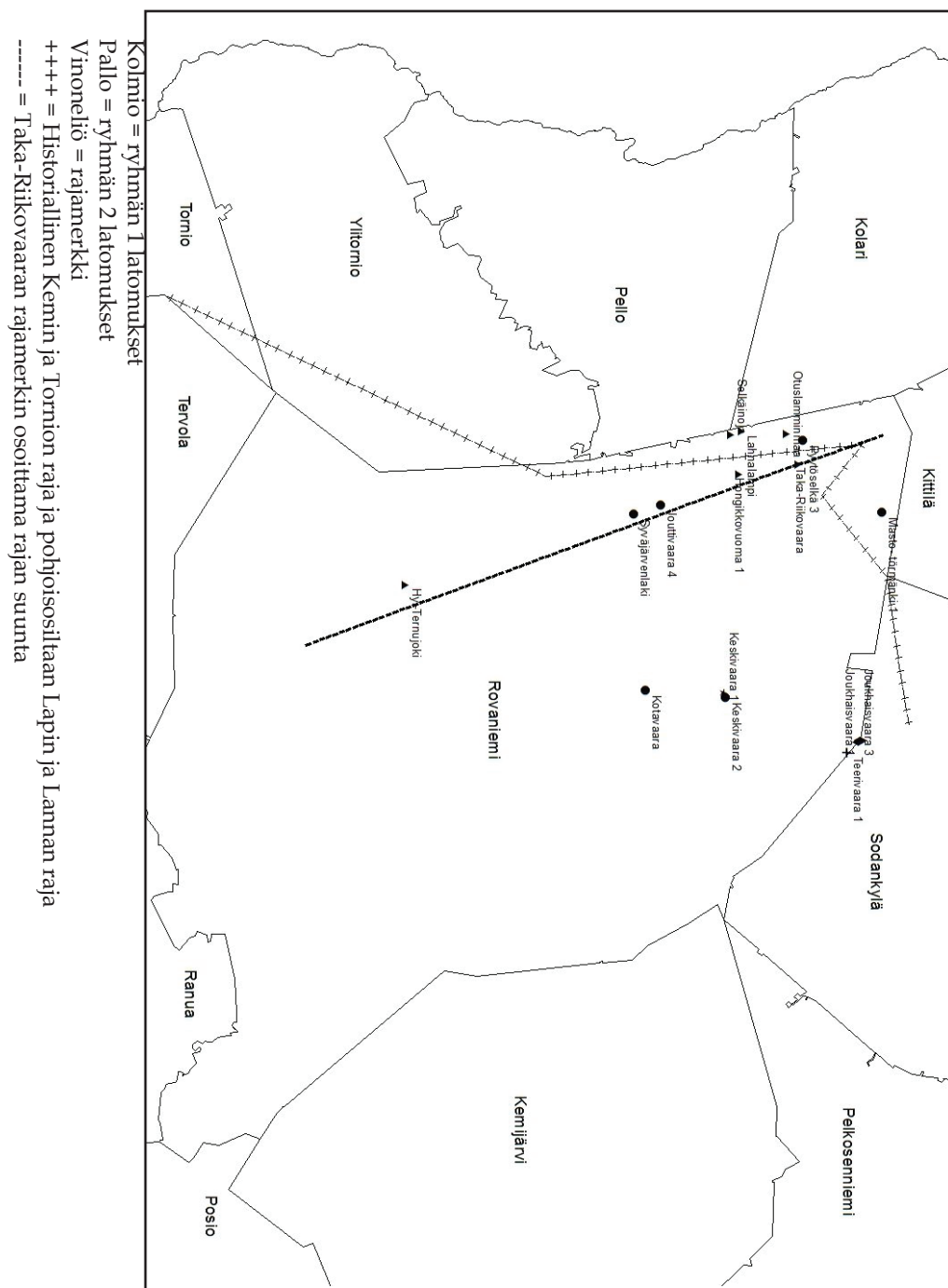
Latomustyypit

Metsähallitus kartoittaa vuosina 2010–2015 Kansallisen metsäohjelman puitteissa hallinnoimillaan metsätalousmailla kulttuuriperintöä kivikaudesta 1960-lukuun saakka. Rovaniemen metsätalousmaat inventoitiin vuosina 2011–2012. Jälkimmäisenä vuonna inventointia tehtiin kunnan pohjoisosassa, josta kartoitettiin 250 muinaisjäännyttä tai kulttuuriperintökohdetta. Kohteista 17 on kivilatomuksia, joista osan tiedetään olevan rajamerkkejä, osan maanmittaukseen käytettyjä kiintopisteitä ja osa jäänee vaille selitystä (Kuva 1).

Seuraavassa esittelen latomuksien ominaisuuksia, sijaintia ja suhdetta Lapin vanhoihin rajoihin ja niistä esitettyihin päätelmiin. Pyrin myös arvioimaan, voiko latomusten rakenteesta ja sijainnista päätellä niiden pystyttämistarkoitusta tai kuulumista suurempaan ryhmään kuten rajamerkkeihin tai maanmittauksen käytötarkoituksiin.

Latomuksia on kahta perustyyppiä, jotka poikkeavat rakenteeltaan ja sijainniltaan. Ensimmäisen ryhmän muodostavat kuusi latomusta, jotka ovat noin metrin korkuisia pyöreitä ladelmia, joiden halkaisija on juuresta 1–1,5 metriä ja korkeus 1–1,2 metriä. Latomuksien päällystä on joko puolipallon muotoinen tai tasainen. Latomukset on tehty pyöreistä tai laakakivistä ja koottu rakennelman ympäristön kivistä. Usein rakennelmien ympärillä on vielä havaittavissa kuopat, joista kivet on kerätty. Kivet ovat halkaisijaltaan puoli metriä tai sitä pienempiä. Tähän ryhmään kuuluvat latomukset: Otuslamminmaa 1 (Kuva 2), Taka-Riikovaara, Selkäinoja, Lahnalampi, Hongikkovuoma 1, Hyi-Ternujoki.

Toisen ryhmän muodostavat seitsemän latomusta, jotka muistuttavat muuten ensimmäisen ryhmän latomuksia, mutta niissä on lisätty rakennelman päälle pystyyn laakakivi. Laakakivi sijaitsee rakennelman keskellä ja sen alaosa on tuettu ladelman

Kuva 1. Kartta kivilatomusten sijainnista (Kartta: H. Kelola-Mäkeläinen, © Karttakeskus, lupa L 5293).

kivillä. Laakakiven näkyvä osa kohoaa kivilatomuksesta noin 30–40 senttimetriä ladelman huipun yläpuolelle. Tällaisia latomuksia ovat: Keskivaara 2 (Kuva 3), Kotavaara, Masto-törmänsä 1, Pyytöselkä 3, Syväjärvenlaki, Jouttivaara 4, Teerivaara 1. Lapin rajahistoriaa tutkineen Voitto Viinanen mukaan Inarin Kaamassaaren kivilatomus on edellä kuvatun kaltainen latomus. Latomuksen alkuperää on myöhemmin arvailtu seidaksi tai rajapyykiksi, koska Inarin läpi kulki myös Täyssinän rauhan raja (Viinanen 2002: 220). Viinanen tyypittelee myös valtarajatyyppejä, ja hänen mukaansa useimmat valtarajan merkki-viitoista ovat olleet viittapyykkejä, joissa on ollut kivimuuriin pystytetty puupaalu. Toisen päätyypin rajaviitoista muodostavat kivipyykit, jotka ovat ison maakiven tai kiintokalliokumpareen päälle ladottuja kiviröykkiöitä (Viinanen 2002: 251).

Omana ryhmänä voi pitää Keskivaaran yhtä kiviladelmää, jossa muutamia laakakiviä on koottu toisiaan vasten kalliolle. Lisäksi tarkastelussa on mukana Rovaniemen ja Sodankylän kuntien välinen rajamerkki, joka koostuu kolmesta kiviladelmasta (Joukhaisvaara 1–3), joista keskimmaisessä on vuosiluku 1849.

Latomusten sijainti, maasto ja seudun muut latomukset

Latomuksista yhdeksän sijaitsee Rovaniemen kunnan luoteisosassa lähellä Kittilän, Kolarin ja Pellon rajaa. Joukhaisvaaran ja Teerivaaran rajamerkit sijaitsevat pohjoisessa Sodankylän rajalla ja Hyi-Ternujoen latomus Rovaniemen keskustan ja Pellon rajan puolivälissä. Keskivaaran latomukset sijaitsevat Saittajärven luoteispuolella sijaitsevassa vaarassa ja Kotavaaran latomus Niinijärven länsipuolen vaarassa. Hyi-Ternujoen, Keskivaaran ja Kotavaaran latomukset eivät ole rajamerkkejä, koska ne eivät sijaitse lähelläkään mitään tunnetuista Lapin historiallisista rajoista (Julku 1991). Joukhaisvaaran rajamerkissä on

vuosiluku 1849 ja se on pystytetty nykyisen Sodankylän ja Rovaniemen rajamerkiksi. Teerivaara 1 ja Hyi-Ternujoen latomukset ovat ilmeisesti koonillisia kiviraunioita¹ ja ne on tehty maanmittauksen tarkoitukseen 1900-luvun alussa. Ensiksi mainittu luoteisosan yhdeksän latomusta sijaitsevat molemmin puolin vanhaa Kemlin ja Tornion pitäjien rajaa sekä lähellä Kemlin pitäjän ja Lapin kylien välistä niin kutsuttua Lapin ja lannan välistä rajaa.

Edellä esitetyt ensimmäisen ja toisen ryhmän latomukset sijaitsevat erilaisissa maaston kohdissa. Ensimmäisen ryhmän latomukset sijaitsevat soiden ympäröimillä kivisillä harjuilla. Toisen ryhmän latomukset sijaitsevat korkeilla vaaroilla, mutta mikään niistä ei sijaitse vaaran laella. Voisi sanoa, että latomukset sijaitsevat vaarojen rinteillä noin kaksi kolmannesta vaaran korkeudesta. Poikkeuksena tässä ryhmässä on Pyytöselkä 3 latomus, joka sijaitsee laakealla harjulla. Latomuksen päällä on kaksi toisiinsa nojaavaa kiveä, eikä niin kuin ryhmän muissa latomuksissa yksi pystyssä oleva laakakivi. Ilmeisesti tämä latomus kuuluukin ryhmään 1 ja sen päällyskiviä ei olekaan tarkoitettu keskiosan pystylaakakiviksi.

On selvää, että vuoden 2012 inventoinnissa löytyi vain osa latomuksista ja Rovaniemen naapurikuntien alueella on vastaavia latomuksia. Esimerkiksi Oili Räihälän tekemässä Pellon kunnan eteläosan inventoinnissa vuonna 2011 löytyi kahdeksan latomusta Rattosjärven kaakkoispuolelta (Räihälä 2011). Nämä latomukset näyttäisivät olevan pääosin määritelmäni ensimmäisen ryhmän latomusten kaltaisia ja lienevät koonillisia kivilatomuksia. Joukossa on kuitenkin myös taidokkaasti laakakivistä tehtyjä korkeita latomuksia (Muotkarova E ja Muotkarova), jotka muistuttavat Kotavaara ja Keskivaara 2 latomuksia, paitsi että niissä ei ole keskellä pystykivilaakaa.

Kuva 2. Otuslamminmaa 1 latomus edustaa ensimmäisen tyypin latomuksia.

Kemin ja Tornion lappien raja ja Kemin pitäjän raja lapinkyliä vastaan

Kemin ja Tornion raja on ollut kiistan aihe vuosisatoja. Seuraavassa kuvaan vain muutamia rajan sijainnin kannalta tärkeitä tapahtumia. Vuonna 1374 puhkesi Uppsalan ja Turun välinen kiista hiippakuntien rajasta. Mauri Yrjänänpoika antoi 1596 rajatuomion, jonka mukaan raja kulki Östgrundetista Rajajokeen ja siitä sisämaahan Mandajärvelle. (Julku 1991: 11).

Kuningas Adolf Fredrik asetti 1762 välimiesoikeuden tutkimaan Kemin ja Tornion välistä rajaa, johon kiistan osapuolilta kysyttiin näkemys. (Julku 1991: 51). Torniolaisten näkemyksen mukaan raja kulki nykyisen Rovaniemen osalta Mustivuomasta Sinetän salmeen molempien Sinetän järvien väliin, sieltä keskelle Marrasjärveä ja edelleen Rauvastensaareen Ounasjokeen. Kittilän osalta Rauvastensaaresta Liittovaaraan ja sieltä Kukasvaaraan. Sodankylän osalta Kukasvaarasta Unarin Porosaareen ja sieltä Liittovaaran. (Julku 1991: 69). Lopullisen rajatuomion

mukaan 1777 raja tuli Rovaniemen nykyiselle rajalle Kaisavaarasta Mustivaaraan ja sen jälkeen Typpyrävaarasta Porkkavaaraan. (Julku 1991: 72). Tässä rajassa sivuutettiin vuoden 1754 käyty Tornion ja sen lapinmaiden raja, joka kulki Rauvastenlatvalle ja Rauvastenvuomaan. Raja siirtyi lännemmäksi, kun se merkittiin kulkevaksi suoraan Porkkavaaraan.

Kemin ja Tornion välinen raja oli aluksi nautinta-alueiden raja, mutta organisoituaan siitä tuli myös kylien, pitäjien, kihlakuntien, maakuntien, hiippakuntien ja valtion rajoja. (Julku 1991: 16.)

Vuonna 1673 annettiin Lapin asutusplakaatti ja heti sen jälkeen 1675 maanmittari Jonas Gedda määritteli Kemin pitäjän rajan lapinkyliä vastaan (Julku 1991: 29). Geddan määrittelemä raja alkaa Kittilän Särestön Vikevästä ja kulkee nykyisen Rovaniemen rajan pohjoispuolella Kittilän ja Sodankylän kuntien puolella itään. Samaisen rajan määrittelivät kemiläiset vuoden 1672 samansuuntaisesti, joskin hieman etelämpää kulkevaksi. Geddan ja kemiläisten määrittelemät rajat herättivät ärtymystä lapin-

Kuva 3. Keskivaara 2 latomus edustaa toisen ryhmän latomustyyppiä.

kylien saamelaisissa ja he esittivät Sompion käräjillä vuonna 1687 oman rajansa, joka kulkee alkuosaltaan nykyisen Rovaniemen luoteiskulmalla seuraavasti: Rauvas-ten vuoma, Molkoköngäs, Liittovaara, Lentovaara, Seipävaara (Julku 1991: 32).

Inventointihavaintojen kannalta merkittävät vanhojen rajojen pisteet

Puuttumatta enempää näiden kahden rajan vuosisataisiin kiistoihin sekä taloudellisiin ja sosiaalisiin merkityksiin, keskityn tässä tekstissä rajankäynneissä mainittuihin rajapisteisiin ja inventoinnissa löytyneisiin kivilatomuksiin. Inventointihavaintojen kannalta merkityksellisiä vanhojen rajojen rajapisteitä Rovaniemen alueella ovat etelästä pohjoiseen lueteltuna: Mustipaljukka, Mustivaara eli Rajakirakka, Sinetänsalmi, Mäntyjärvi, Typpyrävaara eli Iso Keroaara, Nuasjärven Sitomaniemi, Marrasjärvi, Porkkavaara, Rauvastenvuoma, Rauvastenlampi, Molo-

koköngäs, Liittovaara, Unarin Porosaari ja Lentovaara. Raja toki jatkuu etelään ja pohjoiseen ja sieltä tunnetaan lisää sekä löydettyjä latomuksia että mainintoja kirjallisuudesta.

Mustipaljukan ja Rajakirakan rajamerkit ovat kivilatomuksia, jotka inventoitiin vuonna 2011 (Karjalainen 2011; Räihälä 2011). Vuoden 1786 rajankäynnissä rajan sijainnista käytiin kiistaa näiden pisteiden välillä, ja raja merkittiin Rajakirakkaan, vaikka alkuperäinen raja onkin kulkenut Mustipaljukan pyykin kautta. Mustipaljukalla on rajamerkin lisäksi koonillinen kiviraunio 1900-luvun alusta (Julku 1991: 103).

Sinetänsalmi oli vuoden 1762 rajankäynnin yhteydessä torniolaisten näkemyksen mukaan yksi rajapiste (Julku 1991: 72). Mäntyjärvi on erään tulkinnan mukaan Mauri Yrjänänpojan 1596 antamassa rajatuomiossa mainittu Mandajärven rajapiste (Julku 1991: 29).

Typpyrävaara on vuoden 1777 rajatuomiossa mainittu rajapiste, jonka sijainnista syntyi torniolaisten ja kemiläisten välille riita. Torniolaiset olisivat halunneet rajan

vaaran korkeimmalle laelle ja kemiläiset läntiselle laelle. Raja tehtiin kemiläisten ehdottamalle paikalle (Julku 1991: 104). Typpyrävaaran suuri kivinen rajamerkki sijaitsee nykyisen Iso Kerovaaran laella.

Myös seuraavista pisteistä on perimätietoa tai ne on mainittu rajankäyntiasiakirjoissa: Nuasjärven Sitomaniemeä ei mainita rajamerkiksi, ja se on löytynyt myöhemmin. Perimätiedon mukaan pyykki liittyy hiippakuntien väliseen rajaan (Julku 1991: 104). Marrasjärvi on 1763 tehdyssä rajaselonteossa torniolaisten todistuksen mukaan rajapiste ja raja kulki keskeltä Marrasjärveä (Julku 1991: 51). Porkkavaara on 1777 annetun rajatuomion yksi rajapiste (Julku 1991: 72). Rauvastenvuoma ja Rauvastenlampi ovat useissa yhteyksissä mm. saamelaiden 1687 antaman todistuksen mukaan rajapisteitä ja Rauvastenvuoma on ilmoitettu Kemin ja Tornion välisen rajan alkupisteeksi (Julku 1991: 32). Molokoköngäs, Liittovaara, Unarin Porosaari ja Lentovaara ovat saamelaiden 1687 antaman todistuksen mukaan Kemin ja lapinkylien rajapisteitä (Julku 1991: 32).

Päätelmät

Joukhaisvaaran rajamerkki viisarikivineen on Sodankylän ja Rovaniemen välisen nykyisen rajan merkki. Sen keskikivessä on teksti ” N 1849”. N ilmeisesti tarkoittaa Tsaari Nikolaita ja sen alla on merkin pystyttämivuosi.

Keskivaara 1 latomus on tehty toisiaan vasten nostetuista laakakivistä. Latomus on mahdollisesti syntynyt laakakivien keräilyn yhteydessä. Inventointia avustanut metsuri Mauri Pokka tiesi kertoa, että tältä seudulta kerättiin hyviä laakakiviä rakennustarpeisiin. Toinen selitys latomukselle olisi Keskivaara 2 latomuksen viisarikivet. Latomuksien väli on kuitenkin pitkä, eikä niiden välillä ole näköyhteyttä, joten tämä selitys ei ilmeisesti päde.

Ryhmän 1 kivilatomukset

Useat ryhmän latomuksista ovat ilmeisesti niin sanottuja koonillisia kiviraunioita. Koonilliset kivirauniot ovat Maanmittaushallituksen ylijohdaja J. Sjölinin 1895 kiertokirjeessä rakennettavaksi määräämiä kivilatomuksia, joita maanmittarit tekivät maantieteellisen kartoituksen sidemittauksia varten. Länsi-Lapissa näitä raunioita rakennettiin 1900-luvun ensimmäisinä vuosina (Julku 1991: 11, 109). Koonillisten kiviraunioiden erottaminen muista rajamerkeistä ei kuitenkaan ole helppoa. Esimerkiksi vuonna 2010 inventoimani Posion Puntarikerön Lapin ja lannan rajapyykki muistuttaa erehdyttävästi Hyi-Ternujoen latomusta (Karjalainen 2010: 170).

Tästä ryhmästä rakenteensa ja sijaintinsa puolesta selkeimmin koonilliseksi kiviraunioiksi sopivat Otuslamminmaa 1, Selkäinoja, Lahnalampi ja Hyi-Ternujoki. Nämä rakennelmat ovat puolipallon muotoisia ja sijaitsevat alueella, johon koonillisia kiviraunioita rakennettiin. Nämä rauniot eivät sijaitse minkään tunnetun historiallisen rajan läheisyydessä. Selkäinojan raunio on rakennettu suuren maakiven kylkeen ja se on melkein identtinen Sotkamon Honkavaaran raunion kanssa, jonka Kyösti Julku kirjassaan sanoo olevan koonillinen kiviraunio (Julku 1990: 113). Toisaalta Viinasen mukaan rajamerkkien toinen päätyyppi on ison maakiven päälle ladottu kiviröykkiö (Viinanen 2002: 251). Myös Hongikkovuoma 1 latomus voi olla koonillinen, mutta sen rakenne poikkeaa jonkin verran muista ryhmän latomuksista, koska se on hieman suorakaitteen muotoinen ja sen laki on tasainen.

Taka-Riikovaaran latomus ei selvästikään ole koonillinen kiviraunio, minkä Kyösti Julku jo totesi: ”Se ei ole koonillinen kiviraunio, sillä valtionmaiden kartoitusta ei ulotettu koskaan tälle alueelle, vaan kartoitus pysähtyi noin kaksi kilometriä ennen Taka-Riikovaaraa.” (Julku 1990: 104). Edelleen pyykin löytäjä Martti Ylisuvanto tietää pyykin olleen siellä ”aina”. Nuorena

miehenä hän oli kysellyt pyykin tarkoitusta kylän vanhoilta miehiltä, mutta kukaan ei sitä tiennyt. Ylisuvanto laskeskelee, että hänen saamansa perimätieto ulottuu ainakin noin 125 vuoden päähän, siis noin vuoteen 1875, jolloin koonillisia kiviraunioita ei vielä rakennettu (Julku 1990: 104). Taka-Riikovaaran latomus tarkastettiin vuoden 2012 inventoinnissa ja sen läheisyydestä löydettiin latomuksen viisarikivi. Latomus sijaitsee pisteessä x 3412075, y 7439058 ja viisarikivi merkistä 34 metriä eteläkaakkoon pisteessä: x 3412090, y 7439023. Viisarikivi näkyy kivilatomukselle. Latomuksen päällä on kaksi rakennelman sisään menevää aukkoa. Kyseessä voisi olla Viinasen kuvaileman mukainen valtaran merkkipyvy, jonka kivimuuriin on pystytetty puupaalu (Viinanen 2002: 251).

Taka-Riikovaaran latomus (Kuva 4) on merkittävä havainto, koska se ilmeisesti on vanha rajamerkki, jota todistaa myös viisarikiven osoittama rajan kulkusuunta. Raunion rakenteesta voi myös päätellä vanhojen rajamerkkien ja myöhempien rakennelmien kuten koonillisten kiviraunioiden eroa ja siten sulkea pois vääriä tulkintoja. Riikovaaran merkki on 1,3 metriä halkaisijaltaan oleva metrin korkuinen latomus, joka on koottu kohoavan lieriön muotoiseksi luonnon kivistä. Rakennelman keskellä on korkeimmalla kohdalla matala pystykivi. Rakennelman laakakivet ovat puoli metriä pitkiä tai sitä pienempiä. Rakennelmassa on seitsemän ladottua kivikerrosta ja kivikasan vieressä on kuoppa, josta kivet on kasattu rakennelmaan. Viisarikivi on 50 cm korkea pystyyn nostettu kivilaaka, jonka halkaisija on 53 cm.

Taka-Riikovaaran latomuksen sijainti on mielenkiintoinen. Latomuksen ja sen viisarikiven kautta vedetylle linjalle osuu useita vanhoja rajamerkkejä. Eteläisimpänä viiva kulkee Marrasjärven keskeltä. 1763 tehdyssä rajaselonteossa torniolaisten todistuksen mukaan raja kulki keskeltä Marrasjärveä. (Julku 1990: 51). Taka-Riikovaaran pohjoispuolella viiva kulkee Paistivuoman ja Paistilammen kautta. Julkun mukaan Rauvasten lammen nimi on nykyisin Pais-

tilampi (Julku 1990:41). Paistilammen koillispuolella on kuitenkin 2700 metrin päässä koillisessa Raudastenlampi, josta laskee Raudastenoja Raudastenvuoman kautta etelään. Rauvastenvuoma ja Rauvastenlampi ovat useissa yhteyksissä mm. saamelaisten 1687 antaman todistuksen mukaan Lapin ja lannan rajapisteitä. 1754 käyty Ylitornion ja lapinkylien välinen raja etelässä päättyi Rauvastenvuomalle (Julku 1990: 91). Rovaniemi kuului jo 1453 Kemiin, jonka rajana oli Rauvastenvuoma (Julku 1990: 37). Julkun päätelmä Rauvastenlammen nimen muuttumisesta Paistilammeksi tuntuu epätodennäköiseltä, koska kyseessä on kuitenkin vanhimpia tunnettuja alueen rajapaikkoja ja läheisyydessä sijaitsee nykyisin Raudastenlampi. Jos Taka-Riikovaaran osoittamaa rajalinjaa vedetään noin 100 kilometriä pohjoiseen, kulkee se Äkäsjärven poikki. Äkäsjärvi on Voitto Valio Viinasen mukaan alkuperäisessä Kemin ja Tornion lappien välisessä rajanvedossa tarkoitettu Mandajärvi (Viinanen 2006: 91). Riikovaaran pyvy tuskin osoittaa kuitenkaan 1596 Maunu Yrjänänpojan tuomion mukaista rajalinjaa vaan 1754 ja 1786 rajalinjoja, jotka nekin päättyvät Äkäsjärville.

Ryhmän 2 latomukset

Teerivaaran latomus on kolmion muotoinen ja sen keskellä on pyramidin muotoinen suuri maakivi, joka on ilmeisesti nostettu pystyyn. Latomus on ilmeisen myöhäinen rajamerkki. Koonillinen kiviraunio se ei ole, koska niiden rakentaminen lopetettiin jo etelämpänä. Jo aiemmin todettiin, että Pyytöselkä 3 latomuksen päällyskivet eivät ilmeisesti ole aitoja pystykiviä vaan muuten jääneet pystyasentoon. Sijaintinsakin perusteella latomus on ilmeisesti koonillinen kiviraunio. Syväjärvenlaen latomuksessa on vain yksi ladottu kivikerta, joilla pystykivi on tuettu paikalleen. Latomus muistuttaa rakenteeltaan Joukhaisvaaran myöhäistä

rajamerkkiä. Jouttivaara 4 latomuksessa on suuria maakiviä ja päällä on pienistä kivistä koottu kasa, jonka keskellä on pystykivi. Rakennelma on osittain sortunut ja pystykivi on nykyisin 45 asteen kulmassa raunion päällä. Latomus vaikuttaa muodon ja sijainnin puolesta vanhalta rajamerkiltä. Masto-Törmänki 1 latomus sijaitsee lähellä Sodankylän ja Rovaniemen rajaa. Vanhat Lapin ja Lannan rajapisteet tunnetaan kuitenkin hyvin tuolta alueelta, eikä Masto-Törmängin vaaraa mainita vanhoissa lähteissä. Latomus muistuttaa Teerivaara 1 merkkiä ja se on mahdollisesti myöhäinen rajamerkki. Selkeimpiä keskikivellisiä latomuksia ovat Keskivaara 2 ja Kotavaaran latomukset. Nämä rakennelmat ovat huolellisesti ladottu ja niiden päällä on suuri pystylaaka. Näiden kahden latomuksen sijainti ei osu lähellekään mitään vanhaa rajaa. Sen sijaan ne sijaitsevat suurien Saitta- ja Niinijärvien viereisillä vaaroilla. Nämä latomukset saattavat olla

vanhojen lapinkylien rajoja. Saittajärven eteläpäästä tiedetäänkin vanha kalakenttä ja vanhan asutuksen merkkejä on järven läheisyydessä kahdessa kohtaa. Kirjassa *Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa* Korpjaakko kuvailee lapinkylien rajamerkkeinä keskikivellisiä latomuksia: Rounalan ja Suontavaaran lapinkylien raja oli merkitty kivipyykein, joissa oli sekä pyöreitä kivilatomuksia (Hapakkavaara), että korkeita, keskikivellisiä latomuksia (Sinettävaara) kartta ja kuvat Korpjaakon kirjassa (Korpjaakko 1989: 2012 - 214). Ruotsin keskiaikaisissa maanlaissa määrättiin, että kylän tai ulkopalstan rajaa merkitsevässä rauniossa piti olla yksi pystykivi keskellä ja neljä kiveä sen ympärillä. Peltojen rajamerkkeinä tuli olla kaksi kiveä tai paalu, kivi ja luu. Myöhemmin rajoja on merkitty neliömäisillä kiviladelmilla, joiden keskellä on pystyssä rajan suuntaa osoittava viisarikivi (Niukkanen 2009: 116). Syväjärvenlaen ja Teerivaaran rajamerkit ovat

Kuva 4. Taka-Riikovaaran rajamerkki. Kuvan taustalla näkyvässä maastossa on latomuksen viisarikivi.

edellä kuvatun kaltaisia yhden kivikerran ladelmia, joiden keskellä on viisarikivi. Pystykivelliset rauniot tuskin kuitenkaan ovat Ruotsin maalakien määräyksenä syntyneitä ulkopalstan rajoja, koska ne edelleenkin sijaitsevat jakamattoman valtion maan sisällä.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Karjalainen, T 2010. Posio kulttuuriperintöinventointi 2010, Posio ja Ranuan koillisosa. Metsähallituksen arkisto.
- Karjalainen, T 2011. Rovaniemen kulttuuriperintöinventointi 2011, Rovaniemen kunnan eteläpuoli. Metsähallituksen arkisto.
- Karjalainen, T 2012. Rovaniemen kulttuuriperintöinventointi 2012, Rovaniemen kunnan pohjoispuoli. Metsähallituksen arkisto.
- Räihälä, O 2011. Pellon eteläpuolen inventointi. Metsähallituksen arkisto.

Tutkimuskirjallisuus

- Julku, K. 1991. *Kemin ja Tornion vanha raja*. *Studia historica septentrionalia* 19. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi.
- Korpijaakko, K. 1989. *Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa. Oikeushistoriallinen tutkimus Länsi-Pohjan ja Lapin maankäyttöoloista ja -oikeuksista ennen 1700-luvun puoliväliä*. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Niukkanen, M. 2009. Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset. Tunnistaminen ja suojele. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3.

Viinanen, V. 2002. Inarin rajahistoria I. Pohjoiset valtarajat Inarin – Jäämeren alueella 1500 luvulta 1800 luvulle. *Studia Historica Septentrionalia* 40. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi.

Viinanen, V. 2006. Inarin rajahistoria II. Inarin eteläiset ja läntiset rajat, tarkentuvat pohjoiset valtarajat sekä Suur-Sodankylän lapinkylien historialliset rajat. *Studia Historica Septentrionalia* 50. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi.

Viitteet

1 Koonilliset kivirauniot ovat Maanmittaushallituksen ylijohtaja J. Sjölinin 1895 kiertokirjeessä rakennettavaksi määräämiä kivilatomuksia, joita maanmittarit tekivät maantieteellisen kartoituksen sidemittauksia varten. Länsi-Lapissa näitä raunioita rakennettiin 1900-luvun ensimmäisinä vuosina (Julku 1991: 11).

Taisto Karjalainen, erikoissuunnittelija Metsähallitus Rovaniemi

Hanna Kelola-Mäkeläinen, erikoissuunnittelija Metsähallitus Tikkurila

Marianna Ridderstad

Knossoksesta Ultima Thuleen – jatulintarhat aurinkoriittien paikkoina

Från Knossos till Ultima Thule – stenlabyrinter som plats för solriter

Stenlabyrinterna i östersjöområdet har länge utgjort intressanta arkeologiska och kulturhistoriska forskningsobjekt, och det har formats många hypoteser kring deras funktion och mening. Artikeln granskar stenlabyrinternas dateringar, benämningar och forskningshistoria, samt spårar utvecklingen av deras rituella betydelse från bronsåldern till historisk tid. Samtidigt dryftas möjligheten att i framtiden göra astroarkeologiska analyser av labyrinternas ingångar och deras riktning. Detta kunde belysa den hypotes som läggs fram i artikeln; att labyrinterna har ett samband med solriter.

Johdanto

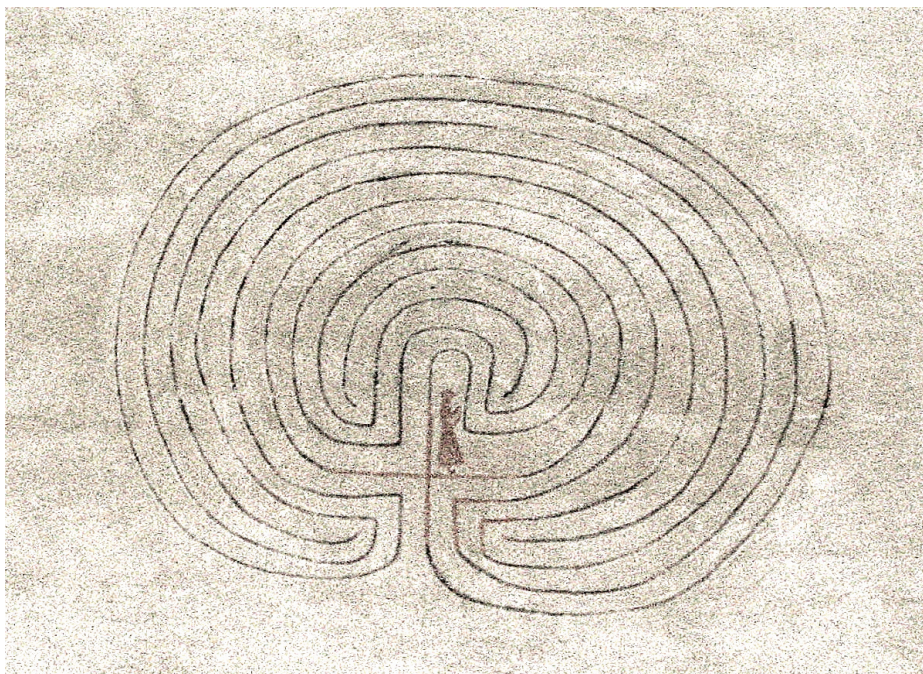
Etupäässä rannikoilla esiintyvät kivilabyrintit, jatulintarhat (ruots. *jungfrudans*) ovat vanha tutkimusaihe ja -ongelma. Jatulintarhat on yleensä rakennettu kalliopohjalle yksinkertaisista kiviriveistä, kivien koon ollessa noin 10–50 cm. Näitä kivilabyrintteja tavataan laajalla alueella etupäässä Itämeren ja lähimerten rannikoilla Ruotsissa, Suomessa, Norjassa, Islannissa, Virossa, Saksassa ja Venäjällä. Suomessa on lueteloitu noin 140 jatulintarhaa (Bäcksbacka 1972). Suuri osa näistä on jo tuhoutunut kokonaan tai osittain.

Tanskassa, Saksassa ja Brittein saarilla on rakennettu vastaavia ns. turvelabyrintteja (Ringbom 1938; Kern 1982: 243–254, 396). On mahdollista, että kivi- ja turvelabyrinttejä on rakennettu aiemmin yleisesti myös muualla Euroopassa, ja että Pohjois-Euroopassa labyrintit ovat ainoastaan säilyneet historialliseen aikaan asti paremmin kuin muualla. Ristikeskustaisia jatulintarhan kaltaisia kivilabyrintteja tunnetaan myös Euroopan ulkopuolelta, esim.

Intiasta, ja kyseinen labyrinttikuvio esiintyy universaalina symbolina tavoin ympäri maailmaa (Kern 1982: 417–443).

Suurin osa Itämeren alueen jatulintarhoista sijaitsee historiallisilla tai rautakautisilla rannankorkeuksilla (Kraft 1985: 8). Suomen ja lähialueiden jatulintarhoja on arveltu pelien ja leikkien, uskonnollisten riittien ja kalastusmagian suorituspai-koiksi, merenkulkijoiden ajankulukseen rakentamiksi sekä alueiden omistussuh-teita tai merireittejä merkitseviksi ”liiken-nerkeiksi” (ks. esim. Pietiläinen 1999a, 1999b). Esimerkiksi Ruotsissa tarhoja kuitenkin esiintyy myös vanhemman rau-takauden kalmistojen paikoille rakennet-tujen kirkkojen läheisyydessä (Kraft 1985). Merellinen yhteys ei siten ole ainoa yh-distävä ja käyttötarkoitukseen vaikuttava tekijä.

Eri selitykset eivät sulje toisiaan pois. Todennäköisesti jatulintarhojen käyttötar-koitus on myös muuttunut niiden pitkän historian kuluessa ainakin jonkin verran, mahdollisesti useita kertoja. Seuraavassa tarkastellaan jatulintarhojen ajoituksia,

Kuva 1. Keskiäkainen labyrinttimaalaus Sipoon kirkossa (kuvannut M. Ridderstad).

nimistöä, tutkimushistoriaa ja niistä esitettyjä teorioita sekä esitetään hypoteesi niiden liittymisestä viime kädessä pronssikaudelta periytyvään eurooppalaiseen riitiperinteeseen.

Jatulintarhojen ajoitukset

Jatulintarhoja on ymmärrettävistä syistä vaikea ajoittaa luotettavasti: pelkkä kivirakenne ei itsessään tarjoa rakentamisa-jankohtaan liittyvää ajoitettavaa ainesta. Kraftin (1977) mukaan sisäruotsalaiset jatulintarhat ajoittuvat esiroomalaiselta rautakaudelta viikinkiajalle niiden kalmistojen mukaan, joissa ne sijaitsevat. Toisaalta, koska labyrinttia itseään on hankala ajoittaa, voisi osa sisämaan jatulintarhoista olla varsin nuoria, osa taas jopa pronssikautisia.

Pohjois-Saksan Eberswaldissa labyrintti ajoitettiin kaivauslöytöjen perusteella pronssikaudelle (ks. esim. Tuovinen

1993). Jäämeren ja Vienanmeren rannikon kalmistojen yhteydessä esiintyvät jatulintarhat on ajoitettu kvartsilöytöjen perusteella jopa kivikaudelle, mutta koska kalmistojen yhteys labyrinttien ikään on sielläkin epäselvä, on tarhoja arveltu myös varhaismetallikautisiksi tai rautakautisiksi; yhtä hyvin ne voivat olla historiallisia (Kuraton 1972; Tuovinen 1993).

Rannikolla rannansiirtyminen mahdollistaa vain varhaisimman mahdollisen rakentamisajankohdan määrittämisen. Sen mukaan suurin osa Suomen ja Itämeren rannikon labyrinteista on historiallisia tai korkeintaan rautakautisia; pieni osa sallisi pronssikautisen ajoituksen (Tuovinen 1993; Pietiläinen 1999a: 76–77).

Lichenometrisellä eli tiettyjen jäkälälajien kasvunopeuteen perustuvalla ajoituksella on erityisesti korkealla, toisinaan pronssikautisten röykkiöiden vieressä sijaitseville jatulintarhoille saatu nuorempia ajoituksia kuin rannansiirtymisen perusteella voisi olettaa. Norrbottenin ja

Västerbottenin jatulintarhoille saatiin li-chenometrisesti ajoitukseksi 1250–1650 (+-50) jKr.; radiohiiliajoitukset tukevat näitä tuloksia (Broadbent 1990; Sjöberg 1991; ks. myös Pietiläinen 1999a: 16–17, 52–53). Suomen puolella Pohjanmaalla on saatu samanikäisiä ja nuorempia tuloksia (Sjöberg & Broadbent 1990). Sen sijaan Ahvenanmaan pronssikautistyyppisten röykkiöiden vieressä sijaitseville jatulintarhoille menetelmä antoi yhtä suuren iän kuin Etelä-Ruotsin kalmistojen yhteydessä sijaitseville tarhoille on ehdotettu: sekä röykkiöt että jatulintarhat ajoittuivat vanhemmalle rautakaudelle (Broadbent 1989).

Se, että suurin osa jatulintarhoista on nuoria, on ymmärrettävää niiden helpon tuhoutuvuuden perusteella: jatulintarhan tapainen suhteellisen pienistä kivistä koottu rakennelma ei voi säilyä kovin pitkään kuin poikkeuksellisissa olosuhteissa tai kun sitä käydään korjailemassa tietyin väliajoin. Heikko säilyminen toisaalta puoltaa jatulintarhojen rakentamisperinteen katkeamatonta säilymistä samalla, kun niiden alkuperäiset tarkoitukset vähitellen muuntuivat.

Kivilabyrinttien nimitykset

Nimitys jatuli kuuluu selvästi samaan sanaperheeseen kuin jaturit, jotunit, jätit (ruots. *jätte*; vast. norjan *jötunn*). Jatulintarha liittyy siten jättiläiskansaan liitettyihin myyttisiin nimityksiin, joita on annettu sellaisille elinympäristöstä löytyneille kivirakennelmille, joiden alkuperäinen nimitys ja käyttötarkoitus sen paremmin kuin rakentajien identiteettikään ei ole ollut tiedossa (Pietiläinen 1999b). Tällaisia nimityksiä ovat mm. jätintarha, jätinlinna, jätinkirkko, jätinroukkio, jätinhauta sekä erityisesti Kemin ja Tornion alueella mm. jatulinpatas, jatulinlehto ja jatulinsaari (Pietiläinen 1999b).

Muita myyttiseen rakentajakansaan liittyviä jatulintarhan nimityksiä ovat Suomessa olleet hiittentarha ja jätinkatu

(Aspelin 1877). Samantapaisia, etupäässä ulkoasun herättämään selitystarpeeseen perustuvia myyttissävytteisiä nimityksiä näyttäisivät olevan saksan *Wunderkreis* ja *Zauberkreis* (suom. ihmepiiri ja taikapiiri; Ringbom 1938).

Islannissa jatulintarhoja on kutsuttu nimellä *Völundar hus* eli Völundin (jumalseppä Weyland) talo (Ringbom 1938; Kern 1982: 406–409). Nimitys lienee myöhäissyntyinen ja liittyy keskiaikaiseen keskieuropallaiseen labyrinttien nimitykseen *domus dedali*, joka viittaa antiikin tarun mukaiseen Knossoksen labyrintin arkkitehtiin Daidalokseen. Nämäkin nimitykset ovat siis syntyneet jatulintarhojen alkuperäisen käyttömerkityksen unohtuttua, vaikka rakentaminen sinänsä on edelleen koko ajan jatkunut.

Ruotsinkielinen nimitys *jungfrudans* eli neidontanssi tai junffuritanssi sen sijaan sisältää rakennelman käyttötarkoituksen, vaikka kuvatus toiminnan merkitys onkin jo unohtunut (Pietiläinen 1999a: 8; 1999b). Samantapaisia nimityksiä ovat Suomesta nunnantarha ja nunnanaita, jotka toisaalta voivat viitata nunniin ja munkkeihin jatulien kaltaisena myyttisenä olentoryhmänä, vrt. ilmaus ”munkkilaiset” (ks. Jauhainen 1999: 265). Ruotsista vastaavia ovat *jungfruringen* ja Englannista *mizmaze* (vrt. *miss' maze*), *maiden bower* ja *Julian's/Gillyan's bower*, jotka kaikki viittaavat naishenkilöön labyrintissa (Aspelin 1877; Ringbom 1938; Kern 1982: 247; Kraft 1985: 17, 21–22). Saksassa tavataan nimitykset *Wunderberg*, *Jekkendantz*, *Adamdantz* ja *Steindantz* (Ringbom 1938); tanssipaikkaan vuorella viittaa myös Suomessa käytetty nimitys *dansanberget*. Englannin *shepherd's race* tai *Robin Hood's race* kuvaa selvästi jotain labyrinttileikkiä, jossa juostaan – Suomessa samanlainen nimitys on Kemissä tavattu juoksutaras (Aspelin 1877). Suomen ja Ruotsin Pietarin leikki -nimitys (ruots. *Sankte Peders lek*) näyttäisi viittaavan Pietarin päivänä jatulintarhoilla leikittyyn leikkiin pikemminkin kuin Kraftin (1977) kuvaamaan samannimiseen leikkiin, jota on vaikea sovitaa erityisesti labyrintissa leikityksi.

Suurin osa jatulintarhoista käytetyistä nimityksistä liittyy linnoitussymboliikkaan (Kraft 1985; Pietiläinen 1999b). Lähes kaikki kirjallisuudessa esiintyvät nimitykset voidaan yhdistää linnoitukseen, suureen kaupunkiin tai vankilaan – eli ylipäänsä suljettuun, vaikeasti valloitettavaan paikkaan. Euroopassa tällaisia ovat *babylon*, *borgen*, *caerdroia*, *city of Troy*, *jeriko*, *jerikon piirustus*, *jerusalem*, *jerusalem*in hävitys, *jerusalem*in kadut, *kaupunki*, *konstantinopoli*, *laiskajaakon riitinki*/Laiska-Jaakon rinki, *lissabon*, *ninive*/*ninives stad*, *paris*, *ranskan pariisi*, *ringeliborg*, *rundborg*, *trelleborg*, *trinneborg*/*trinneborgs slott*, *trinteborg*, *Trojaburg*/*trojeborg*, *trolleborg*, *trondheim*, *troytown*, *tröborg*, *viborg*, *walls of Troy*; muualla *Lanka*, ”*Salomonin vankila*”, ja ”*Shamailin talo*” (Aspelin 1877; Holma 1919; Matthews 1922; Ringbom 1938; Bäcksbäck 1972; Stigell 1974; Kraft 1977, 1985; Kern 1982: 247; Tuovinen 1993; Pietiläinen 1999a: 34, 1999b).

Nimitys *jerusalem* on monesti katsottu kristillisperäiseksi pyhiinvaellusta kuvaavaksi nimitykseksi. Nimitys *jerusalem*in hävitys kuitenkin paljastaa, että kyseessä on viittaus *Jerusalem*in linnoituksen ja kaupungin piiritykseen joko ristiretkiin tai Raamatun kertomuksiin liittyen.

Erikoinen suomenkielinen nimitys ”Laiska-Jaakon rinki” viittaa kreivi Jakob de la Gardieen (1583–1652), jota pitkityneen Novgorodin piirityksen seurauksena alettiin kansan parissa nimittää Laiska-Jaakoksi (Halonen 1998). Laiska-Jaakon rinki -nimen historia viittaa siis siihen, että vielä 1600-luvun jälkeen jatulintarhat on liitetty suomenkielisen väestön parissa linnoihin ja piirityksiin.

Jatulintarhoista käytetyt nimitykset voidaan näin jakaa kolmeen perustyyppiin: 1) oudonnäköiset ja käyttötarkoitukseltaan tuntemattomat rakennelmat, jotka ehkä jokin myyttinen kansa tai olento on rakentanut, 2) tanssi- ja leikkiaiheet, 3) piiritetty linnoitus -aihe. Ensiksimainitusta ei ole hyötyä jatulintarhojen alkuperäisen käyttötarkoituksen selvittelyssä, mutta kaksi jälkimmäistä voivat antaa siitä vihjeitä.

Labyrinttileikkien alkuperä

Jatulintarhan labyrinttikuviota on kolmea perustyyppiä: ristikeskustainen (ks. Kuva 1), munuaisenmuotoinen ja yksinkertainen spiraali, joista ensiksimainittu on yleisin (Bäcksbäck 1972; Pietiläinen 1999b). Lähdetessä selvittämään jatulintarhojen vanhempaa historiaa päädytään ensimmäiseksi antiikin rahoissa esiintyviin ristikeskustaisiin labyrinttikuvioihin, joiden teemana on tarunomainen Knossoksen labyrintti Kreetalla ja siihen liittyvä taru, jossa sankari Theseus vapauttaa prinsessa Ariadnen (ks. esim. Ringbom 1938).

Toinen labyrinttikuvion, nimenomaan ristikeskustaisen sellaisen, tunnettu varhainen esiintyminen on Tragliatellasta löydettyssä etruskikulttuurin kannussa noin vuodelta 600 eKr. (esim. Kraft 1985: 13). Kuvassa labyrintista kiittää ulos kaksi ratsastajaa. Labyrintin viereen on kirjoitettu sana TRVIA. Yksityiskohdista päätellen kuvaelma todennäköisesti esittää Troijan valtausta ja Aeneaksen pakoa (Matthews 1922: 157).

Siten jo antiikin aikana labyrintilla saatettiin kuvata paitsi Knossosta, niin myös Troijan linnoitusta. Troijan ja Knossoksen homeerisia kertomuksia yhdistää paitsi valtava sokkeloinen rakennus, labyrintti tai linnoitus, niin myös teema sankarin suorittamasta naishenkilön ryöstämisestä tai vapauttamisesta (Kraft 1985).

Sikäli kuin homeeristen tarujen ajatellaan heijastavan doorilaisvalloitusta edeltäneiden mykeneläisen ja minolaisen kulttuurin aikaisia myyttejä tai jollain tasolla todellisia historiallisia yksityiskohtia, on mielenkiintoista, että varhaisin varmasti ajoitettu ristikeskustaisen labyrinttikuvion esiintyminen on mykeneläisestä Pyloksesta ns. Nestorin palatsista löydettyssä kirjoitus-
taulussa Cn 1287 (Kraft 1985: 8, kuva 1). Taulu ajoittuu noin 1200 eKr.

Jatulintarhojen ristikeskustaisen labyrinttikuvion historia vie siis jossain muodossa ainakin pronssikauteen. Tämä pitkä historia on saanut useat tutkijat uumoile-

maan labyrinttileikkien taustalla olevan jokin muinainen riittiperinne. Näissä teorioissa keskeisessä asemassa on ajatus, että jatulintarhoista käytetyt tanssiin ja leikkiin viittaavat nimitykset ovat keväisen ratsastus- ja tanssileikkiperinteen kautta periaatteessa samaa juurta kuin Troijaan liittyvät nimitykset.

Otto Benndorf (1891; ks. myös Ringbom 1938) ehkä ensimmäisenä yhdisti roomalaisten ratsastusleikit (*ludus troiae*, suom. troijaleikki) jatulintarhoihin (*trojaborg*). Sitä kautta hän liitti Euroopan labyrinttien ratsastusleikit ja -tanssit ”ensimmäiseen” labyrinttiin Knossokseen ja Ariadnen taruun. Daidaloksen Ariadnelle Knossokseen rakentaman tanssialustan Benndorf yhdisti kreikkalaiseen nauhatanssiin. Nauha vastasi hänen mukaansa Ariadnen lankaa. Labyrinttitanssi olisi näin liittynyt alkujaan Knossoksessa tanssittuun nauhatanssiin.

Lars-Ivar Ringbom (1938) kehitti tätä katsantoa edelleen, löytäen todisteita nauhatansseista paitsi antiikin Roomasta ja Välimeren alueelta, niin myös modernista Kreikasta ja ennen kaikkea Pohjois-Euroopasta: Saksasta, Färsaarilta, Skandinaviasta ja Suomesta. Siten labyrinteissa suoritettu tanssileikki liittyisi nykyisinkin monin paikoin Euroopassa vappusalon ja Ruotsissa ja Suomessa juhannussalon ympärillä tanssittaviin nauhatansseihin. Paikoin nauhatanssia on tanssittu myös helluntaina, mikä liittyy sen esimerkiksi Suomen Ritvalan Helkajuhlaan kuuluneeseen piiritanssiin.

Suomen keskiaikaisten kirkkojen ns. rakentajamaalauksia tutkinut Anna-Lisa Stigell (1974: 82–89) yhdisti Ringbomia mukaillen kirkoissa esiintyvät labyrinttikuviot kevätkeisäiseen tanssileikkiin ja muihin kesän tuloa symboloiviin rituaalisiin leikkeihin, kuten turnajaisleikkiin, sekä myös kristillisiin kirkkonäytelmiin. Kirkkomaalauksissa kuvatut, kirkkokalenterien kuvista peräisin olevat labyrintit, taistelevat ritarit ja pelilaudat liittyvät kaikki paitsi vuodenkiertoon, niin myös hyvän ja pahan taisteluun, jollaiseksi ilmeisen pakanalliset juuret omaava kevään ja talven taistelu voidaan kristillisessä yhteydessä tulkita.

Jo 1800-luvun alussa oli esitetty ajatusta labyrinttitanssien tai -kuvion liittymisestä auringon vuotuiseen tai päivittäiseen kiertoon ja vuodenaikojen vaihteluun (Kern 1982: 32). Näiden ideoiden yhteys kasvullisuuskulttiin on ilmeinen.

Ernst Krause (1893) esitti, että labyrinttileikissä oli kyse riitistä, jossa sankarin tuli keväisin vapauttaa auringoneito talvidemonin vallasta alista maailmaa kuvaavasta labyrintista ja näin varmistaa vuotuinen hedelmällisyys. Krausen mielestä jatulintarhat olivat syntyneet Pohjois-Euroopan germaanisissa kulttuureissa ja sieltä levinneet Välimerelle.

John Kraftin (1985) mukaan sekä labyrinttileikit että -myytit liittyivät alun perin jumalatarhahmon vapauttamiseen myyttisestä linnoituksesta, Troijasta. Tämän vuoksi niin monet labyrinttien nimet viittaavat linnoituksiin ja kaupunkeihin. Suomesta on tietoja labyrinttileikistä, jota on leikitty vielä 1900-luvun alussa. Leikissä nuori tyttö seiso i labyrintin keskellä ja muut osallistujat, yleensä pojat, tavoittelivat häntä juosten tai tanssien (Aspelin 1877; Kraft 1985). Samantapaisista menoista on tietoja Ruotsista ja Englannista. Kraft liitti tanssileikkien kuvaukset kertomuksiin neidosta labyrintiksi kuvatussa linnoituksessa; kertomuksia tavataan Euroopan lisäksi Afganistanissa, Intiassa ja Etiopiassa. Hän yhdisti nämä kertomukset Ariadnen ja Helenan taruihin, joissa kumpikin nainen ”vapautetaan” kaupungistaan. Koska sekä Ariadnea että Helenaa palvottiin antiikin aikana kasvullisuuskulttiin liittyvinä jumalattarina Kreikan kulttuuripiirissä, Kraft esitti, että labyrinttiriitit olisivat muistumia hyvin vanhoista keväisistä tai alkukesän hedelmällisyyskultin menoista, joissa maan ja kasvullisuuden jumalatar vapautettiin taivaan jumalkaksosten toimesta. Vapautusta seurasivat ns. pyhät häät, *hieros gamos*. Labyrintti kuvaisi näissä alista maailmaa eli kuoleman valtakuntaa. Mitään konkreettista Troijan linnoitusta ei siten olisi koskaan ollut, vaan homeerisissa taruissa olisi kyse hedelmällisyyskultin myy-

tin sekaantumisesta todellisen kaupungin, Ilionin valloitukseen.

Krausen ja Kraftin hypoteesit eivät ole ristiriidassa toistensa kanssa: auringonjumala, lämmön ja valon tarjoaja, on aina myös kasvullisuus- ja hedelmällisyyskultin keskeinen osanottaja. Auringon asema maanviljelysyhteiskunnan hedelmällisyyskultissa korostuu Pohjois-Euroopassa, jossa auringonpaiste ei ole samanlainen "itsestäänselvyys" kuin Välimeren alueella.

Labyrintti osana pronssikautista symboliikkaa

Labyrinttikuvio on oikeastaan hienostuneempi muoto yksinkertaisesta spiraalista. Spiraalin puolestaan voidaan katsoa kuvaavan auringon (näennäistä) taivaalla muuttuvaa rataa vuoden mittaan: talvipäivänseisauksesta alkaen spiraali avautuu keskustasta ulospäin, kesäpäivänseisauksesta auringon rata kiertyy spiraalissa sisäänpäin kohti keskustaa (ks. Kern 1982: 42, kuva 20). Auringon päivittäinen visuaalisesti havaittava rata on tietenkin kaarenmuotoinen eli vain puolet spiraalin kierroksesta, mutta toinen, auringon radan "yöpuoli" voidaan ottaa mukaan täydentämään kuvio, sillä käsitys auringon kulkemisesta yön aikana alisessa maailmassa takaisin nousupaikkaansa on ollut olemassa ainakin pronssikaudelta lähtien (Kristiansen & Larsson 2005: 306–307, kuva 139).

Spiraalikuvio on siten ihmiskunnan universaali symboli ja myös sille sukua olevat labyrinttikuviot on periaatteessa voitu keksiä itsenäisesti eri aikoina ja eri paikoissa. Labyrinttikuvion ja siihen liittyvän symboliikan länsimaista historiaa selvitetessä ovat keskinäiset vaikutteet kuitenkin varsin todennäköisiä.

Kuten yllä on nähty, ristikeskustaisen labyrinttikuvion vanhimmat kehityskulut voidaan johtaa ainakin pronssikautiselle Välimerelle, mykeneläiseen kulttuuriin. Mykeneläiset, jotka hallitsivat Knossosta

minolaisen kulttuurin romahtamisen jälkeen, muiden Kreetan palatsikeskusten jo tuhouduttua, perivät minolaisilta taiteen ja kirjoitusjärjestelmän lisäksi ilmeisesti myös osia hallintoyhteisöistä ja uskonnosta. Knossos, kuten kaikki minolaiset palatsikeskukset, oli pikemminkin tempelikompleksi tai -palatsi kuin kuninkaallisten asunto.

Knossoslaisessa kirjoitustaulussa Kn Gg[1] 702 viitataan kirjanpitotyyliin hunaja-amforaan, joka kuuluu "labyrintin valtiattarelle" (Palaima 2004: 448). Mykeneläisille labyrintilla siis oli jokin selvästi määritelty hallinnollinen tai uskonnollinen merkitys. "Alkuperäinen" nainen labyrintissa, Knossoksen "labyrintin valtiatar" oli todennäköisesti palatsitemppelin papitar tai siellä palvottu jumalatar, uskonnollinen ja ehkä myös hallinnollinen keskushahmo.

Pronssikauden Mesopotamiassa ja Egyptissä maallinen ja uskonnollinen hallitsijuus sekoittuivat: kuningas tai ylipappi ja kuningatar tai ylipapitar personifioivat tärkeimpiä jumaluuksia valtakunnan keskeisissä, tietyin väliajoin järjestettävissä uskonnollisissa seremonioissa. On arveltu minolaisilla olleen samanlainen käytäntö (Castleden 1990: 141). Ariadnen ja Helenan hahmoille vaikutteita antanutta kreetalaisia jumalatarta olisi siten esittänyt seremonioissa todellinen naishenkilö, ylipapitar. Näin "nainen labyrintissa" voi yhtä aikaa viitata paitsi jumalattareen, jota Knossoksen temppelikompleksissa palvottiin, niin myös konkreettiseen minolaisessa tempelikompleksissa toimineeseen henkilöön.

Viimeaikainen tutkimus on löytänyt enenevässä määrin todisteita siitä, että minolaisessa Knossoksessa palvottu tärkein jumalhahmo oli auringonjumalatar (Goodison 1989; Marinatos 2010). Monissa minolaisissa sineteissä kuvataan nainen tanssimassa tähti- tai aurinkosymbolin vierellä (Goodison 1989: kuva 131). Myös muussa minolaisessa taiteessa tanssia kuvataan usein, mistä on päätelty sen olleen keskeisessä asemassa minolaisessa rituaalielämässä (Goodison 1989: 139–140). Härkä (vrt. Minotaurus) liittyy aurinkokult-

tiin, sillä minolaisessa ja mykeneläisessä taiteessa härkä esiintyy aurinkosymboli otsallaan (Evans 1928: 527–532, kuvat 330 ja 333). Aurinkokultti, härät ja tanssi ovat siten olleet todellisen minolaisen kulttuurin, eivät vain tarujen keskiössä.

Varhaiselta pronssikaudelta (n. 2500 eKr.) aina mykeneläiselle ajalle asti (noin vuoteen 1200 eKr.) kauppareitit kulkivat itäiseltä Välimereltä Keski-Euroopan kautta Skandinaviaan (Kristiansen & Larsson 2005: 108–141). Minolaisten ja mykeneläisten hallitsemien kaupan välityksellä levisivät uskonnolliset käsitykset, symbolit ja ehkä jopa hallinnolliset mallit (Kristiansen & Larsson 2005: 142–250).

Yksi osa tätä ideologista ”pakettia” oli auringon keskeinen asema uskonnossa (Kristiansen & Larsson 2005: 294–319). Auringon symbolina esiintyivät erilaiset kiekot ja samankeskkiset ympyrät sekä erityisesti spiraali. Tulen ja auringon yhteys on symboliikassa ilmeinen: sekä mykeneläisissä että keskieuropalaissa palatseissa oli rituaalisia spiraalein koristeltuja liesiä (Kristiansen & Larsson 2005: 164, kuva 66). Auringon liike liitettiin vaunuilla tai laivalla liikkumiseen. Minolais-mykeneläisen kulttuurin lailla myös Skandinaviassa pronssikauden auringonjumala oli naispuolinen (Kristiansen & Larsson 2005: 297–308). Naispuolisten auringonjumalien yleisyys Itämeren alueella saattaa olla perua jo tältä ajalta.

Taiteessa esiintyvistä kuvauksista päätellen sekä minolaisessa kulttuurissa että Skandinaviassa jonkinlainen *hieros gamos* -rituaali oli keskeisessä asemassa (Koehl 2001; Kristiansen & Larsson 2005: 344). Skandinavian kalliopiiroksissa esiintyy myös salosta riippuvien köysien avulla suoritettava hyppimis- tai tanssirituaali (Kristiansen & Larsson 2005: 230). Uskonnollista tanssia, joka on varsin universaali ilmiö, lienee esiintynyt Skandinaviassa siinä missä Kreetallakin. Näiden pronssikauden rituaalien mahdollisena rautakautisena ja historiallisena jäänteinä voidaan nähdä vapun ja juhannuksen salon ympärillä suoritettavat nauhatanssit sekä labyrinttileikit, joissa

miehen ja naisen välinen vuorovaikutus viittaa hedelmällisyyskultin jäänteeseen. Samaten aurinkopäivien juhlina poltettavat kokot voidaan yhdistää pronssikauden riiteissä keskeisessä asemassa olleeseen tuleen (liedet, hautaroviot). Siten labyrinttileikit, aurinkoriitit ja labyrintti aurinkosymbolina voidaan kaikki erikseen jäljittää pronssikaudelle.

Aspelin (1877) ensimmäisenä kiinnitti huomiota siihen, että myös Suomesta löytyneissä pronssikautisissa koruissa on labyrinttimaisia kuvioita (Aspelin 1877, kuva 1). Suomen pronssikauden korusto oli paljolti peräisin Skandinaviasta, eikä liene kaukaa haettua olettaa myös uskonnollisten käsitysten saapuneen lahden yli. Siten itäisen Välimeren pronssikautisten korkeakulttuurien uskonnollinen symboliikka sekä muut vaikutteet ovat kauppareittien kautta vuosisatojen kuluessa saapuneet myös Suomen rannikolle. Manner-Suomen jatulintarhat eivät kuitenkaan ole kovin varhaisia. Ruotsissakin varhaisimmat jatulintarhat ovat todennäköisesti vasta varhaisrautakautisia, joten tässä kohdin ketju katkeaa ja Itämeren jatulintarhojen alkuperää on edelleen jäljitettävä.

Jatulintarhojen aurinkoriittifunktio

John Kraftin (1977; 1985: 14–15) mukaan labyrinttileikkejä leikittiin pääsiäisen ja kesäpäivänseisauksen välisenä aikana. Muiden tutkijoiden huomioidut ovat samansuuntaisia. Ringbom (1938) mainitsee leikkejä Saksassa leikityn ainakin toisena helluntaipäivänä, ja Krausen (1893) mukaan ne kuuluivat toukojuhlaan tai vappuun. Ajankohta yhdistää vappuna Pohjoismaissakin leikityn kevään ja talven taistelun sekä labyrinttileikkeihin että myös Sääksmäen Ritvalan Helkajuhlaan, jota alkuaan vietettiin helatorstaista Pietarin päivään (ks. Stigell 1974: 82–88). Myös vapun ja juhannuksen salon ympärillä tanssitut nauhatanssit osuvat samaan vuo-

denaikaan. Vaikuttaakin siltä, että kaikkien näiden taustalla on hyvin vanha ajankohdan yhteiseurooppalainen riittiperinne, johon labyrintit tavalla tai toisella liittyvät. Riittien alkuperäistä muotoa – mikäli alkuperäisestä voidaan jatkuvasti muokkautuvan perinneaineiston osalta puhua – ei voi rekonstruoida, mutta niiden keskeisiä teemoja on mahdollista jäljittää tutkimalla myös jatulintarhoihin liittyvää symboliikkaa.

Kuten yllä todettiin, eräs jatulintarhan nimitys on Pietarin leikki. Juliaanisen kalenterin ollessa käytössä – eli Suomessa ja Ruotsissa ennen 1700-lukua – Pietarin päivä (29.6.) osui termiseen keskikesään, lähelle nykyistä heinäkuun 13. päivää, jota itämerensuomalaiset ovat pitäneet keskikesän ajankohtana ja karhunpäivänä (viron *karusepäev*). Toinen mahdollinen keskikesän määritelmä on kesäpäivänseisaus, jolloin aurinko saavuttaa pohjoisimmat nousu- ja laskupaikkansa horisontissa. Pietarin päivä labyrinttiriittikauden päättymispäivänä liittyy molempiin mahdollisiin keskikesän ajankohtiin ja jatulintarhan nimitys Pietarin leikki selittyy niillä keskikesällä suoritetuilla leikeillä. Tämä selitys vahvistaa jatulintarhojen todennäköisen alkuperäisen käyttötarkoituksen yhteyttä kasvullisuuskulttiin ja aurinkoon: kesäpäivänseisaukseen on Pohjois-Euroopassa kiinnittynyt enemmän hedelmällisyysmagiaa kuin mihinkään muuhun juhlapäivään ja yksi keskeisimmistä perinteistä, kokon polttaminen, on ilmeinen aurinkoriitti (Olcott 1914: 230–244). Kokkoja on Itämeren piirissä poltettu muinakin juhlapäivinä, joista suurin osa vastaa kalendaariselta sijainniltaan jotain aurinkopäivää, joita ovat päivänseisaukset, päiväntasaukset sekä näiden keskiväliin sijoittuvat ns. välipäivät.

Mielenkiintoinen on maininta, että ”aikaisin pääsiäispäivän aamuna menttiin jatulintarhalle” (Stigell 1974: 88). Tämä voidaan yhdistää esimerkiksi Suomessa, Ruotsissa, Baltiassa, Saksassa ja Englannissa esiintyvään uskomukseen, jonka mukaan aurinko pääsiäisaamuna nousee tanssi (Olcott 1914: 238; Vilks 1950:

94; Väiskunas 2003). Tällaiset kristillisenä aikana pääsiäiseen kiinnittyneet aurinkoriitit ovat alunperin kuuluneet johonkin esikristilliseen kevätjuhlaan, esimerkiksi kevätpäiväntasaukseen tai toukokuun alun välipäivään (nyk. vappu). Kristillinen tapa on todennäköisesti jonkin verran muuntunut versio alkuperäisestä riitistä, joten pidän todennäköisenä, että mainitut ovat jäänteitä kevään aurinkoriiteistä, joihin on kuulunut myös labyrintissa suoritettu tanssi.

Jatulintarhojen suuntauksia tutkimalla voidaan etsiä lisävahvistusta ajatukselle, että niiden käyttö olisi liittynyt tiettyihin aurinkopäiviin. Kern (1982: 141–142) on tehnyt havainnon, että keskiajan käsikirjoituslabyrinttien sisäänkäynnit ovat länteen, samoin kuin kirkkolabyrinttien, mikä onkin luonnollista, koska kirkon sisäänkäynti on yleensä lännessä, vastapäätä alttaria. Jo suppea kirjallisuuskatsaus kuitenkin paljastaa, että jatulintarhojen sisäänkäyntejä on myös muihin suuntiin. Kraftin (1985: 38) mukaan Ruotsin sisämaan vanhimpien rautakautisten kivilabyrinttien sisäänkäynnit on suunnattu etupäässä paitsi länteen, niin myös luoteeseen, kesän auringonlaskujen suuntaan.

Ensimmäisenä Suomen jatulintarhojen sisäänkäyntien suuntauksiin huomiota kiinnittänyt Aspelin (1877) mainitsee Storskärin jatulintarhojen sisäänkäynnit pohjoiseen, luoteeseen ja koilliseen. Bäcksbäck (1972) mainitsee 18 labyrintin sisäänkäyntien suunnat: selvä enemmistö on suunnattu taivaan pohjoispuoliskolle eli kevään, kesän ja alkusyksyn auringonnousuihin ja -laskuihin; yksittäisistä suunnista dominoivat luode, itä ja pohjoinen. Pietiläisen (1999a) Virolahden alueen jatulintarhoille tekemän näkymäanalyysin mukaan tarhojen ”katsoma-alueet” sijoittuvat etupäässä samoille puolille taivasta kuin Bäcksbäckin aineiston: itään ja pohjoiseen eli auringonnousuihin sekä kesäajan auringonlaskuihin. Heinäkuussa 2011 mittaamani Nauvon Finbyn pohjoiseen viettävälle kalliorinteelle rakennetun jatulintarhan sisäänkäynti osoittaa kesäpäivänseisauksen auringon-

laskuun. Tulevaisuudessa riittävällä tarkkuudella suoritettu statistinen suuntaus-tutkimus voisi paljastaa, ovatko muutkin Suomen alueen vielä jäljellä olevien jatulintarhojen sisäänkäynnit suunnattuja auringonnousuihin ja -laskuihin vuoden tärkeimpinä aurinkopäivinä.

Tulkintani yllä esitetyn pohjalta on, että Kraftin, Krausen ja Ringbomin esittämät ideat ovat pääpiirteissään oikeita: pohjoiseurooppalaisissa labyrinttitansseissa ja salon ympärillä tanssituissa nauhatansseissa on kyse vähitellen profaaniksi leikiksi muuttuneesta esikristillisestä vuodenaikojen vaihteluun, auringon vuotui- seen "vapautumiseen" ja siten lopulta hedelmällisyyteen ja vuodentuloon liittyvästä rituaalista, joita on alkujaan suoritettu keväällä ja kesällä auringon radan saavuttaessa tiettyjä merkkipisteitä (kevätpäiväntasaus, vapun välipäivä, kesäpäivänseisaus).

Se, että jatulintarhojen keskustasta tanssileikissä vapautettava neito on ollut nimenomaan personifioitu aurinko, selittää osaltaan, miten ja miksi "epäkristilliset" labyrintit ovat päätyneet Itämeren rannikon keskiaikaisten kirkkojen seinille. Tunnetuin Suomen kirkkojen labyrinttikuvioista on Sipoon kirkon pohjoisseinälle maalattu suuri labyrintti, jonka keskellä on pitkähameinen ihmishahmo (Kuva 1). Itämeren piirissä auringonjumaluus oli yleisimmin naispuolinen. Itämerensuomalaisten aurinkoneidon Päivättären aseman peri Maaria, kristinuskon Neitsyt Maria (Siikala 2007; 2012: 288, 295, 479; Ridderstad, *painossa A*; *painossa B*). Samanlainen auringonjumalattaren ominaisuuksien sulautuminen Neitsyt Mariaan "Auringon ja kuun madonnana" lieene tapahtunut myös Skandinaviassa ja Saksassa germaanisen Sól-jumalattaren osalta – Baltiassa Saule sen sijaan pitkälti säilytti identiteettinsä. Ruotsissa Horredin kirkossa labyrinttikuvion yhteyteen on jopa kirjoitettu sanat "Help Maria" (Stigell 1974: 88). Labyrinttiin vangitun Auringottaren kuvaaminen kirkon seinälle on luonnollisesti ollut täysin hyväksyttävää siinä vaiheessa, kun hänen nimensä jo oli

Maria. Joka tapauksessa vuodenaikojen vaihteluun liittyvä riittileikkiperinne liittyi kirkkovuoden kulkuun ja siksi kiinteästi kevätkesään liittynyt labyrinttileikki sopi kirkon seinällä kuvattavaksi.

Tältä pohjalta on helppo ymmärtää myös aurinkosymboleiden ekstensiivinen esiintyminen joissain kirkoissa: Sipoon kirkon aurinkopyörät ja Maarian kirkon "sädehtivät" aurinkospiraalit todistavat viime kädessä elämälle reunaehdot Pohjois-Euroopassa asettavasta vuodenaikojen vaihtelusta, jonka hallitsevia jumalia lepytettiin esikristillisenä aikana labyrinttiriiteillä ja kristinuskossa kirkossa rukoilemalla.

Riittiin liittyy jokin myyttipohja, mutta jatulintarhojen osalta alkuperäiset myytit eivät ole tiedossa. Itämeren piirissä vertailukohtaa voidaan etsiä esim. itämerensuomalaisten rautakautisista myyteistä. Vuodenaikojen vaihtelua selittäviä kosmologisia myyttejä on kuvattu runoissa "Suuri tammi", "Päivän päästö" ja "Sammon ryöstö": kaikissa näissä vapautetaan aurinko tai sen kosminen kannattaja sammas eli taivaanpylväs. Maanviljelysyhteiskunnan vuotuisen syklisen aikakäsityksen vuoksi myytin tapahtumat toistuivat periaatteessa joka vuosi. Toistumista ja sen seurauksena tapahtuvaa sadon kasvamista avitettiin riitein: Karjalassa Sampo-runoa laulettiin kylvöjä tehtäessä vielä 1800-luvulla (Siikala 2012: 157).

Labyrinteissa ja muualla keväisin leikityt rituaaliset leikit, kirkkojen kalenteriteemaiset maalaukset sekä pelloilla laulettu myyttirunot liittyvät kaikki viime kädessä samaan teemaan: auringon radan ja vuodenaikojen muutoksiin, joilla oli ilmakehän sääilmiöiden ohella keskeisin mahdollinen asema maanviljelyskulttuurissa. Juhannussalon (vrt. maailmanpuu tai -pylväs) ympärillä tai jatulintarhassa suoritettava tanssi on siten pohjimmiltaan kosmologinen, jopa kosmogoninen riitti: se uusintaa maailman tai ylläpitää sitä. Riitissä aurinko vapautuu manalasta, tammi kasvaa uudelleen, sampo ryöstetään takaisin.

Labyrinttien tiet Pohjolaan

Tuovinen (1993) listaa muualla Euroopassa kuin pohjoisessa esiintyvien labyrinttikuvioiden ajoituksia. Näistä monet petroglyfit, joiden ajoitukseen on suhtauduttava jonkun verran varauksella, on sijoitettu pronssikaudelle. Kuten Kraft (1985: 9) toteaa, Pyloksen kuvio asettaa ristikeskustaisille jatulintarhoille varhaisimman aikarajan noin 1200 eKr. Vain noin sata vuotta myöhemmin mykeneläinen kulttuuri oli jo romahtanut ja sen kauppareitit sulkeutuneet. Ajanjaksolla 1200–800 eKr. kukoistanut foinikialainen kauppa suuntautui mm. Britanniaan, josta vaikutteet ovat voineet edelleen levitä Skandinaviaan. Muilta korkeakulttureilta vaikutteita omaksuneiden foinikialaisten uskonnossa oli paljon samoja piirteitä kuin minolais-mykeneläisessä, esim. kasvullisuuskultti ja hallitsijan esiintyminen jumalana seremonioissa; tosin auringon ja naispuolisten jumalten suhteellinen asema näyttää minolaiselta ajalta jatkuvasti heikentyneen (Noll 2007).

Tarut neidosta labyrintissa ovat syntyneet aikana, jolloin muistumia Knossoksen palatsitemppelissä alun perin tapahtuneesta toiminnasta oli vielä olemassa, mutta toimintojen alkuperäinen tarkoitus ja yksityiskohtien keskinäiset yhteydet olivat hämärtyneet. Knossoksen ja Troijan homeeriset tarut ovat siten mykeneläisen ajan jälkeinen, Kreikan pimeiden vuosisatojen ja antiikin aikainen kerrostuma – olkoonkin, että molemmat kaupungit olivat olemassa jo minolaisella ajalla. Ajan labyrinttiperinteen tehokkaimpina levittäjinä lienevät ensin toimineet foinikialaiset ja sitten roomalainen kauppa.

Ratsastusleikin yhdistyminen Troijaksi nimitettyyn labyrinttiin kuvattuun linnoitettuun kaupunkiin näyttäisi tapahtuneen antiikin Etruriassa ja Roomassa. Etruskien uskonnollisiin rituaaleihin kuului taisteluita, joista Roomassa kehittyi pelkästään ajanvietettä. Yksi näistä ”leikeistä” oli *ludus troiae*, jossa aateli-

set nuoret miehet suorittivat taidokasta näytöstaistelua ratsailla. Koska muillakin eurooppalaisilla kansoilla oli oma sotaleikkiperintensä, on troijaleikin yhteys keskiaikaiseen turnajaisperinteeseen jonkin verran epäselvä. Erään myöhäisen sotaleikkiperinteen haaran muodostavat Ruotsin myöhäiskeskiajalla tunnetut kevään ritariturnajaisleikit. Suomessa tällaista leikkiä on leikitty ainakin kerran vuonna 1557, jolloin Turun linnassa valittiin Juhana-herttua maikreiviksi eli kevään edustajaksi kevään ja talven leikilliseen kamppailuun (Stigell 1974: 82).

Myöhemmällä roomalaisella ajalla labyrinttikuvioita on säilynyt etupäässä roomalaisissa lattiamosaiikeissa, joista nuorimmat ajoittuvat 400-luvulle (Kern 1982: 118–137). Nämä labyrintit olivat enimmäkseen erilaista muotoa kuin jatulintarhat, mutta myös ristikeskustainen muoto esiintyy (ks. Kern 1982: 122, kuva 126). Tämän vaiheen jälkeen labyrinttejä esiintyy varhaiskeskiajan käsikirjoituksissa ensi kerran 800-luvulla (Kern 1982: 144–147). Tällöin antiikin taruun liittyvä labyrintti oli jo saanut raamatullisen tulkinnan Jerikona, Salomonin palatsina, yms. tai maailmana, jossa kristityn tuli vaeltaa kohti taivaspaikkaa (Kern 1982: 144–205, 295–318). Keskiajan kirkkoissa esiintyvien labyrinttien on ajateltu olevan peräisin näistä käsikirjoituslabyrinteista. Varhaisimmat kirkkolabyrintit tavataan kuitenkin jo 300-luvun kirkkoissa (Kern 1982: 207). Monet roomalaisen arkkitehtuurin koristeaiheista omaksuttiin sellaiseen varhaiseen kirkkoarkkitehtuuriin ja näyttääkin siltä, että keskiajan kirkkoissa esiintyvät lattialabyrintit ovat syntyneet alkujaan myöhäisantiikin arvokkaammissa, kirkkoiksi muutetuissa rakennuksissa ennestään esiintyneiden labyrinttien pohjalta. Kirkossa ollut labyrintti on tarvinut kristillisen tulkinnan, jonka ilmauksena labyrintteja piirretään myöhempiin käsikirjoituksiin.

Keskiajan käsikirjoitus- ja kirkkolabyrintit ovat useimmiten erityyppisiä kuin jatulintarhat, vaikka ristikeskustaisiakin

esiintyy (Bäcksbacka 1972; Kern 1982: 219–241). Tämä seikka vihjaa Pohjois-Euroopan jatulintarhaperinteen olevan eri haaraa kuin keskiajan käsikirjoitus- ja kirkkolabyrintit, vaikka nämä perinteet tulivatkin jossain vaiheessa uudelleen yhdistetyiksi toisiinsa – esimerkkinä Suomen keskiaikaisten kirkkojen jatulintarhamaalaukset, jotka voivat olla peräisin sekä käsikirjoituksista, että paikallisista labyrinthiriittiperinteistä (ks. Ringbom 1938; Stigell 1974: 82–89).

Pohjois-Euroopan jatulintarhojen Troija- sekä muut kaupunki- ja linnoitusaiheet nimitykset lienevät antiikin tarujen ja ratsastusleikkien pohjalta kristinuskon omaksumisen jälkeen syntyneitä eli kuuluvat historiallisen ajan perinteeseen. Sen sijaan vuodenaikaisriitit, jatulintarhoissa tapahtunut toiminta, on nähdäkseni ollut etupäässä esikristillistä, rauta- ja ehkä pronssikaudelta periytyvää, kuten Kraft (1985) on ehdottanut. Perinteessä on päällekkäin useita eri kerroksia, mikä voidaan päätellä myös Itämeren alueen jatulintarhoille saaduista ajoituksista.

Saksan, Sisä-Ruotsin ja Ahvenanmaan varhaiset ajoitukset jatulintarhoille tukevat niiden varhaisinta esiintymistä osin Skandinavian pronssikauden pohjalle syntyneiden Itämeren alueen etupäässä germaanisia kieliä puhuneiden kulttuurien piirissä, josta ne ovat levinneet Pohjois-Euroopan muihin kulttuureihin. Koska Suomessa ja Pohjois-Ruotsissa, toisin kuin Etelä-Ruotsissa, jatulintarhoja tavataan vain rannikoilla, on niiden rakentamisen perinne todennäköisesti historiallinen tai aikaisintaan myöhäisrautakautinen. Vaikka myös Suomen rannikolla, esimerkiksi Porvoon JerusaleMBERGETillä, on ollut jatulintarhoja pronssikautisilla rannankorkeuksilla hiidenkiukaiden yhteydessä, ne lienevät pääosin historiallisia (ks. Bäcksbacka 1972).

Jatulintarhojen kalmistoyhteys on kiinnostava, sillä Vianmeren tarhojen lisäksi esimerkiksi Tornion Röykän jatulintarha on sijainnut hautaröykkiöiden vieressä (Pääkkönen 1902; Kuratov 1972). Maalahdella eräs Storskärin jatulintarhoista on sijainnut keskiaikaisen hautausmaan vieressä (Aspe-

lin 1877; Bäcksbacka 1972). Finnmarkin saamelaiskalmistojen lähellä sijaitsevat jatulintarhat on rannansiirtymän perusteella ajoitettu aikaisintaan vuoteen 1200 jKr. (Olsen 1991).

Aurinkoriittikäyttö ja jatulintarhan esiintyminen kalmistojen yhteydessä täydentävät toisiaan: tunnetun käsityksen mukaan sielu pääsee matkaamaan manalaan samaa reittiä, jota aurinko aamuisin nousee alisesta maailmasta ja jota se palaa vainajien eteläisestä maasta alkaen talvipäivänseisauksesta, jolloin aurinko on eteläisimmillään horisontissa. Jatulintarhojen sijainti kalmistojen läheisyydessä viittaa mielestäni niiden aliseen maailmaan liittyvän yhteyden säilymiseen varhaiselta rautakaudelta paikoin aina keskiajalle asti. Uskomus näyttäisi myös ylittäneen kulttuurirajoja: saamelaiskalmistojen yhteydessä olevat jatulintarhat viittaavat siihen, että saamelaiset ovat saattaneet omaksua jatulintarhan vuodenvuorokierroon, kuolemaan ja uudelleen-syntymään liittyvän aspektin rakentamisperinteen mukana. Koska aurinkouskomukset ovat olleet keskeisessä asemassa myös saamelaiskulttuureissa, olisi käsityksen siirtyminen ymmärrettävää (ks. Harva 1948: 152–156). Toisin kuin Olsen (1991) on esittänyt, jatulintarhasymboli ei siis olisi menettänyt alkuperäistä merkitystään siirtyessään tämän kieli- ja kulttuurirajan ylitse. Aurinkoyhteyden hedelmällisyysfunktio sen sijaan olisi rannikolla muuntunut alueen elinkeinoihin paremmin sopivaksi, kuten sääuskomuksiksi tai runsaan saaliin turvaamiseksi. Toisaalta rannikkoyhteyden pohdinnassa on lisäksi otettava huomioon se, että aurinkoriitteihin käytetyt paikat sijaitsevat avoimilla, ympäristöään korkeammilla paikoilla, joista on hyvä näkyvyys horisonttiin: ranta-alue täyttää useimmiten vaatimuksen hyvästä näkyvyydestä.

Käsitykseni mukaan suomalaisten keskuudessa suurin osa jatulintarhaperinteestä lienee omaksuttu rautakauden lopulta ja varhaiselta historialliselta ajalta alkaen rannikolle saapuneilta ruotsalaisilta uudisasukkailta. Vaikka tulijat olivat kristittyjä, jatulintarhaperinne oli ”puoli-

pakanallinen”, eikä se sellaisena koskaan kunnolla lähtenyt leviämään sisämaahan. Toinen syy rannikolle rajoittumiseen lienee ollut perinteen monin paikoin kiinteä liittyminen mereen. Alkujaan nähdäkseni kasvullisuuskulttiin liittynyt riittiperinne näyttäisi usein paikallisesti muuntuneen vain merielinkeinoin liittyväksi hedelmällisyysriittiperinteeksi tai magiaksi, tai se on Suomessa omaksuttu sellaiseksi jo alun perin.

Suomen sisämaassa jatulintarhoja esiintyy vain Etelä-Karjalassa alueilla, jotka ovat melko lähellä rannikkoa ja yhteydessä siihen ja sen keskiajalla syntyneeseen uudisasutukseen. Pietiläinen (1999a: 80) ajoittaa Virolahden alueen jatulintarhat keskiajalle alueen uudisasutuksen alkuvaiheeseen vuosina 1293–1440. Siten ne olisivat suunnilleen samanikäisiä rannikon kirkkomaalausten labyrinttien kanssa, mikä vaikuttaakin todennäköiseltä, jos ajatellaan rannikon labyrinttiriittiperinteen olevan Ruotsista varhaiskeskiajalla saapunutta kulttuurialtoa ja kirkkomaalausten tämän perinteen ilmauksia.

Etelä-Karjalan jatulintarhoja GIS-analyysin avulla tutkinut Pietiläinen (1999a: 70; 1999b) on todennut, että ympäristöään korkeammalla sijaitsevat matalat ja itsessään huomaamattomat jatulintarhat toimivat maisemassa katselupisteinä. Kultakin jatulintarhalta on näkymä tietylle alueelle, jolle taas ei juuri muilta jatulin-tarhoilta näy. Kukin alueen jatulintarha on voinut olla kantatalon tai pienen kyläyhteisön rakentama ja ylläpitämä. Pietiläisen mukaan jatulintarha ”katsoo” kohti suvun perintömaita: kyseessä on maiseman haltuunotto visuaalisen hallinnan kautta. Jatulintarhojen esiintyminen Etelä-Karjalassa liittyyneen siten alueelle keskiajalla muuttaneiden uudisasukkaiden väliseen kilpailuun alueista ja resursseista (Pietiläinen 1999a: 80–81). Tällaiseen kuvaan sopii hyvin ajatus jatulintarhoilla suoritetuista periodisista kollektiivisista riiteistä, joilla pyrittiin varmistamaan esimerkiksi omien maa- tai merialueiden hedelmällisyys.

Käsitykseni mukaan on todennäköisintä, että suomenkieliset asuttajat ovat omaksuneet tarhat riitteineen alueen ruotsinkielisiltä uudisasukkailta – ankarassa kilpailussa resursseista kannatti ottaa käyttöön kaikki mahdolliset keinot, joiden avulla nähtiin mahdolliseksi parantaa taloudellista asemaa. Ajan maailmankuvan huomioon ottaen rituaaliset keinot nähtiin varmasti kannattaviksi siinä missä muutkin. Kuvatunkaltaiset kokoontumiset toimivat myös tehokkaana sosiaalisena ”liimana”.

Jatulintarhojen esiintyminen pitäjän rajalla voi viitata mielestäni paitsi territoriaalisuuteen ja rajankäyntiin symbolisin keinoin, niin myös tarhoissa suoritettavien riittien luonteeseen: pakanallisuonteisen riitin suorituspaikka olisi valittu syrjäisemmäksi, vrt. syvällä metsissä sijaitsevat viimeiset karhunkallohongat ja muut vastaavat riittipaikat. Viimeisten ”pyörötarhatanssia” koskevien historiallisten mainintojen suhteen on otettava huomioon, että ne on tehty 1600–1700-lukujen voimakkaan puhdasoppisuuden ajan jälkeen (ks. Pietiläinen 1999a: 82).

Maallistuminen lienee muillakin alueilla ollut kaikkien jatulintarhariittien lopullinen kohtalo silloin, kun ne ylipäänsä säilyivät. Toinen vaihtoehto on riitin typpistymisen magiaksi. Paikallisesti jatulintarhoihin liitetty magia on saanut erilaisia muotoja: Turun saaristossa paimenet käsittivät labyrinttien suojaavan susilta; Jäämeren ja Kuolan alueella tarhat liitettiin kansanperinteessä kalastusmagiaan (Tuovinen 1993).

Uskomukset voivat myös olla jatulintaraan jälkeen päin liitettyjä. Viimeisimpänä lisänä jatulintarhojen perinteessä on kerrostuma, johon kuuluvat perinteet ovat syntyneet yksinomaan paikan kiehtovan luonteen ja siihen liitettyjen kertomusten ansiosta. Viimeksimainitulla perinnekertotumalla ei enää ole yhteyttä rakennelmien alkuperäisiin käyttötarkoituksiin. Sen sijaan jatulintarhojen käyttäminen merimerkkeinä tai alueiden omistussuhteita ilmaisevina merkkeinä ei millään aikakaudella ole

ristiriidassa niiden muun käytön kanssa ja tarhojen voidaankin ajatella palvelle kyseisiä tarkoituksia rituaalisen ja muun käytön ohella koko pitkän historiansa ajan.

Bibliografia

Internet

Halonen, J. 1998. Helppoheikki ja laiska-jaakko. Helsingin Sanomat, Kieli-ikkuna -palsta, 21.4.1998. <<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=2689>> (Luettu 21.4.2013)

Tutkimuskirjallisuus

Aspelin, J. R. 1877. Jatulintarhat Suomen rantamailla. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* II: 155–164. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.

Benndorf, O. 1891. Antike und moderne Labyrinth. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 21, Sitschungsberichte: 2.

Broadbent, N. 1989. Datering av rösen och labyrinter på Åland. *Ålands Odling* 1989: 99–105.

Broadbent, N. 1990. Use of lichenometric and weathering rates for dating. *Norwegian Archaeological Review* 23: 3–8.

Bäcksbacka, C. 1972. Stenlabyrinter i Finland. *Finskt Museum* 79: 64–73.

Castleden, R. 1990. *Minoans: Life in the Bronze Age Crete*. Routledge, London.

Evans, A. 1928. *Palace of Minos II:2*. Macmillan, London.

Goodison, L. 1989. Death, women, and the sun: symbolism of regeneration in early Aegean religion. *Institute of Classical Studies Bulletin*, Supplement 53.

University of London.

Harva, U. 1948. *Suomalaisten muinaisusko*. WSOY, Porvoo.

Holma, H. 1919. Labyrintin alkuperästä. *Historiallinen aikakauskirja* 17(1): 1–14.

Jauhiainen, M. 1999. *Suomalaiset uskomustarinat. Tyypit ja motiivit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 731. SKS, Helsinki.

Kern, H. 1982. *Labyrinth. Erscheinungsformen und Deutungen*. 5000 Jahre Gegenwart eines Urbilds. Prestel Verlag, München.

Koehl, R. 2001. The ‘Sacred marriage’ in Minoan religion and ritual. *Aegeum* 22: 237–243.

Kraft, J. 1977. Labyrint och ryttnarlek. *Fornvännen* 72: 61–78.

Kraft, J. 1985. The Goddess in the Labyrinth. *Religionsvetenskapliga skrifter* 11. Åbo Akademi.

Kristiansen, K. & Larsson, T. B. 2005. *The rise of Bronze Age society: travels, transmissions and transformations*. Cambridge University Press.

Kuratov, A. A. 1972. Stenlabyrinter i Solovetskij arkipelagen i Vita havet (USSR). *Finskt Museum* 79: 59–63.

Marinatos, N. 2010. *Minoan Kingship and the Solar Goddess: A Near Eastern Koine*. University of Illinois.

Matthews, W. H. 1922. *Mazes and Labyrinths: Their History and Development*. Longmans, Green & Co., New York.

Noll, K. L. 2007. Canaanite religion. *Religion Compass* 1(1): 61–92.

Olcott W. T. 1914. *Sun Lore of All Ages*. G. P. Putnam’s Sons, London/New York.

Olsen, B. 1991. Material metaphors and historical practice: a structural analysis of stone labyrinths in coastal Finnmark, arctic Norway. *Fennoscandia Archaeologica* VIII: 51–58.

Palaima, T. G. 2004. Appendix one: Linear B sources. S. M. Trzaskoma, R. S. Smith & H. Brunet (toim.) *Anthology of Classical Myth*: 439–454. Hackett Publishing Company, Indianapolis.

Pietiläinen, P. 1999a. *Etelä-Karjalan jatulintarhat: rituaalit, spatiaalisuus ja sosiaal-*

- linen organisaatio. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Pietiläinen, P. 1999b. GIS-analyysi keskiaikaisen Etelä-Karjalan jatulintarhoista. *Muinaistutkija* 1999(4): 2–17.
- Pääkkönen, L. V. 1902. Kiinteitä muinaisjäännöksiä Tornionjoen suistamolla. *Suomen museo* 1902(1): 50–56.
- Ridderstad, M., *painossa*A. Astronomy, religion and the structure of society in prehistoric Finland. M. A. Rappenglück, B. Rappenglück & N. Campion (toim.) *Astronomy and power: how worlds are structured*. Proceedings of SEAC 2010. British Archaeological Reports.
- Ridderstad, M., *painossa*B. Solar and calendrical symbolism in the Early Medieval Finnish church murals. F. Pimenta, N. Ribeiro, F. Silva, N. Campion, A. Joaquineto & L. Tirapicos (toim.) *Stars and Stones*. Proceedings of SEAC 2011. British Archaeological Reports.
- Ringbom, L.-I. 1938. Trojalek och trandans. *Finskt Museum XLV*: 68–106.
- Siikala, A.-L. 2007. Kosmoksen keskus ja sen valtiattaret. E. Stark & L. Stark (toim.) *Kansanomainen ajattelu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1106: 25–50. SKS, Helsinki.
- Siikala, A.-L. 2012. *Itämerensuomalaisten mytologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1388. SKS, Helsinki.
- Sjöberg, R. 1991. Lavdatering av labyrinter i Ångermanland och Medelpad. O. Norberg (toim.) *Ångermanland-Medelpad: Årsbok för Ångermanlands och Medelpads Hembygdsförbund 1990–1991*: 96–102. Sundsvall.
- Sjöberg, R. & Broadbent, N. 1990. Datering av jungfrudanser (labyrinter) efter Österbottens- och Västerbottenskusten. *Studia Archaeologica Ostrobotniensia* 1989/1990: 103–107.
- Stigell, A.-L. 1974. Kyrkans tecken och årets gång: tideräkningen och Finlands primitiva medeltidsmålningar. *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 77. Finska fornminnesföreningen, Helsinki.
- Tuovinen T. 1993. Field labyrinths in the Baltic Sea area. *Karhunhammas* 15: 77–83.
- Vaiškunas, J. 2003. Some aspects of Lithuanian folk observation of the sun during the summer solstice period. M. Blomberg, P. E. Blomberg & G. Henriksson (toim.) *Calendars, Symbols, and Orientations*. Proceedings of SEAC 2001. Uppsala Astronomical Observatory Report 59: 33–38.
- Vilkuna, K. 1950. *Vuotuinen ajantieto*. 3. painos 1973. Otava, Helsinki.
- FL Marianna Ridderstad on arkeoastronomiaan erikoistunut tähtitieteilijä. (marianna.ridderstad@helsinki.fi)

Timo Salminen

Arkeologia tieteenä: tutkijoiden keskustelua 1900-luvun alkukymmeninä

Arkeologi som vetenskap: forskardiskussioner under 1900-talet första decennier

Artikeln behandlar det utbyte av tankar kring arkeologins teori och natur som finska arkeologer upprätthöll med sina utländska kolleger under 1900-talets början. De centrala diskussionsämnena berörde typologin och sambandet mellan arkeologiska kulturer och etniska grupper. I diskussioner förda av A. M. Tallgren lyftes även socialhistoriska synsätt till ytan. Diskussionerna ledde sällan till konflikter, eftersom tankar främst växlades mellan likasinnade. Andra världskrigets utbrott bröt abrupt av den här spirande diskussionen.

Johdanto

Erityisesti 1990-luvulta lähtien arkeologiaa on tutkimuksessa paljolti syystäkin käsitelty ennen kaikkea nationalistisena tieteenä, ja nationalismi on nähty jopa arkeologian synnyn edellytyksenä (ks. esim. Kohl & Fawcett 1995; Díaz-Andreu & Champion 1996; Steuer 2001; Trigger 2006: 211–223, 248–251). Viime vuosina on kuitenkin yhä enemmän kiinnitetty huomiota alan kansainvälisiin juuriin ja kansainvälisyyden merkitykseen sen varhaisessa kehityksessä. (Esim. Kaeser 2002; Jansson 2006; Díaz-Andreu 2007, 2009, 2012; Gracia Alonso 2008, 2012; Baudou 2012; Lanzarote Guiral 2012; Ahl 2007; Ahl-Waris 2010; Кузьминых 2011; Кузьминых – Усачук 2011. Ks. myös Lanzarote Guiral 2011: 77–78 ym.) Tässä artikkelissa ovat tarkastelun kohteina etenkin Aarne Michaël Tallgrenin (1885–1945), Aarne Äyräpään (1887–1971, v:een 1930 Europaus) ja Carl Axel Nordmanin (1892–1972) yhteysverkostot (ks. myös Salminen 2010, 2011, 2012).

Tähän artikkeliin olen poiminut arkeologien moniulotteisesta ajatustenvaihdosta yhden ongelmakentän, jolla ei tosin ollut kovin keskeistä asemaa tutkijoiden välisessä ajatustenvaihdossa, mutta joka kuitenkin silloin tällöin nousi esiin. Se on arkeologian luonne tieteenä, sen tavoitteet ja mahdollisuudet.

Mikä nosti arkeologian teoreettis-periaatteelliset kysymykset keskusteluun? Oliko tutkijoiden kirjeenvaihdolla siinä itsenäinen asema vai heijastiko se vain julkaisuissa esitettyjä kannanottoja? Millaisena arkeologian asema, tehtävä ja mahdollisuudet nähtiin? Oliko kyseessä samanmielisten ajatustenvaihto vai käytiinkö myös väittelyä? Vaikuttiko ajatustenvaihto sen osapuoliin? Ovatko viimeksi mainitun kaltaiset kysymykset yleensä vastattavissa?

Nimenomaan arkeologian teoriaa, luonnetta ja mahdollisia kysymyksenasetteluja koskenut keskustelu oli 1900-luvun alkupuoliskolla vielä siksi vähäistä, että todellinen kokonaiskuva silloisten tutkijoiden teoreettisista lähestymistavoista on saavutettavissa vain julkaistun tutkimuksen vertailevalla analyysillä.

Etninen paradigma, typologia ja niiden kritiikki

Skandinaviassa arkeologian teoreettisia lähtökohtia oli eritellyt tanskalainen Sophus Müller (1846–1934) jo vuonna 1884, ja käytännön tutkimusmetodia ruotsalainen Oscar Montelius (1843–1921) vuotta myöhemmin. He eivät olleet yksimielisiä. Müller kritisoi ”ruotsalaista typologiaa” ja vaati tutkimukselta laajempaa vertailevaa näkökulmaa. Typologia ei ollut hänelle kronologinen metodi Monteliuksen tapaan vaan hän tarkasteli aineistoa toisin: esimerkiksi Tanskan pronssikauden materiaalissa esiintyneet ryhmät hän näki alueellisina eikä kronologisina. Müller myös kiisti mahdollisuuden muotoilla yleisiä lakeja arkeologiassa, koska ihmisellä oli vapaa tahto ja lisäksi ihminen oli muuttuvainen. Vain erityislait olisivat mahdollisia. (Müller 1884; vrt. Montelius 1885; Baudou 2012: 219–250.) Suomessa vertailevan arkeologian periaatteita esitteli Johan Reinhold Aspelin (1842–1915) vuonna 1877 oltuaan edellisinä vuosina sekä Monteliuksen että Müllerin opissa. Hän seurasi pitkälti Müllerin hahmottelemia periaatteita. Aspelinin tavoitteet olivat pitkälti etniset. Hän eritteli arkeologiakuvaansa myös kirjeessä saksalaiselle lääkäriille ja antropologille Rudolf Virchowille (1821–1902) vuonna 1880. (Aspelin 1877, sama venäjäksi Аспелинъ 1884; Salminen 2003: 67; Andree 1976: 31–32 viitteineen.) Aspelinin ajatuksia kehittäli Suomessa eteenpäin etenkin Hjalmar Appelgren-Kivalo (1853–1937) (ks. erit. Appelgren-Kivalo 1915; Salminen 2006).

Aspelinin jälkeen suomalaiset arkeologit vaikenivat periaatteellis-teoreettisissa kysymyksissä yli kahdenkymmenen vuoden ajan.

A. M. Tallgren, joka oli silloin opintomatallaan Ruotsissa ja Tanskassa, kirjoitti Kööpenhaminasta Alfred Hackmanille vuonna 1908 alkaneensa epäillä Monteliuksen typologis-kronologista järjestelmää. Tallgrenin kirje ei ole säilynyt, mutta vastauk-

sessaan Hackman yritti saada Tallgrenin vakuuttuneeksi siitä, että vain seuraamalla Monteliusta voi ymmärtää tarkastelunalaisten aikakausien, siis pronssikauden, kulttuurikehitystä. Hackman näyttää asettaneen vastakkain nimenomaan Monteliuksen kronologisen ja Müllerin maantieteellisen metodin käytännön tutkimusongelmien ratkaisemisessa käytettävänä työkaluina. (KK Coll. 230: Alfred Hackman A. M. Tallgrenille 4.2.1908.)

Kansainvälisesti huomatuin arkeologisen metodin hahmottelija 1900-luvun alkukymmeninä oli saksalainen kielitieteilijä ja arkeologi Gustaf Kossinna (1858–1931). Hänen ajattelunsa tiivistyi yhtäläisyysmerkkeihin, jotka hän veti arkeologisen kulttuurin ja etnisen alueen välille. Kossinna nimitti muotoilemaansa metodologiaa asutusarkeologiaksi (*Siedlungsarchäologie*), sillä hän perusti etniset päätelmänsä arkeologisessa aineistossa havaitsemiinsa asu-tuksellis-kulttuurisiin ryhmiin, siis arkeologisiin kulttuureihin. Kossinna korosti myös germaanien ylemmyyttä muihin verrattuna, koska he eivät hänen tulkintansa mukaan olleet joutuneet koskaan siirtymään pois alkukodistaan eivätkä siksi olleet sekoittuneet muihin. Tämä teki hänen opistaan oivallisen työkalun sodan hävinneessä ja alemmuuskompleksistaan irti pyristelevässä Saksassa. Metodologisena oppi-isänään Kossinna piti Monteliusta, jolta hän oli lainannut myös etnisen jatkuvuuden ajatuksensa. Montelius oletti nimitäin kulttuurisen jatkuvuuden merkitsevän myös etnistä jatkuvuutta. (Grünert 2002: 71–101; Trigger 2006: 236–241; Baudou 2012: 299–304.) Suomessa J. R. Aspelin oli tosin esittänyt samansuuntaisen ajatuksen kansanluonteen heijastumisesta esinekulttuurissa ja kulttuuris-etnisestä jatkuvuudesta jo 1870-luvulla, eli ajatus ei ollut sinänsä uusi; uutta oli sen yksiviivainen muotoilu ja siihen liitetty selkeä arvoarvoselma. (Salminen 2003: 168–172, 176–178.)

Kossinnalla oli jo omassa sukupolvensa merkittäviä kriitikoita kuten Moriz Hoernes (1852–1917), Eduard Meyer (1855–1930) ja Otto Schrader (1855–1919).

(Wahle 1952: 71–75.) Karl Hermann Jacob-Friesen (1886–1960) kohdisti kossinnalaiseen metodiin varsin pisteliästäkin kritiikkiä teoksessaan *Grundfragen der Urgeschichtsforschung* [Esihistoriantutkimuksen peruskysymyksiä] vuonna 1928. (Jacob-Friesen 1928: erit. 149–152, 188–194, 207.) Sekä Kossinna että hänen huomattavimmat saksalaiset vastaväittäjensä olivat suomalaisille tutkijoille marginaalisia kirjeenvaihtokumppaneita, mutta Alfred Hackman (1864–1942) seurasi varsin pitkälle Kossinnan periaatetta arkeologisten kulttuurien etnisestä sisällöstä ja oli myös tavannut Kossinnan. Päätelmissään hän tosin oli Kossinnaa varovaisempi. (Ks. erit. Hackman 1905.)

Miten nuori suomalainen arkeologi-polvi suhtautui Kossinnan ajatuksiin? C. A. Nordman julkaisi vuonna 1915 *Nya Argus*-aikakauslehdessä sekä eripainoksena artikkelin ”Till frågan om den förhistoriska arkeologins metod”. Kossinnan ajatuksen, että kulttuurialue on kansan alue, Nordman toteaa olevan oikea, jos kulttuurin kaikki piirteet otetaan huomioon. Koska arkeologi yleensä kuitenkin tuntee tarkastelemaisensa kulttuurin vain osittain, tuollaista yhdistämistä ei voi tehdä; yhteinen kulttuurielementti ei tarkoita samaa kansaa. Myöskään kansojen vaelluksista ei pidä puhua kevyin perustein. Käytännössä Nordman siis erotti toisistaan arkeologisen kulttuurin ja etnisen ryhmän.

Nordman asetti artikkelissaan arkeologian tavoitteeksi ihmisen etsimisen esineiden takaa. Hänen näkemyksensä mukaan arkeologian perusmetodi on maantieteellis-etnologinen. Typologiaa hän ei pitänyt käyttökelpoisena metodina sinänsä vaan vain suljettujen löytöjen tutkimuksen rinnalla. Luonnontieteellistä, kehityso pillista metodia voi soveltaa suuriin piirteisiin, mutta elävää organismia ei voi verrata työn tuotteeseen, jossa inhimillinen tekijä on vaikuttamassa, Nordman toteaa. Näissä arvioissaan Nordman seurasi tyyli puhtaasti Sophus Müllerin ajatuksia. Paitsi oppi-isä Müller oli Nordmanille myös appi. (Nordman 1915; Meinander 1991: 29, 31–34.)

Nordmanin artikkeli ei nostattanut mitään erityistä keskustelua tässä vaiheessa. Omassa tutkimuksessaan hän noudatti hahmottelemiaan suuntaviivoja.

Aarne Europaeus (Äyräpää) ilmaisi vuonna 1924 Nordmanin kanssa samansuuntaisen käsityksen kansoista kulttuurihistoriallisina ja -maantieteellisinä ilmiöinä, kulttuuriyhteyksinä, jotka kestävät lyhyemmän tai pidemmän ajan, kunnes jälleen muuttuvat. Arkeologiset kulttuurit heijastavat hänen käsityksensä mukaan osittain kansallisuusalueita ja kansojen vaelluksia, mutta jokaisessa tapauksessa on ratkaistava erikseen, onko näin asian laita. (Europaeus 1924: 57–58.)

A. M. Tallgren näki 1920-luvun puolivälissä kansat eräänlaisina historian toimijoina ja piti kulttuuriprovinssia usein kansallisuusalueina. Käsityksen kulttuurialueiden kansallisuusluonteesta hän ilmaisi suoraan esimerkiksi artikkelissaan ”Suomen suvun alkukodista ja esihistoriallisista vaiheista” vuonna 1921. Tämä siis merkitsi myös, että kansat kuten vaikkapa Suomen kansa, vaelsivat valmiina oletetuista alkukodeistaan myöhemmille asuinsojilleen. (Tallgren 1921: 65; ks. myös Tallgren 1919: 103.) Näkemys heijastaa hänen läheistä sidettään Aspelinin ajattelutapaan. Kaksi vuotta myöhemmin kansainvälisessä historioitsijakokouksessa Brysselissä pitämässään esitelmässä Tallgren kuitenkin jo totesi Suomen kansan syntyneen Suomessa. (Tallgren 1923a: 132–133, 138; ks. myös Tallgren 1923b.) Näinä vuosina Tallgrenin käsitykset olivat käymistilassa, sillä 29.12.1923 pitämässään virkaanastujaisesityksessä, joka julkaistiin artikkelina ranskaksi vuonna 1924 ja suomeksi vuonna 1925, hän kirjoitti jälleen kansoista liikkuvina ja toimivina yksiköinä. (Tallgren 1924; 1925; 1927a.) Käsityksen kansan ja kielen sekä nähtävästi jollakin tasolla arkeologisen kulttuurinkin yhteenkuuluvuudesta esitti 1920-luvun puolivälissä myös suomen kielen professori Eemil Nestor Setälä (1864–1935), jonka mielestä ”kieliyhteisö ja etnillinen yhteisö, heimo tai kansa, käyvät useimmissa tapauksissa yhteen” ja

kielisukulaisuus merkitsee polveutumista samasta alkukansasta. (Setälä 1926: 28.) Tässä vaiheessa Tallgren oli jo irtautumassa tästä kaavamaisesta ajatuksesta.

Poliittisen nationalismin vahvistuessa yhteiskunnassa kuitenkin nimenomaan kulttuuri- ja kansallisuusalueiden suhde oli se teoreettis-metodinen kysymys, jota arkeologit useimmiten keskustelussaan pohtivat. Sellaisetkin tutkijat, joita ei ole totuttu liittämään nationalismin perinteeseen, olivat omaksuneet monia sen perusajatuksia. Julius Ailio (1872–1933), joka lähestyi arkeologiaa luonnontieteellis-positivistisesta näkökulmasta, kirjasi silti muistiinpanoihinsa päiväämättömän ajatuksen, joka yhdisti luonnontieteelliseen näkökulmaan ajatuksen kansasta ihmiskunnan perusyksikkönä: ”Yksilö on vain katoava varjo kansan rinnalla. Yksilöt ovat muutosten vaihtelua, niin kuin meren laineet, jotka nousevat ja laskevat olematta itsessään mitään.” (MVAA Ailio Personalia.)

Tallgrenin virolaista oppilasta Marta Schmiedehelmiä (1896–1981) vaivasi Masurian-väitöstutkimuksensa yhteydessä kysymys, voisiko kulttuuri muuttua ja millä ehdoilla ilman, että kansa muuttuu. Tallgren onkin vastannut hänelle, että kulttuurimuutos ilman etnistä muutosta on mahdollinen. Tämä on ilahduttanut Schmiedehelmiä. (KK Coll. 230: Marta Schmiedehelm Tallgrenille 30.10.1925, 7.11.1925.) Vähitellen hän vakuuttui yhä selvemmin tästä ajatuksesta. (KK Coll. 230: Schmiedehelm Tallgrenille 26.5.1930.) Tämänkin keskustelu osoittaa Tallgrenin olleen hylkäämässä ajatuksen etnisen ryhmän ja kulttuurin yhteenkuuluvuudesta.

Koska etnisestä määrittämisestä oli tullut arkeologian keskeinen tehtävä, se pyrki saamaan apua myös fyysisestä antropologiasta. Erityisesti myöhäisesihistorian yhteydessä avuksi valjastettiin puolestaan filologia, mutta ei varauksetta. Elokuussa 1918 Nordman esitti ruotsalaiselle arkeologille Sune Lindqvistille (1887–1976)¹ omat epäilyksensä antropologiaa kohtaan viitaten erityisesti määrittysten epävarmuuteen. (UUAA Lindqvist: C. A. Nordman Sune

Lindqvistille 30.8.1918.) Vuonna 1922 hän oli kriittinen filologian käyttöä kohtaan. Nordmanin kritiikin nostatti Lindqvistin toistasataasivuinen artikkeli ”*Ynglingaättens gravskick*”, jossa saagojen tulkinnalla on keskeinen asema. (UUAA Lindqvist: Nordman Lindqvistille 12.1.1922, 19.1.1922. KK SLSA 652: Lindqvist Nordmanille 15.1.1922. Lindqvist 1921.) Nordman näyttäytyy siis näissä kirjekannanotoissaan arkeologian riippumattomuuden puolustajana muiden tieteenalojen vaikutusta vastaan.

Saman naapuririippumattomuuden ajatuksen ilmaisi Nordmanille norjalainen arkeologi, professori Anton Wilhelm Brøgger (1884–1951) vuonna 1923. Hän oli juuri lähettänyt Suomen ensimmäistä arkeologian varsinaista professuuria tavoitelleita Tallgrenia ja Ailiota koskevan asiantuntijalausuntonsa Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteelliselle osastolle ja kirjoitti:

Jeg har uttrykkelig i min indstilling sagt, at jeg ikke kan uttale mig om Ailios geologi, hans nyere kulturhistorie og mangesidige folkeoplysningsvirke. Jeg synes personlig at det ikke vedkommer denne sak, men det kan jo Fakultetet mene noget andet om. Syndaflo den og Darwinismen er mig usigelig likegyldig når det gjelder videnskapelig kompetanse i arkeologi. Jeg synes det burde være forbi i vor arkeologi med disse populærbehandlede produkter, – det gik an så lange de kom fra den gamle løve, selvom de het Huru kan vi veta något om Sverige på Mose tid – (KK SLSA 652: A. W. Brøgger Nordmanille 3.1.1923.)

Brøgger sanoutuu siis tässä irti myös luonnontieteiden merkityksestä arkeologisen pätevyyden mittareina.

Riippumattomuuden korostaminen on osa käynnissä ollutta arkeologian professionalisoitumis- ja institutionalisoitumisketystä, jossa muun ohella haettiin tieteenalan rajoja.

Samaan aikaan Lindqvistin kanssa käymänsä filologiakeskustelun kanssa Nordman julkaisi *Nya Argusissa* muistokirjoituk-

sen Oscar Monteliuksesta ja ilmaisi siinä positiivisen käsityksensä typologiasta yleisen vertailevan arkeologian rinnalla. Tämä sai Sune Lindqvistin ihmettelemään, onko Nordman vielä häntäkin vakuuttuneempi typologi. Lindqvist nimittäin itse kritisoi juuri samoihin aikoihin sekä kirjeissä että julkisesti typologian suoraviivaista käyttöä. Lindqvist kirjoitti Nordmanille sanoneensa Monteliukselle tämän vielä eläessä, että voisi kirjoittaa muutamia ilkeyksiä modernista typologiasta, muttei ollut arvannut, että saisi aloittaa metodikritiikkinsä Montelius-nekrologilla. Siinä hän ei suinkaan moittinut Monteliusta itseään yksipuoliseksi typologiksi vaan kohdisti sanansa seuraajasukupolville, jotka hänen mielestään olivat unohtaneet löytöyhteyksien tarkastelun tärkeyden. (KK SLSA 652: Lindqvist Nordmanille 3.2.1922. Lindqvist 1922: 214–216.) Nordman korostaa muistokirjoituksessaan tanskalaiseen tapaan typologiaa nimenomaan yhtenä tutkimuksen apuneuvona ja kulmakivenä. (Nordman 1921: 130.) Typologiakriittisyydestä Nordmania kiitti myös königsbergiläinen arkeologi Heinrich Kemke (1864–1939) hänen lähetettyään tälle *Karelska järnåldersstudier* -teoksensa (KK SLSA 652: Heinrich Kemke Nordmanille 15.12.1924).

Kansainväliselle yleisölle skandinaavisen typologisen ajattelun muotoili ruotsalainen arkeologi Nils Åberg (1888–1957)² Berliinin yliopiston professorin Max Ebertin (1879–1929) toimittamassa 15-osaisessa *Reallexikon der Vorgeschichte* -nimisessä arkeologian hakuteoksessa vuonna 1929. Artikkelissaan Åberg esittää typologian perusteet mutta koskettelee siihen liittyviä lähdekriittisiä ongelmia vain vähän. Hän huomauttaa, etteivät yhtäläisyydet aina ole merkki sukulaisuudesta, ja toteaa, ettei typologia ole metodi siinä mielessä, että se voitaisiin opetella kuin koulutehtävä. Pikemminkin on puhuttava vaistosta erottaa oikeat ja väärät typologiat, joka kehittyä samoin kuin muusikon taito erottaa oikeat ja väärät äänet. Tyypit arkeologiassa Åberg rinnastaa lajeihin biologiasa, ja artikkelin koko painotus on luonnon-

tieteellinen. Typologiaa yhdistää kaikkeen muuhun ajatteluun syyn ja seurauksen laki. Åberg ei käsittele typologiaa suhteessa löytöyhteyksiin ja -yhdistelmiin. Siten hän ei myöskään suhteuta typologiaa esimerkiksi Kossinnan asutusarkeologiseen metodiin. Åberg oli itse Kossinnan oppilas Berliinin yliopistosta mutta irtautui vähitellen tämän kaavamaisesta etnisestä selitysmallista. (Åberg 1929; Baudou 2004: 238, 260.) Sune Lindqvistillä oli aihetta ilmaista yllättyneisyytensä Nordmanille hänen luettuaan Åbergin artikkelin. Hän hämmästeli esityksen jäämistä ”paratiisimaiseen alastomuuteensa” lopullisessakin versiossaan. *”Men han känner sig tydligen som stridsman för en helig idé eller metod, jag vet inte vilketdera”*, Lindqvist pisteliäästi totesi Åbergistä. (KK SLSA 652: Lindqvist Nordmanille 6.7.1929.) Åbergiä onkin perinteisesti kritisoitu metodin puutteesta, Evert Baudoun mukaan epäoikeudenmukaisesti. (Baudou 2004: 238.) Lindqvistiä Baudou on luonnehtinut positivistiksi, joka yhdisti positivismin kansallisromanttiseen historiakuvaan. (Baudou 2004: 233.) Typologiakysymyskään ei kuitenkaan nostattanut sen enempää kirjeenvaihtokeskustelua tutkijakollegoiden välillä.

Tallgren ja neuvostoarkeologia

Etnogeneesin kysymys oli keskeinen myös neuvostoarkeologeille 1920-luvulla, jolloin maan eri etniset ryhmät kehittivät omia kulttuurejaan ja hakivat niille pohjaa myös muinaisuudesta. Etnisyystutkimus oli myös linkki, joka teoreettisella tasolla yhdisti neuvostoliittolaista ja läntistä arkeologiaa toisiinsa. Neuvostoarkeologitkin nimittäin seurasivat etnisyystutkimuksessaan pitkälti Gustaf Kossinnan muotoilemia periaatteita. (Shnirelman 1995: 131–132.) Etnogeneesi ei kuitenkaan ollut tutkimuksen koko kuva, ja etenkin 1920-luvulla tutkijoilla oli Neuvostoliitossa varsin suuri vapaus valita omat teoreettiset ja met-

odologiset lähtökohtansa. Yksi keskeisistä suuntauksista oli tuolloin paleoetnologia, joka pyrki löytämään kulttuurin kehitystä ohjanneita lainalaisuuksia. Se tarkasteli kulttuureita luonnonympäristön asettamis- sa kehyksissä. Arkeologia oli paleoetnol- ogeille osa etnologiaa. (Платонова 2010: 188–192.)

Yksi keskeisistä paleoetnologeista, Petr Petrovič Efimenko (1884–1969), selosti Tallgrenille pyrkimystään selvittää sekä etnisiä että muita prosesseja kalmistoissa yksityis- kohtaisen tilastollisen analyysin avulla (suom. TS):

Analysoidessani rjazanilaisia kalmis- toja, joista joitakin olen sattumalta kaiva- nut henkilökohtaisesti ([– –]) käytän, [– –], yleistä metodia. Oikeastaan käytän hyväkseni kulttuurin jäänteiden tutkimuksessa havain- tomenetelmiä, joilla tavallisesti operoi luon- nontieteilijä. Jokainen muoto tutkitaan yksi- tyiskohtaisesti kaikissa muunnelmissaan aina mittojen muuntelua myöten. Sen jälkeen las- ketaan yhdistelmät, mikä antaa mahdollisuuden havaita asteittaisen kompleksien muuttumisen, joka kuvastaa kyseisen kalmiston ja koko kult- tuurin todellista historiaa. (KK Coll. 230: P. P. Efimenko Tallgrenille 27.11.1925.)³

Boris Sergeevič Žukov (1892–1934) Moskovian antropologisesta instituutista pyysi vuonna 1925 Tallgrenilta tietoja Itä- meren alueen paleoetnologiasta samoin kuin siitepölyanalyysin käyttämisestä turve- kerrosten ajoitusmenetelmänä. (KK Coll. 230: B. S. Žukov Tallgrenille 18.5.1925.)

Neuvostoliitossa nostettiin arkeologian keskeiseksi työkaluksi kielitieteilijä Nikolaj Jakovlevič Marrin (1865–1934) muotoilema stadialistinen tai jafetologinen metodi. (KK Coll. 230: T. S. Passek & B. A. Latynin Tallgrenille 19.3.1927.) Sen mukaan kielen ja koko kulttuurin muuttumisen sanelee se, missä yhteiskunnallisen eli tuotantosuh- teiden kehityksen vaiheessa sitä puhuva väestö on. Väestön siirtyessä yhteiskun- nallisen kehityksen asteelta toiselle myös sen kieli vaihtuu. Etnokset ja kieliryhmät

voivat myös muuttua toisiksi. Muun muas- sa indoeurooppalaiset kielet olivat Marrin mukaan syntyneet kaukasialaisista kielistä sosioekonomisten muutosten ajamina. Niin kielenvaihdot kuin muutkin kulttuurin muutokset tapahtuvat sisäisen kehityksen tietä ja kehitys vie moninaisuudesta kohti ykseyttä. Migraatioita ei ole tai niiden merkitys on toissijainen. Koska Marrin ajatus vastasi hyvin neuvostovaltion yh- tenäistämistavoitteita isovenäläisen kan- sallisuuden johdolla, marrilaisuudesta tuli 1930-luvulla virallinen ideologia ja dogmi, jota ei saanut kyseenalaistaa. (Платонова 2010: 253–258; Свешникова 2009: 65–73; Shnirelman 1995: 120–122.)

Tallgrenin valmistellessa aikakauskirja *Eurasia Septentrionalis Antiquan* neljäntenä niteenä julkaistua venäläisen arkeologin, professori Aleksandr Andreevič Spicynin (1858–1931) 70-vuotisjuhlakirjaa hänelle syntyi aivan viimeisessä vaiheessa kahden kirjoittajan, Tatjana Sergeevna Passekin (1903–1968) ja Boris Aleksandrovič Latyninin (1899–1967) kanssa keskustelua nimenomaan marrilaisuudesta ja jafetol- ogiasta. Passek ja Latynin nimittäin ilmoittivat keväällä 1929 haluavansa lisätä yhteiseen artikkeliinsa eräitä mainintoja ja pitivät lisäystä erittäin tärkeänä. Mistä maininnoista oli kyse? Kirje, jossa Passek ja Latynin esittävät toivomuksensa, ei ole säilynyt, mutta seuraavassa kirjeessään he ilmaisevat toiveensa, että Tallgren voisi tulla jälleen käymään heidän luonaan Leningradissa, kuten hän aikoo, jolloin he voisivat selittää paremmin, millaisia mahdollisuuksia jafetologia antaa arke- ologille. Artikkelin loppupuolelle onkin lisätty kappale, jossa kirjoittajat toteavat tšuvaššilaisen kulttuurin olevan erityisen kiinnostava selvitetessä Itä-Euroopan ihmishahmoisten *kamennaja baba* -kiviveis- tosten syntyä. Heidän mukaansa Nikolaj Marrin kielitieteelliset tutkimukset ovat osoittaneet erityisen arkaaisuuden juuri tšuvaššin kielessä ja heidän uskonnollisten tapojensa analyysi antaa saman tuloksen. Siksi tutkittaessa sekä turkkilaisia heimoja että yleisemmin itäisen Euroopan kansoja

”jafetidologisesta näkökulmasta” tšuvašsit ansaitsevat erityistä huomiota. (KK Coll. 230: Passek & Latynin Tallgrenille 8.5.1929. Passek & Latynine 1929: 310.)

Tallgrenin arvio Marrin lähestymistavasta oli kuitenkin epäröivän kielteinen. Hän kirjoitti kaksi vuotta Marrin kuoleman jälkeen: *”His method was new and to some extent bad. [– –] I find it difficult fully to comprehend his linguistic and sociological ideas and refrain from expressing an opinion.”* Koska Tallgrenin kriittinen huomautus ilmestyi ESAssa, se ainakin periaatteessa levisi myös Neuvostoliittoon. (Tallgren 1936a: 149.) Tallgrenin ja Marrin ajatukset kohtasivat ainakin siinä, että kumpikaan ei pitänyt etnisiä ryhmiä pysyvinä ja muuttumattomina muodostumina. (Shnirelman 1995: 121.)

Cambridgen yliopiston professori Ellis Hovell Minns (1874–1953), joka oli Tallgrenin tärkeimpiä kirjeenvaihtokumppaneita, oli kirjeessä suorapuheisempi:

I have been trying to read Marr. It seems to me a perfect nightmare, though there are flashes of insight. But it is so annoying that the man who ought really to have illuminated the Caucasian languages for us – I don’t mind his calling them Japhetic – should have gone so off the rails. (KK Coll. 230: E. H. Minns Tallgrenille 26.9.1928.)

Marrin itsensä kanssa Tallgren oli vain hyvin satunnaisessa kirjeenvaihdossa. Päiväämättömässä kirjeessään ilmeisesti 1920-luvun lopusta Marr selosti toista kielitieteellistä tutkimusmatkaansa tšuvašsien luo ja selitti muun muassa suomalais-ugrilaisten ja indoeurooppalaisten kielten erkaantuneen samoista jafeetilaisista eli kaukasialaisista kielistä sillä erotuksella, että suomalais-ugrilaiset kielet olivat eronneet aiemmin kuin indoeurooppalaiset. (KK Coll. 230: N. Ja. Marr Tallgrenille s. d.)

Neuvostovenäläistä arkeologiaa ei juuri tunnettu lännessä, ja minkä tunnettiin, kuva siitä oli epäselvä. Siksi harvoilla neuvostoarkeologien ja läntisten tutkijoiden välisillä henkilökohtaisilla suhteilla oli

erityisen suuri merkitys tiedon välittäjinä kumpaankin suuntaan. Lännen arkeologeista pystyivät suhteita Neuvostoliittoon pitämään yllä Tallgrenin ja Minnsin lisäksi lähinnä itävaltalainen Gero Merhart von Bernegg (1886–1959) ja ruotsalainen Ture Johnsson Arne (1879–1965).

Merhart, joka itse oli viettänyt vuodet 1914–1919 sotavankeudessa Siperiassa ja sen jälkeen työskennellyt Krasnojarskin museossa kevääseen 1921 asti ja siten tunsu Neuvosto-Venäjän arkeologiaa henkilökohtaisesti, ei ollut vakuuttunut, että siellä olisi edelleenkaan päästy analyyttisen löytökuvauksen yläpuolelle. Hän kirjoitti Tallgrenille toukokuussa 1928, saatuaan itse juuri nimityksen Marburgin yliopiston professoriksi Saksaan (suom. TS):

Jos jätetään puoliklassiset skyytit pois laskuista, eivät venäläisten alkuperäiset aikaansaannokset ole mitenkään mahtavia. Harjoitetaanhan siellä toki eräänlaista esihistoriaa siihen tapaan kuin meillä pidettiin korkeana tieteenä 30 vuotta sitten. Mutta ongelmanasetteluissa ne kunnon miehet eivät koskaan pääse oikein eteenpäin. Itse löydettyjä kysymyksiä käsitellään vain niukasti. Tavallisimmin silloin, kun nousee pelko, että joku vieras saattaisi tarttua heidän havaitsemaansa ongelmaan ja käsitellä sitä. Silloin syntyy prioriteettikilpailu, jossa unohtuu lopulta kokonaan, ettei analyyttinen aineiston kuvaus vielä riitä synteeksiksi. Täytyy kuitenkin sanoa, ettei varsinaisella esihistoriallisella alueella ole Venäjällä syntynyt yhtään Rostovcevia, ei edes pikku-Rostovcevia. Tosiasia on siis minun vaatimattoman mielipiteeni mukaan, että Teillä on vielä erittäin tarpeellista työtä tehtävänäne siellä, ettekä saa vetäytyä sillä tekosyyllä, että olette veteraani, vanhus, ulkomaalainen!! Mitä kerettiläisiä puheita ne ovat! Me epigoniset itäihmiset haluamme tietää ja nähdä, että johtajamme astelee mahtavana joukkomme etunenässä. Ja henkilökohtaisesti tarvoitsen hienon muistokirjoituksen kynästäne ESAssa. (KK Coll. 230: Gero von Merhart Tallgrenille 25.5.1928.)⁴

Kirjeen tarkoituksena oli siis vakuuttaa Tallgren siitä, että tällä yhä on tehtävää idän arkeologian parissa. Siksi Merhart saattoi muotoilla käsityksensä neuvostoarkeologiasta liioitellunkin kielteisesti. Huomionarvoinen arkeologian teoriaa ja luonnetta ajatellen on Merhartin toteamus siitä, mitä hän pitää neuvostoarkeologian suurimpana heikkoutena: analyttinen aineiston kuvaus ei ole vielä synteisi.

Tietoista arkeologian luonteen tarkastelua

Vaikka olikin sivunnut arkeologian luonnetta koskevia kysymyksiä jo aiemmin, Tallgren alkoi tietoisesti pohtia sitä vasta uransa loppupuolella. Vuonna 1932 hän totesi, että esihistorian tutkimusta voitaisiin hyvin laajentaa sosiaalisten rakenteiden tarkemman tutkimuksen suuntaan. Ohjelma ei kuitenkaan ole ratkaiseva vaan metodi; jos metodi on virheellinen, mikään ohjelmajulistus ei auta. (Tallgren 1932: 205.)

Huhtikuussa 1934 Tallgren kirjoitti Gero von Merhartille luennoineensa yliopistossa kurssia arkeologisesta metodista. Hiukan aikaisemmin hän oli professori E. N. Setälän juhlaikirjassa julkaissut aihetta käsittelevän artikkelin. Siinä hän kuulutti arkeologialle tehtävää sosiaalishistoriallisena tieteenä. Voimakkaasti hän arvosteli kossinnalaista arkeologisten kulttuurien ja etnisten ryhmien samaistamista. Ihanteena oli synteisi. Pyrkimystä synteisiin Tallgren oli korostanut muissakin yhteyksissä ja se oli suunta, johon hänen omakin tutkimuksensa kulki 1930-luvulla. Vaikka Tallgrenillä oli mielessään kuva siitä, mitä hän arkeologialta halusi, hänellä ei kuitenkaan välttämättä ollut selkeää käsitystä siitä, miten tavoitteeseen päästäisiin. (VSPU Merhart/Privat: Tallgren Merhartille 11.4.1934; Tallgren 1934.)

Kaksi vuotta myöhemmin Tallgren julkaisi vuoden 1934 artikkelistaan täydennetyin ranskankielisen laitoksen kansain-

välistä lukijakuntaa varten otsikolla ”*Sur la méthode de l’archéologie préhistorique*”. Ranskankielisestä versiosta eräissä yksityiskohdissaan poikkeava englanninkielinen laitos ”*The Method of Prehistoric Archaeology*” ilmestyi *Antiquity*ssä vuonna 1937. Myöhemmin artikkeli painettiin vielä puolaksi ja espanjaksi sisällöltään englanninkielisen version kaltaisena. Artikkelin painottaa kulttuuristen erojen tunnistamista, kiistää mahdollisuuden identifioida materiaaliset kulttuurit kansoiksi ja peräänkuuluttaa kulttuurin tutkimista sosiaalisena tuotteena. Etnogenesiksen luonnetta Tallgren pohti myös vuonna 1939. (Tallgren 1936b; 1937b; 1939.)

Esimerkiksi Ella Kivikoski on arvellut, että tutustuminen neuvostoarkeologiaan olisi herättänyt Tallgrenin kiinnostuksen teoreettis-metodisiin kysymyksiin ja etenkin sosiologiseen lähestymistapaan näinä vuosina. Venäläisen arkeologian vaikutukseen ovat viitanneet myös C. A. Nordman ja Aarne Äyräpää. (Kivikoski 1960: 55; Nordman 1946: 7; Äyräpää 1946: 68.) Mielenkiinto sosiologiaa kohtaan on hyvin voinut ollakin neuvostokontaktien tulosta, mutta mahdotonta on sanoa, kuinka suuri vaikutus niillä oli Tallgrenin koko teoreettisen kiinnostuksen herättäjinä.

Edes lähdeviitteistä ei ole suurta apua. Teoria-artikkelin suomenkielinen laitos ei sisällä lainkaan viitteitä, ja ranskankielisen laitoksen harvoista lähdeviitteistä ainoa teoreettista sisältöä koskeva viittaa venäläisen Vera Gol’mstenin (Holmstenin, 1880–1942) artikkeliin vuodelta 1932. Englanninkielinen versio ei poikkea tästä. Viitteet ovat esimerkinomaisia eivätkä kerro varsinaisesta vaikutteiden kulkemisesta oikeastaan mitään. (Tallgren 1934; 1936b: 22; 1937b: 159.)

Tallgren oli osoittanut huomattavaa mielenkiintoa sosiologian metodien käyttöä kohtaan neuvostoarkeologiassa jo 1920-luvulla. Tuolloin sikäläisilläkin tutkijoilla oli vielä suhteellisen suuri vapaus tutkimuksensa teoreettisten ja metodologisten lähtökohtien valinnassa, ja niinpä

esimerkiksi Aleksandr Jakovlevič Brjusov (1885–1966) totesi keväällä 1926 Tallgrenille eräästä artikkelistaan, että siinä esiintyvät sosiologiset päätelmät ovat vain maaperän tunnustelua. (KK Coll. 230: A. Ja. Brjusov Tallgrenille 29.4.1926.)

Selostus, jonka Tallgren julkaisi vuoden 1935 Neuvostoliiton-matkansa jälkeen, kertoo sekin hänen nähneen neuvostoarkeologiassa sovelletun sosiologisen lähestymistavan huomattavana mahdollisuutena ainakin menneisyyden popularisoinnille museoissa (Tallgren 1936a: 133).

Useat tutkijat ovat liittäneet Tallgreniin käsitteen ”funktionalismi”, ja Tallgren viittaakin esineen funktioon muotoa tärkeämpänä ominaisuutena teoria-artikkelinsa eri versioissa (Muurimäki 2000: 160; Klindt-Jensen 1975: 122 ks. myös esim. Tallgren 1934: 208; 1936b: 22; 1937b: 158). Tallgrenin töistä ei kuitenkaan ole osoitettavissa funktionalistista tendenssiä siinä mielessä, että hän perustaisi esineiden analyysin niiden käyttötapojen ja funktionaalisuuden tutkimukseen. Tallgrenille funktio merkitsee esineen tehtävää ja asemaa kulttuurissa ja ihmisten toimeentulossa eli hänen funktionalisminsa on nähtävä eräänlaisena kulttuurin kokonaisuymmärtämisenä.

Samansuuntaisia ajatuksia esitti norjalainen A. W. Brøgger. Merkittävin ero Tallgrenin ja Brøggerin välillä oli jälkimmäisen läheinen yhteys geologiaan geologi-isänsä W. C. Brøggerin kautta (Klindt-Jensen 1975: 101–102; Nordenborg Myhre 1994: 78–80, 86–89). Suoranaisia todisteita tutkimuksen luonnetta ja tehtävää koskevien ajatusten kulusta Tallgrenin ja Brøggerin välillä ei tutkijoiden kirjeenvaihdosta huolimatta ole.

Tallgrenin täytyy olettaa tunteneen myös sosiologi-antropologi Bronisław Malinowskin tutkimuksia vaikkei hän niihin viittaakaan. Tämän näkemys kulttuurista osiensa tai instituutioidensa vuorovaikutuksena pikemmin kuin elementtiensä summana on lähellä Tallgreninkin näkemystä. (Lyhyesti Malinowskista: Kossack 1999: 46.)

Tallgrenin virolainen oppilas Harri Moora (1900–1968) kiitti keväällä 1934 opettajaansa teoria-artikkelista todeten itse ajatelleensa usein samansuuntaisesti. Hän tosin arvosteli Tallgrenin kuvaa kielitieteestä ja sen mahdollisuuksista liian positiiviseksi. Mooran mielestä kielentutkimus oli ehkä jopa pahemmin kuin arkeologia jäänyt ajastaan jälkeen ja vanhojen käsitystensä vangiksi. (KK Coll. 230: Harri Moora Tallgrenille 28.5.1934.)

Oliko Tallgrenin artikkelilla vaikutusta arkeologian suuntaan? Sota katkaisi rauhallisen kehityksen pari-kolme vuotta myöhemmin, joten todellista arviota vaikutussuhteista ei voi esittää. Yksi niistä arkeologeista, joissa Tallgrenin ajatukset saavuttivat pitkäaikaista vastakaikua, oli brittiläinen J. Grahame D. Clark (1907–1995). (Trigger 2006: 354.) Clark on mahdollisesti käynyt Suomessa Tukholman-matkansa yhteydessä vuonna 1936, muttei ole tiedossa, toteutuiko vierailu lopulta ja tapasiko hän esimerkiksi Tallgrenia. (KK SLSA 652: Grahame Clark Nordmanille 17.8.1936.)

Joka tapauksessa Tallgrenista tuli 1930-luvun puolivälissä aloitteellinen osapuoli arkeologian luonnetta koskevassa keskustelussa. Vuonna 1935 julkaisemassaan artikkelissa ”Pohjanlahdelta Uralille” hän nosti jälleen esiin sosiologisen metodin hedelmällisyyden arkeologiassa. (Tallgren 1935: erit. 234.) Fennougri ja etnologi Wolfgang Steinitz (1905–1967), joka juutalaisena ja kommunistina oli joutunut pakenemaan Saksasta ja työskenteli vuoteen 1937 asti Leningradissa, kiitteli mutta huomautti myös muutoksesta, joka Tallgrenin ajatuksissa oli tapahtunut sitten vuoden 1932 (suom. TS):

Metodologinen suhtautumisenne esihistoriallisiin kysymyksiin eroaa hiukan siitä, mitä olette ilmaissut arvostelussanne ESA VII:ssä (ESA VII 205: esihistoriaa voidaan mielellään... laajentaa... sosiaalisen rakenteen tutkimuksella – tässä osoitatte itse tämän rakenteen lyhyesti). On ilmeistä, että sosiologinen metodi on hyövin hedelmällinen etnologialle ja esihistorialle. Pal-

jon vaikeampaa on sitoa sosiologisia tosiasioita kieleen, alueelle, jolla itse tällä hetkellä pääasiassa työskentelen. (KK Coll. 230: Wolfgang Steinitz Tallgrenille 23.3.1935.)⁵

Jos tarkastellaan Tallgrenin teoria-artikkelin (1936b, 1937b) nostattamaa kirjeenvaihtokumppanien palautetta, heidän ajatuksensa voi tiivistää kolmeen: hyväksyntä, torjunta ja pessimismi. Vähintään yhtä paljon kuin arkeologian teoreettis-metodologinen sisältö heidän huomiotaan kiinnitti Tallgrenin esittämä suorasukainen arvostelu arkeologian poliittisesta hyödyntämisestä Euroopan totalitaarisissa valtioissa Saksassa ja Neuvostoliitossa. (Salminen 2011.) Ellis Minns kirjoitti Tallgrenille:

Sur la méthode expresses a point of view very close that to which I have come. I remember when the question of Iranian or Turk for the Scyths me passionait, amintenant, ça m'est égal. A limbout de la chaîne étaient des Iraniens, if not perhaps Thracians, at the other Turks, at which link the transition should be put, I don't really mind. The Russian dogmatism annoys me, their absolute denial of migrations, (how did the English get to England or to U. S. A.?) their schematic стадильность, but there is something in it. I don't read the Germans: I just can't bear their tendenz. (KK Coll. 230: Minns Tallgrenille 10.7.1936.)

Ranskassa työskennellyt emigranttivenäläinen etnologi Alexandre Baschmakoff (Aleksandr Aleksandrovič Bašmakov, 1858–1943) kirjoitti hyväksyvänsä Tallgrenin esittämät ajatukset täydellisesti; hän totesi kirjoittaneensa esihistoriallisen tutkimuksen uudistamistarpeesta itse *L'Ethnographiessa* hiljattain ilmestyneessä artikkelissaan Kaukasuksen megaliiteista. (KK Coll. 230: Alexandre Baschmakoff Tallgrenille 31.5.1936.)

Erityisen voimakkaan torjuntareaktion Tallgrenin artikkeli ja nimenomaan sen ranskankielinen versio (1936b) nostatti Saksassa, mutta se kohdistui lähinnä Tallgrenin kritiikkiin arkeologian po-

liittis-ideologista hyödyntämistä vastaan. Artikkelin teoreettis-metodologiseen sisältöön se puuttui vain sikäli kuin Tallgren kritisoi antropologian käyttöä arkeologian yhteydessä. Erityisesti professori Bolko von Richthofen (1899–1983) Königbergistä pyrki osoittamaan Saksassa harjoitetun rotututkimuksen tieteellisyyden. (Richthofen 1938.) Vaikka Tallgren etsikin yhtymäkohtia eri tieteiden välillä (ks. esim. Tallgren 1933), etenkin antropologiaa vastaan hän piti tiukasti kiinni arkeologian itsenäisyydestä ja arkeologian oikeudesta itse määrittää, mihin se antropologiaa hyödyntää (Tallgren 1937a: 206).

Gero von Merhartin oppilas Joachim Werner (1909–1994) hahmotteli arkeologian asemaa sekä tieteiden kentässä yleensä että erilaisten metodien viidakossa (suom. TS):

Kun ihmiset, joilla on kokonaan toinen asennoitumistapa, puuhaavat samojen kysymysten parissa kuin me ja tekevät sen uskoen yhteen oppiin, voin kuvitella, että se entisestään vahvistaa heidän epäilystään tieteellisen tiedon saavuttamismahdollisuuksia kohtaan. Uskon lukevani metodisista esityksistänne, että Teihin on vaikuttanut voimakkaasti suuri skandinaavinen tutkimus, joka Monteliuksesta Åbergiin ja Ekholmiin on asettanut typologisen tarkastelutavan etusijalle. Uutta tietä on Brøggeriä lukuun ottamatta kulkenut kai vain Forssander. Sen rinnalla olette nähnyt vain Kossinnan asutusarkeologisen metodin. Molempien teiden rajat ovat meille kaikille selvillä. Ette usko, miten me herra von Merhartin oppilaat olemme painiskelleet näiden kysymysten kanssa. Työskentelemme Keski-Euroopan alueella, joka on ollut esihistoriasta saakka monimutkaisten historiallisten tapahtumien näyttämönä ja jossa kehitys ei millään aikakaudella ole ollut niin häiriintymätöntä kuin esimerkiksi pohjoisessa pronssikaudelta saakka on ollut. Olemme Kossinnan ohella nimittäin lukeneet myös Reineckea ja meille on käynyt selväksi, että Kossinna on kyllä erinomaisessa työssään Zeitschrift für Ethnologiessa 1905 osunut oikeaan itä- ja länsigermaanisen jäämistön erottelussa mutta että tätä metodia

ei voi ulottaa esimerkiksi alemannien tunnistamiseen Etelä-Saksassa mutta taas kuitenkin voi käyttää avaarien ja bajuvaarien erottamiseen. Meille ei ole olemassa mitään metodia sellaisenaan, yhtä yksinään autuaaksi tekevää oppia kuten asutusarkeologia tai typologia, vaan ainoastaan ankarin asiallisuus, epäily ja halu kirjoittaa vain se, mistä voi vastata omalla latunnollaan. Jokainen tehtävä vaatii oman metodinsa, emme ole löytäneet mitään yleistä reseptiä. Uskomme kuitenkin tieteemme historialliseen ytimeen ja uskomme, että materiaalin työstämisen edistyminen antaa mahdollisuuden selvittää tiettyjä historiallisia tapahtumasarjoja neoliittiseen aikaan asti. Jos tätä luottamusta ei olisi, menettäisi tieteellinen toiminta arkeologian parissa kaiken mielekkyytensä. Henkisten kehityskulkujen selittäminen on vielä aivan alussa. Tyydyttävästi se onnistuu vain siellä, missä on käytettävissä kirjallisia lähteitä kuten klassisessa antiikissa tai viikinkiaikana. Mutta mahdollisuuksia on olemassa myös varhaisempina aikoina, kuten A. v. Schelteman uusi, hieno kirja *Kunst unserer Vorzeit* osoittaa. Tai ajateltakoon Anderssonin *Hunting Magic in the Animal Stylea*. (KK Coll. 230: Joachim Werner Tallgrenille 9.8.1936.)⁶

Werner ei siis torjunut Tallgrenin ajatuksia arkeologian tehtävästä vaan kohdisti vastaväitteensä tämän antamaan yleistävään kuvaan saksalaisesta arkeologiasta.

Wernerin suhde kansallissosialistiseen ideologiaan oli hyväksyvä, mutta Hubert Fehr on kuitenkin todennut, ettei Werner toisaalta hyväksynyt järjestelmän vaatimia henkilökohtaisen ja tieteellisen vapauden rajoituksia. Viranomaiset olivat myös esittäneet Werneristä varauksellisia arvioita. Toisaalta monet hänen tieteelliset intressinsä suuntautuivat nimenomaan germaanisen etnoksen selvittämiseen ja hän piti sitä arkeologian keskeisenä tehtävänä myöhemminkin. (Pape 2001: 80–81; Fehr 2001: 337, 390–414.)

Gero von Merhart kirjoitti Tallgrenille oppilaansa Wernerin kanssa samansuuntaisesti arkeologian mahdollisuuksista (suom. TS):

Tosiasiassa, vanha ystävä, on aina ollut ja on yhä olemassa ihmisiä, jotka eivät suinkaan usko patenttimetodiin työssämme ja jotka eivät ole suinkaan vakuuttuneita, että olisi olemassa vain yksi jumalallinen rotu ja se olisi keksinyt kaikki käyttökelpoiset työkalut ja ajatukset. Jne. Me olemme myös sangen tyytymättömiä töihin, jotka eivät tunne juuri muuta kuin typologian ja toimivat kuin kulttuuri olisi selvitettävissä niiden mätänemättömien jäännösten perusteella, jotka meillä on käytettävissämme. Emme ole kuitenkaan lainkaan toivottomia, ettemme saisi ajan mittaan selvitettyksi, mikä on kulttuurien ja kansojen suhde toisiinsa ja kuinka pitkälle kulttuurihistoria ja todellinen historia nousevat esiin pimeydestä. Lyhyesti, olemme melkein kuin oikeat ihmiset, kuin normaalit tutkijat, epäileväisiä, epävarmoja, joskus toiveikkaan yritteliäitä, joskus taas murheissamme antaen käsien painua alas, uskomme tulevaan syvenemiseen ja jalostumiseen – ja olemme epävarmoja, merkitseekö menestyksemme ylipäättään inhimillistä edistystä. (KK Coll. 230: Merhart Tallgrenille 26.9.1936.)⁷

Siten myös Merhart ja hänen oppilaansa katsoivat etnisten kysymysten selvittämisen olevan periaatteessa arkeologian tavoitteena ja myös mahdollisuuksien rajoissa. Sen sijaan he halusivat kiistää arkeologisten kulttuurien suoraviivaisen etnisen samaistamisen. Werner kuitenkin piti senkin mahdollisuuden avoimena. Merhart puolestaan halusi kirjeessään jättää avoimeksi, miten ja milloin luotettaviin tuloksiin voitaisiin päästä.

Tallgrenin artikkelin nostattaman pessimistisen reaktion ilmaisi etenkin Marta Schmiedehelm Tartosta todeten Tallgrenin ajatusten panevan epäilemään koko arkeologisen työn tarkoituksenmukaisuutta. ”Vanhenevan typologisen tai skemaattisen metodin” (suom. TS) hän arveli kuitenkin olleen välttämätön väliaste tutkimuksessa. Vaikkei se antanutkaan lopullisia tuloksia, se tasoitti tietä uusien, avarampien ongelmien ratkaisemiselle. Koska historian tutkimuskin oli suuntautunut yhä enemmän taloushistoriaan, olisi kenties mahdollista tarkastella myös

vanhempia ajanjaksoja samalla tavalla. Toisaalta Tallgrenin kaipaaman kulttuurisen monipuolisuuden Schmiedehelm näki olevan ”hirmuisen vaikea” saavutettavaksi yksipuolisen arkeologisen aineiston pohjalta – ”ja mistä ottaa varmoja kriteerejä, mikä on selitettävissä etnografisten, mikä kulttuuristen, taloudellisten, sääty-, tai muiden erojen avulla”, hän kysyi. Yksilöillisille oletuksille jää aluksi laaja valta. ”Mutta tätä tietä on kuljettava.” (KK Coll. 230: Schmiedehelm Tallgrenille 15.8.1936.) Schmiedehelm oli jo yhdeksän vuotta aiemmin kommentoidessaan Tallgrenin *Euroopa muinasaeg* -teoksen johdantoa arvellut, että siinä olisi syytä esitellä muitakin tutkimusmenetelmiä kuin typologinen metodi. (KK Coll. 230: Schmiedehelm Tallgrenille 30.5.1927. Tallgren 1927b: 9–13.) Hänen mielenkiintonsa teoreettis-metodologisiin kysymyksiin olikin ilmeisen pitkäaikaista, vaikkei se ehtinyt johtaa konkreettisiin sovelluksiin ennen Baltian maiden liittämistä Neuvostoliittoon ja arkeologian pakkotamista marxilaiseen muottiin.

Omanlaistaan pessimismia heijasti myös Wolfgang Steinitzin kirje vuonna 1938 Richthofenin vastattua Tallgrenin kritiikkiin. Steinitz huomautti Tallgrenin joutuneen umpikujaan (suom. TS):

*Torjutte natsistisen esihistorian kokonaan, typologista metodia pidätte riittämättömänä; venäläisessä esihistoriassa näette useita hyviä ajatuksia (korostatte tätä useaan kertaan erona natsistiseen esihistoriaan), mutta – sekin on murskannut vanhan esihistorian ja sen perusteelliset metodit. Ette siis näe mitään suuntaa, johon voisitte myöntyä.*⁸

Steinitz ei voinut hyväksyä Tallgrenin tekemää uuden saksalaisen ja neuvostoliittolaisen arkeologian rinnastusta pelkkinä propagandatuotteina. Marx ja Engels olivat kuitenkin tehneet myös tieteellistä työtä toisin kuin Hitler, hän huomautti. Marrismia Steinitz piti jo voitettuna ja vähätteli sen vaikutusta:

*Olen siis sitä mieltä, että venäläinen arkeologia oli (ja on osaksi vieläkin) harhapoluilla, jotka eivät kuitenkaan johtuneet sen metodista vaan kohtalokkaasta vaikutuksesta, joka yksittäisillä ihmisillä (Marrilla) ohimenevästi oli. Saksalainen tiede joutuu työskentelemään metodein, jotka ovat hengelle vihamielisiä. Tiedän, ettette Tekään rinnasta venäläistä ja saksalaista tiedettä – mutta joskus (ESA X 24) näyttää siltä. (KK Coll. 230: Steinitz Tallgrenille 29.12.1938.)*⁹

Marrismia koskevien kriittisten ajatusten avoimen esittämisen kirjeessä mahdollisti se, että Steinitz oli edellisenä vuonna Neuvostoliitosta karkotettuna siirtynyt Ruotsiin. Neuvostoliitossa Marrin ajatukset syrjäytettiin virallisesti vasta 1950-luvun alussa. (Trigger 2006: 339.) Esihistoriantutkimuksen painopisteen vieminen systematisoinnista sosiaalis-taloudelliskontohistoriallisen käsittelytavan ja synteisin suuntaan sai ilmauksensa Tallgrenin tuotannossa juuri samaan aikaan, kun hänen Neuvostoliiton-yhteytensä olivat katkeamaisillaan ja sikäläinen arkeologia oli valjastettu entistä tiukemmin ideologian palvelukseen. Siten artikkeli ei voinut johtaa enempiin tieteen luonnetta koskeviin keskusteluihin neuvostokollegoiden kanssa.

Havainnollisen käytännön esimerkin Tallgrenin arkeologian luonnetta koskevista ajatuksista antaa hänen Tarton yliopistolle jättämänsä vastaväittäjänlausunto Harri Mooran väitöskirjasta vuonna 1938. Siinä hän ensiksi kiittää Mooran ratkaisua merkitä kaikki tarhakalmistot samalla merkillä levinneisyyskartalle erottelematta alatyyppejä. Helposti voisi nimittäin eksyä ”turhan systematiikan lumoihin ja kiintyä individualisiin tapauksiin”. Hän kiittelee myös hyviä löytökuvauksia ja oivallista terminologiaa. Analyysin on objektiivista, yllättävää ja intohimotonta. ”Vanhan Rooman järjestykseen ja kuriin tottunut maailma ei olisi voinut Baltiassa saada sopivampaa systematisointia.” Hän arveli Mooran teoksen olevan kenties jopa vanhan koulukunnan paras saavutus, samanai-

kaisesti sanakirja, kielioppi, etymologinen sanasto ja murre-sanasto. ”Mutta tällaisella teoksella on yksi heikkous. Kaikki on hui-pennettu. Tässä suunnassa kulkemalla tieteessä ei pääse pitemmälle.” Useissa tieteissä systematisoidaan liian paljon. Jos mennään vielä pidemmälle hienouksiin, tutkijasta tulee helposti yksittäisen ihmisen maun tutkija, ja silloin loppuu tie-de. Se muuttuu tyhjäksi ja hengen-tö-mä-ksi.

Samannäkökannan uuden lähestymistä- van tarpeellisuudesta Tallgren oli esittänyt myös esimerkiksi luennossaan muinais-esineistä mytologisten käsitysten ilmaisi-joina ilmeisesti vuosien 1934–1935 vaiheil-la. (KK Coll. 230: Tallgren Tarton yliopiston filosofiselle tiedekunnalle 1938 (luonnos). MVAA Tallgren 7: Luento muinaisesi-neistä mytologisten käsitysten ilmaisi-joina (Kaukasia).)

Keskustelut kohtaavat

C. A. Nordmanin käymä teoreettis-me-todologinen keskustelu koski suureksi osaksi eri kysymyksiä kuin Tallgrenin – siitä huolimatta, että hän oli vuoden 1915 artikkelissaan ottanut kantaa samoi-hin asioihin kuin Tallgren parikym-mentä vuotta myöhemmin. Keskustelut kohtasivat kuitenkin heidelbergilaisen arkeologin Ernst Wahlen (1889–1981) julkaistua Saksassa kritiikkinsä Kossinnan asutusarkeologista metodia vastaan teok-sena *Zur ethnischen Deutung frühgeschich-tlicher Kulturprovinzen* [Esihistoriallisten kulttuuriprovinssien etnisestä selittämi-sestä] vuonna 1941. Sisältönsä vuoksi teos takavarikoitiin 1942, mutta Wahle julkaisi sen muuttamattomana uudelleen vuonna 1952. Hän muun muassa huomautti mate-riaalisen kulttuurin voivan muuttua ilman, että siihen liittyy etnistä muutosta, tai py-syä muuttumattomana väestön vaihtumis-esta huolimatta. Esimerkkejä kummastakin hän löysi etenkin varhaisrautakautisten Hallstatt- ja La Tène -kulttuurien tait-

teesta Euroopassa. (Wahle 1952: 24–75, erit. 47.) Wahlekaan ei suinkaan suhtautu-nut torjuvasti Saksan kansallissosialistiseen järjestelmään, ja hänen esihistoriakuvansa periytyi jo keisarikunnan aikaisesta kan-salliskonservatiivisesta ajattelusta. Hän ei kuitenkaan hyväksynyt esihistorian väli-neellistämistä ja oli lisäksi kallistunut olet-tamaan indogermaaneille itäistä alkukotia Hitlerin Saksan virallisen opin vastaisesti. (Pape 2001: 65–70; Hakelberg 2001: 230–257, 279–284.)

Jo alkuperäisen painoksen Wahle lähetti Nordmanille sodan aikana ja pa-hoitteli, ettei kirjoittaessaan ollut tuntenut tämän vuoden 1915 artikkelia. Sen sijaan hän kylläkin tunsii Nordmanin Berliinissä ja muualla Saksassa vuonna 1937 pitämän esitelmän, jossa tämä oli myös kiistänyt arkeologisen kulttuurin ja kansallisuuden yhtenevyyden. Kirjeessään Wahle toteaa olleensa opiskeluaikanaan voimakkaas-ti Kossinnan vaikutuksen alaisena ja joutuneensa tekemään paljon työtä va-pautuakseen siitä. Samalla hän oli ollut vakuuttunut myös Monteliuksen metodin absoluuttisesta oikeudesta. Nordmanin ar-tikkelissa (1915) Wahle kiinnittää huomiota Sophus Müllerin vaikutukseen ja arvelee suorastaan Monteliuksen olleen suhteelli-sesti eristyksissä skandinaavisessa arkeolo-giassa. (KK SLSA 652: Ernst Wahle Nord-manille 26.2.1943.)

Yleiskuva

Arkeologian teoria- ja metodikysymykset olivat säännöllisen satunnaisesti esillä tut-kijoiden välisessä kirjeen- ja ajatustenvaih-dossa. Kirjeenvaihto ja tutkijakeskustelu eivät kuitenkaan yleensä olleet kanava uusien pohdiskelujen nostamiseksi esiin, vaan pikemmin ne heijastivat julkaisujen herättämiä ajatuksia. Kokonaan oma tut-kimusongelmansa on, mikä suhde teoriaa koskevilla kannanotoilla on ollut kunkin arkeologin työskentelyyn ja kysymyksen-asetteluihin.

Teoreettis-metodologista väittelyä kirjeet sisältävät varsinaisesti vain yhdessä tapauksessa, Bolko von Richthofenin arvostellessa Tallgrenin kuvaa saksalaisesta arkeologiasta. Muuten niin Tallgren kuin Nordmankin kävivät keskustelua enimmäkseen sellaisten kollegoiden kanssa, joiden kanssa he olivat samaa mieltä ainakin puheena olleiden kysymysten päälinjoista. Keskustelut olivat enimmäkseen kahdenkeskisiä. Eräiden aiheiden kuten etnisen määrittämisen toistumisesta huolimatta kyseessä ei ollut yksi, yhtenäinen keskustelu vaan sarja irrallisia ajatustenvaihtoja, jotka nousivat tilanteen mukaan ja vaipuivat jälleen.

Vaikuttivatko ajatustenvaihdot niiden osapuoliin? Koska erimielisyyksiä oli keskustelijoiden välillä vain vähän, ei mielenmuutoksiakaan juuri esiintynyt. Kysymys ei siten ole periaatteellisella tasolla relevantti. Tallgrenin, Nordmanin ja muiden tekemä käytännön arkeologisen tutkimuksen tarkastelu puolestaan ei mahdu tämän artikkelin puitteisiin, vaikka sillä olisikin annettavaa myös teoreettisten käsitysten valaisijana. Tallgrenin periaatteellisia ajatuksia levitti sittemmin etenkin Grahame Clark. Laajemman keskustelun niistä katkaisi kuitenkin alkuunsa sodan syttyminen vuonna 1939. Sodan päättyessä vuonna 1945 Tallgren oli kuollut, ja ajatusten kehitys jäi toisten huoleksi.

Lyhenteet

BHA Bulletin of the History of Archaeology, <http://www.archaeologybulletin.org>
 ESA Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki
 KK Kansalliskirjasto, Helsinki
 KSV Kalevalaseuran vuosikirja, Helsinki
 KVHAA Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Tukholma
 MVAA Museoviraston arkeologian arkisto, Helsinki
 SLSA Svenska Litteratursällskapet i Fin-

landin arkisto, Helsinki
 SMYA Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, Helsinki
 UUAA Uppsalan yliopiston arkeologian arkisto
 VSPU Marburgin Philippin-yliopiston esihistorian seminaari

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansalliskirjasto
 - Coll. 230: A. M. Tallgrenin kirjekokoelma
 - SLSA: SLSA 652: C. A. Nordmanin kirjeenvaihto
 Marburgin Philippin-yliopiston esihistorian seminaari (Vorgeschichtliches Seminar der Philipps-Universität Marburg)
 - Gero von Merhartin kokoelma
 Museoviraston arkeologian arkisto
 - Julius Ailion kokoelma
 - A. M. Tallgrenin kokoelma
 Uppsalan yliopiston arkeologian arkisto (UUAA)
 - Sune Lindqvistin kirjeenvaihto

Painetut lähteet ja alkuperäislähteen tavoin käytetty kirjallisuus

Andree, C. 1976. *Rudolf Virchow als Prähistoriker 2. Briefe Virchows und seiner Zeitgenossen*. Böhlau, Köln – Wien.
 Appelgren-Kivalo, Hj. 1915. Kansallisuusmääräyksistä muinaistieteessä. *Suomen Museo* XXII (1915): 137–154.
 Europaeus, A. 1924. Polemik i nordiska stenåldersfrågor. *Finskt Museum* XXXI

- (1924): 31–64.
- Hackman, A. 1905. *Die ältere Eisenzeit in Finnland. Die Funde von fünf ersten Jahrhunderten n. Chr.* Helsinki.
- Jacob-Friesen, K. H., 1928. *Grundfragen der Urgeschichtsforschung. Stand und Kritik der Forschung über Rassen, Völker und Kulturen in urgeschichtlicher Zeit.* Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Abteilung des Provinzial-Museums zu Hannover, Band 1. Helwingsche Verlagsbuchhandlung, Hannover.
- Lindqvist, S. 1921. Ynglingaättens gravskick. *Fornvännen* 16: 83–194.
- Lindqvist, S. 1922. Oscar Montelius som fornforskare. *Ymer* 41 (1921): 211–222.
- Montelius, O. 1885. *Om tidsbestämning inom bronsåldern med särskildt afseende på Skandinavien.* KVHAA Handlingar 30. Stockholm.
- Müller, S. 1884. Mindre Bidrag til den forhistoriske Archæologis Methode. ANOH.
- Nordman, C. A. 1915. *Till frågan om den förhistoriska arkeologins metod.* A. Simelii Boktryckeriaktiebolag, Helsingfors.
- Nordman, C. A. 1921. Oscar Montelius. *Nya Argus* XIV/12 (15.12.1921): 129–131.
- Passek, T. & Latynine, B. A. 1929. Sur la question des „kamennye baby“. *ESA* IV: 290–311.
- von Richthofen, B. 1938. Zur Arbeitsweise der Vorgeschichtsforschung in Deutschland. *ESA* XII: 242–246.
- Setälä, E. N. 1926. Esihistoria ja sen tutkimuksen lähteet ja menetelmät. *Suomen suku* I: 23–30. Otava, Helsinki.
- Tallgren, A. M. 1919. L'époque dite d'Ananino. Die Kupfer- und Bronzezeit in Nord- und Ostrussland II. *SMYA* XXXI. Helsinki.
- Tallgren, A. M. 1921. Suomen suvun alkukodista ja esihistoriallisista vaiheista. *Valvoja*: 65–72.
- Tallgren, A. M. 1923a. De förhistoriska nationalitetsförhållandena i nordöstra Europa och speciellt i Ostbalticum. *Rig* 6: 127–138.
- Tallgren, A. M. 1923b. Itäbaltikumin esihistoriallisista kansallisuusoloista. *Suomi* V:2: 330–347.
- Tallgren, A. M. 1924. L'Orient et l'Occident dans l'âge du fer finno-ougrien jusqu'au IX:e siècle de notre ère. *SMYA* XXXV:3: 1–31.
- Tallgren, 1925. The Copper Idols from Gailich and their Relatives. *Studia Orientalia* I: 312–341.
- Tallgren, A. M. 1927a. Eräitä suomalais-ugrilaisia nuoremman rautakauden kulttuuripiirejä. *KSV* 7: 101–126.
- Tallgren, A. M., 1927b. *Euroopa muinasaeg pronksiaja algusest ajaloolise ajani.* Tartu Ülikooli Arkeoloogia Kabineti Toimetused V. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu.
- Tallgren, A. M. 1932. Zur russischen archäologischen Literatur. *ESA* VII: 202–205.
- Tallgren, A. M. 1933. Hiisi ja moisio. Yritys muinaissuomalaisen asutus- ja yhteiskuntahistorian selvittämiseksi. *Viritäjä* 1933: 319–331.
- Tallgren, A. M. 1934. Oman itsensä kanssa painiskeleva muinaistiede. *KSV* 14: 200–211.
- Tallgren, A. M. 1935. "Pohjanlahdelta Uralille." Eräitä vanhemman asutushistorian kysymyksiä. *KSV* 15: 229–234.
- Tallgren, A. M. 1936a. Archaeological Studies in Soviet Russia. *ESA* X: 129–170.
- Tallgren, A. M. 1936b. Sur la méthode de l'archéologie préhistorique. *ESA* X: 16–24.
- Tallgren, A. M. 1937a. Editorial Notes. *ESA* XI: 204–207.
- Tallgren, A. M., 1937b. The Method of prehistoric Archaeology. *Antiquity*: 152–161.
- Tallgren, A. M., 1939. "Ethnogenesis" eli ajatuksia kansakuntain synnystä. *Historian aitta* IX. Yhteiskunnallisen järjestyntymisen historiaa: 40–50.
- Wahle, E. 1952. *Zur ethnischen Deutung frühgeschichtlichen Kulturprovinzen. Grenzen der frühgeschichtlichen Erkenntnis I.* Vorgelegt am 24. November 1939 (2., unveränderte Auflage). Carl Winter – Universitätsverlag, Heidelberg.
- Åberg, N. 1929. Typologie. Reallexikon der Vorgeschichte hrsg. von Max Ebert. III. Walter de Gruyter, Berlin. P. 508–516.

Аспелинъ, Й. Р. 1884. О потребности изученія формъ предметовъ и постепенномъ развитіи этихъ формъ въ доисторическихъ временахъ. *Труды IV-го археологическаго съезда въ Россіи, бывшаго въ Казани съ 31 іюля по 18 августа 1878 г.* Т. 1: 5–18.

Tutkimuskirjallisuus

Ahl, E. 2007. Sigurd Curman och den antikvariska forskningen i Pirita. *SKAS* 1/2007: 3–18.

Ahl-Waris, E. 2010. *Historiebruk kring Nådendal och den kommemorativa anatomin av klostrets minnesplats*. Skrift utgiven av Societas Sanctae Birgittae, Vadstena.

Baudou, E. 2004. *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. KVHAA, Stockholm.

Baudou, E. 2012. *Oscar Montelius. Om tidens återkomst och kulturens vandringar*. Atlantis, KVHAA, Stockholm.

Díaz-Andreu, M. 2007. Internationalism in the invisible college. Political ideologies and friendships in archaeology. *Journal of Social Archaeology* Vol. 7 (1): 29–48.

Díaz-Andreu, M. 2009. Childe and the international congresses of archaeology. *European Journal of Archaeology* 12 (1–3): 91–122.

Díaz-Andreu, M. 2012. *Archaeological Encounters. Building Networks of Spanish and British Archaeologists in the 20th Century*. Cambridge Scholars Publishing.

Díaz-Andreu, M., Champion, T. (toim.), 1996. *Nationalism and archaeology in Europe*. UCL Press, London.

Fehr, H. 2001. Hans Zeiss, Joachim Werner und die archäologischen Forschungen zur Merowingerzeit. H. Steuer (toim.), *Eine hervorragend nationale Wissenschaft. Deutsche Prähistoriker zwischen 1900 und 1995*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Bd. 29: 311–416. Walter de Gruyter, Berlin – New York.

Gracia Alonso, F. 2008. Relations between Spanish Archaeologists and Nazi Germany (1939–1945) A preliminary examination of the influence of Das Ahnen-erbe in Spain. *BHA* Vol. 18 No. 1: 4–24. <<http://www.archaeologybulletin.org/issue/view/7/showToc>> (luettu 29.10.2012).

Gracia Alonso, F. 2012. Academic Relations between Italian and Spanish Archaeologists and Prehistorians, 1916–1936. *BHA* Vol. 22 No. 2: 12–22. <http://www.archaeologybulletin.org/issue/view/45>, luettu 29.10.2012.

Grünert, H., 2002. *Gustaf Kossinna (1858–1931) Vom Germanisten zum Prähistoriker. Ein Wissenschaftler im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*. Vorgeschichtliche Forschungen 22. Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf.

Hakelberg, D. 2001. Deutsche Vorgeschichte als Geschichtswissenschaft – Der Heidelberger Extraordinarius Ernst Wahle im Kontext seiner Zeit. H. Steuer (toim.), *Eine hervorragend nationale Wissenschaft. Deutsche Prähistoriker zwischen 1900 und 1995*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Bd. 29: 199–310. Walter de Gruyter, Berlin – New York.

Jansson, I. 2006. Fornvännens förbindelser med Östern under 100 år. *Fornvänner* 2006/2: 131–142.

Kaesar, M.-A. 2002. On the international roots of prehistory. *Antiquity* 76: 170–177.

Kivikoski, E. 1960. Tehty työ elää. A. M. Tallgren 1885–1945. *Suomen Muinaismuistoyhdistys*, Helsinki.

Klindt-Jensen, O. 1975. *A History of Scandinavian Archaeology*. Thames & Hudson, London.

Kohl, Philip L., Fawcett, C. (toim.), *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*. Cambridge University Press.

Kossack, G. 1999. *Prähistorische Archäologie in Deutschland im Wandel der geistigen und politischen Situation*. Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philo-

- logisch-historische Klasse, Sitzungsberichte 1999/4. München.
- Lanzarote Guiral, J. M. 2011. La stratigraphie d'une vie consacrée à la préhistoire. Hugo Obermaier, sa chaire et les fouilles du Castillo. H. de Lumley & A. Hurel (toim.). *Cent ans de préhistoire. L'Institut de Paléontologie Humaine*: 65–82. CNRS Editions, Paris.
- Lanzarote Guiral, J. M. 2012. A 'science of exportation'? International scholarship in the professionalization of prehistory in Spain (1902–1922). Teoksessa A. M. Roca Rosell, *The Circulation of Science and Technology. Proceedings of the 4th International Conference of the ISHS, Barcelona 18–20 November, Barcelona 2010*: 1110–1116. SCHCT-IEC.
- Meinander, C. F., 1991. *Carl Axel Nordman*. SSLF Levnadsteckningar 11. Helsingfors.
- Muurimäki, E. 2000. *Realismi ja antirealism arkeologian tieteteoriassa* C. J. Thomassenista V. G. Childeen. Painamaton lissensiaatintyö, Oulun yliopisto, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos, arkeologia. Verkkojulkaisu: <http://arklab.oulu.fi/public/PDF/opinn/luettu/luettu29.3.2001.pdf>. Luettu 29.3.2001.
- Nordenborg Myhre, L. 1994. *Arkeologi og politikk. En arkeo-politisk analyse av faghistoria i tida 1900–1960*. Varia 26. Universitetets oldsaksamling, Oslo.
- Nordman, C. A., 1946. A. M. Tallgren. Minnestal vid Finska Vetenskaps-Societets sammanträde den 19 november 1945. *Societas Scientiarum Fennica Årsbok – Vuoiskirja XXIV C N:o 2*: 1–16.
- Pape, W. 2001. Zehn Prähistoriker aus Deutschland. H. Steuer (toim.), *Eine hervorragend nationale Wissenschaft. Deutsche Prähistoriker zwischen 1900 und 1995*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Bd. 29: 55–88. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- Salminen, T. 2003. *Suomen tieteiliset voittomaat. Venäjä ja Siperia suomalaisessa arkeologiassa 1870–1935*. SMYA 110. Helsinki.
- Salminen, T. 2006. Searching for the Finnish roots – archaeological cultures and ethnic groups in the works of Aspelin and Tallgren. V.-P. Herva (toim.), *People, material culture and environment in the north. Proceedings of the 22nd Nordic Archaeological Conference, University of Oulu, 18–23 August 2004*. *Studia humaniora ouluensia* 1: 26–32.
- Salminen, T. 2010. Die ostrussische Bronzezeit in der Korrespondenz von Aarne Michaël Tallgren und Gero von Merhart. Gero von Merhart, *Ein deutscher Archäologe in Sibirien 1914–1921. Deutsch-Russisches Symposium 4.–7. Juni 2009, Marburg*. Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar Marburg, Heft 59: 113–127.
- Salminen, T. 2011. A. M. Tallgren, Totalitarismus und vorgeschichtliche Archäologie. *Prähistorische Zeitschrift* 86/2: 272–288.
- Salminen, T. 2012. Harri Moora, Ella Kivikoski and Scandinavia. *Fornvännen* 2012/2: 96–111.
- Shnirelman, V. A. From internationalism to nationalism: forgotten pages of Soviet archaeology in the 1930s and 1940s. P. Kohl & C. Fawcett (toim.), *Nationalism, politics and the practice of archaeology*: 120–138. Cambridge University Press.
- Steuer, H. (toim.), 2001. Eine hervorragend nationale Wissenschaft. Deutsche Prähistoriker zwischen 1900 und 1995. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Bd. 29. Walter de Gruyter, Berlin & New York.
- Trigger, B. G. 2006. *A History of Archaeological Thought*. 2nd Edition. Cambridge University Press.
- Äyräpää, A. 1946. A. M. Tallgren. Muis-topuhe, pitänyt 8.II.1946 A. Ä. Suomalainen Tiedekatemia. *Esitelmät ja pöytäkirjat 1946*: 51–69. Helsinki.
- Кузьминых, С. В. 2011. А. А. Спицын и А. М. Тальгрэн: из истории отечественной археологии начала XX века. Тверской археологический сборник 8, Т. II: 5–27.

- Кузьминых, С. В. & Усачук, А. Н. 2011. «Милльон этой власти проклятий!..» (письма Н. Е. Макаренко А. М. Тальгрену). *История археологии: личности и школы*. Материалы Международной научной конференции к 160-летию со дня рождения В. В. Хвойки, Киев (5.–8.10.2010): 195–216. Нестор-История, Санкт-Петербург.
- Платонова, Н. И. 2010. История археологической мысли в России. Вторая половина XIX – первая треть XX века. Нестор-История, Санкт-Петербург.
- Свешникова, О. С. 2009. *Советские археологи в поисках первобытной истории. Историческая интерпретация археологических источников в советской археологии 1930–1950-х гг.* ООО Издательский дом «Наука», Омск.

Viitteet

- 1 Lindqvist nimitettiin vuonna 1927 Upsalan yliopiston arkeologian professoriksi, jona hän toimi eläkkeelle jäämiseensä asti. Lindqvist tunnetaan erityisesti rautakaudentutkijana, mutta hän käsitteli tuotannossaan lähes kaikkia esihistorian ajanjaksoja.
- 2 Tukholman korkeakoulun arkeologian dosentti, sittemmin (1949) professori.
- 3 ”К анализу рязанских могильников, некоторые из которых мне пришлось раскапывать лично [– –] я применяю, [– –] особый метод. Собственно я пользуюсь при изучении культурных остатков приемами наблюдения, которыми обычно оперирует натуралист. Каждая форма исследуется детально во всех своих модификациях, вплоть до вариации в размерах. Затем статистически подсчет комбинаций дает возможность наметить постепенную смену комплексов, отражающую реальную историю данного могильника и данной культуры вообще.”

4 ” Wenn man die halbklassischen Skythen weglässt, sind die original russischen Leistungen nicht gar so mächtig. Es wird doch eine Art Urgeschichte getrieben, wie sie bei uns so vor 30 Jahren als hohe Wissenschaft galt. Aber in der Problemstellung kommen die Guten nie recht weiter. Selbstgefundene Aufgaben werden nur spärlich bearbeitet. Am ehesten noch, wenn die Angst besteht, es könnte ein Fremdling so ein von ihm gesehenes Problem angreifen und behandeln. Dann findet ein Prioritätswettlauf statt, bei dem schliesslich ganz vergessen wird, dass mit analytischen Stoffbeschreibungen noch keine Synthese geleistet ist. Man muss doch sagen, dass für das eigentlich urgeschichtliche Gebiet noch kein Rostovzev in Russland erstanden ist, nicht einmal ein Rostovzevchen. Tatsache ist also nach meiner bescheidenen Meinung, dass Sie dort noch sehr nötige Arbeiten zu leisten haben und sich nicht darauf herausreden dürfen, Sie seien ein Veteran, ein Greis, ein Ausländer!! Was sind das für ketzerische Reden! Wir epigonischen Ostleute wollen unseren Heerführer mächtig voranschreitend wissen und sehen. Und ich persönlich brauche unbedingt einen feinen Nekrolog aus Ihrer Feder in der ESA.”

Merhartin esikuvana mainitsema tutkija on kansainvälisesti tunnustettu klassinen arkeologi Mihail Ivanovič Rostovcev (1870–1952), joka oli vallankumouksen jälkeen siirtynyt Venäjältä länteen ja työskenteli Yhdysvalloissa.

5 ”Ihre methodologische Einstellung zu vorgeschichtl. Fragen unterscheidet sich doch darin etwas von der in Ihrer Rezension ESA VII ausgedrückten (ESA VII 205: die ‚Urgeschichte mag gern durch ein... Studium der sozialen Struktur... erweitert worden‘ – hier zeigen Sie selbst diese Struktur kurz auf). Dass die soziologische Methode für Ethnologie und Urgeschichte sehr fruchtbar ist, ist offensichtlich. Viel schwieriger ist es, soziologische Tatsachen mit der Sprache zu verbinden, auf welchem Gebiet ich jetzt hauptsächlich arbeite.”

6 ”Wenn Menschen mit einer völlig anderen Einstellung sich mit den

gleichen Dingen beschäftigen wie wir und dies im Glauben an eine Doktrin tun, dann kann ich mir denken, dass dies die eigene Skepsis gegenüber den wissenschaftlichen Erkenntnismöglichkeiten noch erhöht. Ich glaube aus Ihren methodischen Ausführungen herauslesen zu dürfen, dass Sie ehemals stark unter dem Einfluss der grossen skandinavischen Forschung gestanden haben, die von Montelius bis zu Aberg und Eckholm die typologische Betrachtungsweise in den Vordergrund gestellt hat. Neue Wege ist ausser Brögger wohl nur Forssander gegangen. Daneben haben Sie nur die siedlungsarchäologische Methode Kossinnas gesehen. Die Grenzen beider Wege sind uns allen klar. Sie glauben nicht, wie wir Schüler von Herrn von Merhart uns mit diesen Dingen herumgeschlagen haben. Wir arbeiten in Gebieten Mitteleuropas, die Schauplatz komplizierter historischer Vorgänge seit der Urzeit waren und die in keiner Periode so ungestörte Entwicklung aufweisen wie etwa der Nordische Kreis seit der Bronzezeit. Wir haben nämlich ausser Kossinna auch noch Reinecke gelesen und es ist uns klar geworden, dass Kossinna in seiner ausgezeichneten Arbeit in der Zeitschrift f. Ethnol. 1905 mit der Scheidung der ost- und westgermanischen Hinterlassenschaft zwar recht hat, dass man aber diese Methode etwa zur Scheidung der Alamannen in Süddeutschland nicht heranziehen kann, dafür aber wieder zur Scheidung der Awaren und Bajuwaren. Für uns gibt es keine Methode als solche, irgend eine alleinseligmachende Doktrin wie Siedlungsarchäologie oder Typologie, sondern nur strengste Sachlichkeit, Skepsis und den Willen, nur das zu schreiben, was man vor den eigenen Gewissen verantworten kann. Jede Aufgabe verlangt eine eigene Methode, wir haben kein generellen Rezept gefunden. Wir glauben aber an den historischen Kern unserer Wissenschaft und glauben, dass sich bei fortschreitender Materialaufarbeitung gewisse historische Vorgänge bis ins Neolithikum hinein im Groben werden klären lassen. Wenn diese Zuversicht nicht bestände, hätte die wissenschaftliche Beschäftigung mit Archäologie jeden Sinn verloren. Die Klärung geistiger Vorgänge steht noch ganz in den Anfängen. Befriedigend wird sie nur dort

ausfallen, wo Schriftquellen zur Verfügung stehen, wie für die klassische Antike oder die Wikingerzeit. Aber Möglichkeiten bestehen auch hier für die früheren Perioden, wie das neue schöne Buch von A. v. Scheltema, Kunst unserer Vorzeit, zeigt. Oder man denke an Andersons Hunting Magic in the Animal Style. ”

Werner viittaa kirjeessään ruotsalaisarkeologieihin John-Elof Forssanderiin (1904–1944) ja Johan Gunnar Anderssoniin (1874–1960), saksalaiseen arkeologiin Paul Reineckeeseen (1872–1958) sekä hollantilaiseen taidehistorioitsijaan Frederik Adama van Scheltemaan.

7 ”In der Tat, alter Freund, es gab immer und gibt noch Leute, die keineswegs glauben wir hätten eine Patent-Methode für unsere Arbeit, die keineswegs überzeugt sind, es gebe nur eine gottähnliche Rasse und diese habe allein alle brauchbaren Werkzeuge und Gedanken erfunden. U. s. w. Wir sind auch recht unbefriedigt über Arbeiten, die Typologie fast allein kennen und so tun, als ob eine Kultur nur aus dem unverwesten Rest beihanden habe, der heute auf dem Tisch liegt. Wir sind aber doch gar nicht hoffnungslos, mit der Zeit herauszubekommen, wie sich Kulturen und Völker zueinander verhalten und wie weit Kulturgeschichte, wie weit wirkliche Geschichte aus dem Dunkel taucht. Kurzum, wir sind beinahe wie richtige Menschen, wie normale Forscher, nachdenklich, unsicher, mal hoffnungsvoll versuchen, mal wieder betrübt die Hände sinken lassend, an kommender Vertiefung und Verfeinerung glaubend – und ungewiss, ob unsere Erfolge überhaupt menschlichen Fortschritt bedeuten. ”

8 ”Sie lehnen die nazistische Vorgeschichte völlig ab; die typologische Methode halten Sie für unzulänglich; in der russischen Vorgeschichte sehen Sie viele gute Gedanken (Sie unterstreichen das, zum Unterschied von der nazistischen Vorgeschichte, mehreremale), aber – sie hat die alte Wissenschaft und deren gründliche Methoden zerschlagen. Sie sehen also keine Richtung, die Sie wirklich bejahen könnten. ”

9 ”Also ich denke: die russische Archäologie befand sich (und befindet sich z. T. noch jetzt) auf Irrwegen, die aber nicht durch ihre Methode hervorgerufen sind, sondern durch den verhängnisvollen Einfluss, den einzelne Leute (Marr) vorübergehend hatten. Die deutsche Wissenschaft muss nach einer geistesfeindlichen Methode arbeiten. Ich weiss, dass auch Sie die russische und die deutsche Wissenschaft nicht auf dieselbe Stufe stellen – aber es scheint manchmal (Esa X 24) so.”

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston
arkeologian dosentti ja arkeologian
historian tutkija.
timo.salminen@pp3.inet.fi

Teija Oikarinen

Arkeologinen data digitalisoitumisen kynnyksellä – Suomessa?

Arkeologisk data på tröskeln till digitalisering – i Finland?

E-vetenskap och cyberinfrastrukturer har inom sociotekniska systemvetenskaper definierats som forskning som använder nätverk av digitala informationsteknologier och stora datapooler, respektive nya verktyg för att forska och undersöka den förändring de orsakar. Artikeln behandlar aktuella frågor som lyfts fram i min avhandling, som görs inom ämnet e-vetenskap och undersöker digitaliseringen av det material som arkeologiska utgrävningar genererar.

Tämä artikkeli pohjautuu lyhyesti ja yleisellä tasolla jatkotutkimusaiheeseeni, jonka teemana on arkeologisten kaivausaineistojen eli kaivausdatan digitalisoituminen e-tieteen kynnyksellä. Lähestymistapani aiheeseen on tieteidenvälinen eli hyödynnän eri tieteiden teorioita ja menetelmiä arkeologiseen digitaalisen datan tutkimukseen.

Aihepiiri liittyy suomalaistakin arkeologiaa koskettaviin ajankohtaisiin asioihin, minkä vuoksi haluan tuoda jo valmistuneista artikkeleista ja aiheeseen liittyvästä keskustelusta esille muutamia havaintoja. Ajankohtaiseksi tutkimukseni tekee sen konteksti: yhteiskunnan digitaalinen murros ns. muisti-instituutioissa muun muassa Suomessa. Tähän liittyvät e-tiede ja e-infrastruktuurit, jotka kehittyvät globaalisti. (Karasti et al. 2011.)

Käyn myös läpi muutamia omia tavoitteitani ja aihepiiriin liittyviä käsitteitä, jotka eivät ole arkeologiassa yleisesti käytettyjä. Tutkimuslähtökohtani oli kaivausaineistojen tuottamisen, käsittelyn ja sitä kautta analyysimahdollisuuksien

kin kehittäminen. Tämä aihe on laajennut digitalisoitumiseen yleisesti, mikä juontaa juurensa sosioteknisistä tietojärjestelmätieteistä (esim. Tilson et al. 2010) ja tieteen ja teknologian tutkimuksesta (Star & Ruhdeler 1994; 1996) ja e-tieteestä (esim. Hey & Trefethen 2003).

Käytän tutkimuksen rajauksen vuoksi esimerkkinä arkeologisia kaivauksia ja erityisesti niissä tuotettuja eri tavoilla tuotettuja digitaalisia aineistoja, vaikka monet asiat ovat yleistettävissä muihinkin arkeologisiin prosesseihin ja niissä tuotettuihin aineistoihin.

Tavoitteena on myös päästä kerättyjen aineistojen taakse, jolloin kaivaus, siinä kerätty data ja tuotettu raportti digitaalisena datana, kuten myös teknologiat ja digitalisoituminen, voidaan nähdä uudesta ja laajemmasta näkökulmasta, johon tulevaisuudessa voivat liittyä e- tai digitaaliset infrastruktuurit ja e-tiede, myös Suomessa (ks. Oikarinen & Karasti *painossa*).

E-tiede, e-infrastruktuurit ja digitalisoituva yhteiskunta(mme)

E-tieteelle on olemassa useita määritelmiä riippuen lähestymistavasta (esim. Star Leigh & Ruhdeler 1996; Dunn & Blanke 2009; Tilson et al. 2010; ks. myös Oikarinen & Karasti *painossa*). Yhteistä niille on digitaalisten aineistojen hyödyntäminen teknologioiden ja hajautuneiden vuorovaihtumusmuotojen avulla. Nämä muodostavat toiminnolle ja käyttäjille informaatio- ja yhteistoimintainfrastruktuurin. (Karasti et al. 2011: 31.) Tällaiset elektronisissa ympäristöissä toimivat infrastruktuurit ovat e-tieteen perusta ja samalla yksi sen tutkimuskohde (Oikarinen & Karasti *painossa*). Näitä kutsutaan esimerkiksi digitaalisiksi infrastruktuureiksi (esim. Tilson et al. 2010) tai jo aiemmin mainituiksi e-infrastruktuureiksi (Blanke & Hedges 2013; ks. myös Hughes 2010:194–196, 200–201; Karasti et al. 2011) ja erityisesti Yhdysvalloissa kyberinfrastruktuureiksi (ACLS 2006). Infrastruktuurilla tarkoitetaan yhteiskunnallista toiminnallista perusrakennetta, kuten tie- tai puhelinviestintäverkkoa (esim. Edwards et al. 2007: 1).

E-tiede ja kyberinfrastruktuurit on määritelty sosioteknisestä näkökulmasta jaetun informaation, osaamisen, käytäntöjen, standardien, palvelujen ja välineiden kerrostumaksi, joka on kehitetty erityisesti tutkimusta ajatellen vaikkakin osoitettuina myös yhteiskunnan tarpeisiin (ALSC 2006: 1; ks. myös Oikarinen & Karasti *painossa*). E-tiede on alkuaan laskennallisuutta hyvin keskeisesti hyödyntävä tiede (Hey & Trefethen 2003; Hey et al. 2009). Sitä on kutsuttu tai väitetty myös neljänneksi tieteen paradigmaksi, jossa jaetut teknologiat, dataintensiivisyys ja tieteidenvälinen yhteistyö on nähty erityisen vaikuttavina tekijöinä uusille tieteellisille tuloksille (Hey et al. 2009: xvii–xxxi). Dataintensiivisyydellä tarkoitetaan muun muassa teknologioiden mahdollistamaa hajautuneiden ja suurien digitaalisten aineistojen analyysia, johon

sisältyy myös datan tallentaminen ja sen elinkaaren (*curation*) hallinta (Bell 2009: xii–xii; ks. myös Higgins 2008). Käytän sanaa data viittamaan aineistoon, jota on käsitelty mahdollisimman vähän. Informaatiotieteissä vakiintuneen terminologian sen edistyneempi muoto on tieto (*information*), joka voi vakiintua tietämykseksi (*knowledge*). (Esim. Borgman 2007: 17, 41–42; 119–21; ks. myös Hey & Trefethen 2003). Digitalisoituminen (*digitalization*) käsitteenä puolestaan liitetään sosioteknisten tietojärjestelmätieteiden näkökulmasta yhteiskunnalliseen kehitykseen, joka on erotettu teknisistä prosesseista kuten digitoinnista (*digitization*). Yhä edullisemmat ja helpommin saatavilla olevat teknologiat ja niiden lisääntyneet käyttömahdollisuudet sekä digitaalisen datan määrän kasvu muuttavat yhteiskuntaa ja sen sosiaalisia rakenteita. Muutos mahdollistaa myös uudenlaisten yhteiskuntarakenteiden, digitaalisten infrastruktuurien muotoutumisen. Tällä hetkellä ne perustuvat esimerkiksi kaikille tuttuun palveluun *World Wide Webiin* ja sitä tukevaan Internetiin. Digitalisoituminen viittaa siis sosiotekniseen kehitykseen, jossa teknisiä resursseja sovelletaan laajoihin sosiaalisiin ja institutionaalisiin konteksteihin, jolloin ne infrastrukturoiduivat. (Tilson et al. 2010: 748–753.)

Sosioteknisissä tietojärjestelmätieteissä e-tiede ja kyberinfrastruktuurit sen yhtenä tutkimuskohteena (muut kohteet esim. Hey & Trefethen 2003; Ribes & Lee 2010; Oikarinen & Karasti *painossa*) on määritelty myös tutkimukseksi, joka käyttää verkotuneita digitaalisia informaatioteknologioita ja suuria tietovarantoja sekä uusia välineitä tieteen tekemiseen. E-tiede tutkii myös muutosta, joka mahdollistuu informaatioteknologioiden avulla. Näitä ovat digitaalisten kokoelmien ja tietokoneavusteisuuden mahdollistamat yhteistyön kehitysmahdollisuudet perinteisten tiedet- tai toimialarajojen tai organisaatioiden ja valtionrajojen yli sekä teknologioiden tarjoamat uudet mahdollisuudet datan jakamiseen, havainnollistamiseen, analy-

sointiin ja yhdistämiseen. E-tieteessä sen tutkimuksen luomaksi erityisen suureksi mahdollisuudeksi on nähty parantuneet tai aivan uudet tutkimuksen edellytykset hajautuneiden käyttäjien ja tietovarantojen välillä, kun niitä yhdistävät erilaiset järjestelmät ja datan käyttömahdollisuudet. Näiden tavoitteiden toteutumiseen tarvitaan usein laaja-alaisia ja pitkäaikaisia hankkeita. (Ribes & Lee 2010: 231–233; ks. Oikarinen & Karasti *painossa*.) Dataa kootaan ja varastoidaan esimerkiksi digitaalisiin kirjastoihin, jotka ovat tietovarantoja, mutta niihin liitettyjen teknologioiden kautta voidaan myös jakaa, luoda, hakea ja käyttää aineistoja. Käyttäjyhteisöt ja niihin liittyvät instituutiot, joita usein ovat arkistot, museot ja ns. kivijalkakirjastot, ovat avainasemassa, kun luodaan digitaalisten kirjastojen toiminnallisuuksia, jotka vastaavat erilaisiin informaatio- ja käyttötarpeisiin. Digitaalisten kirjastojen käyttäjyhteisöt eivät rajoitu vain edellä mainittuihin, vaan käyttö voi olla laajempaa yhteiskunnassa, esimerkiksi kouluissa. (Borgman 2007: 17; ks. myös Hey & Trefethen 2003.)

Digitaaliset infrastruktuurit ovat vasta hiljattain tulleet tutkimuksen valtavirtaan sosioteknisissä tietojärjestelmätieteissä. Nyt tätä lähestymistapaa sovelletaan esimerkiksi liike-elämän tarpeisiin (esim. Tilson et al. 2010; 2011). Nykyään jo vakiintuneen käsityksen e-tieteestä ja käsitteen digitaalisen datan tulvasta muotoili Hey & Trefethen (2003; Hey et al. 2009). Informaatioinfrastruktuureja on kuitenkin tutkittu ja teoretisoitu paljon kauemmin marginaalisemmalla tieteen ja teknologian tutkimuksen alalla, nimittäin laaja-alaisissa ja hajautuneissa organisaatioympäristöissä (Star Leigh & Ruhdeler 1996; Edwards et al. 2007; Ribes & Lee 2010). Tähän tutkimukseen perustuu myös uusiin valtavirtatutkimus sosioteknisissä tietojärjestelmätieteissä kuten Tilson et al. (esim. 2010; 2011; ks. aiheesta myös Oikarinen & Karasti *painossa*). Näissä tutkimussuuntauksissa sähköisissä ympäristöissä toimivat kyberinfrastruktuurit nähdään teknisen infrastruktuurin, sosiaalisten säännösten ja

organisaatiokäytänteiden muodostamana kokonaisuutena. Suunnittelun (*design*) ja teknisen (*engineering*) kehitystyön sekä siihen liittyvän tutkimuksen näkökulmasta sekä sosiaaliset että tekniset seikat on otettava huomioon onnistuneen lopputuloksen saavuttamiseksi. (Edwards et al. 2007: 6.) Kuitenkin Borgmanin (2007) mukaan sosiotekninen lähestymistapa käsittää myös, että infrastruktuuri luodaan enemmän informaatiota varten (*infrastructure for information*). Siinä tutkitaan enemmän informaation organisoitumisen eri mekanismeja sisältäen sen sosiaalisen kontekstin. Informaatioinfrastruktuuri olisi puolestaan humanistisissa e-tieteissä enemmän laaja tai globaali (tekninen) kehysrakenne, joka mahdollistaa datan ja dokumenttien vaihdon välineiden ja palvelujen avulla (*infrastructure of information*). (Borgman 2007: 42–43.)

Tilson et al. (2010) pyrkivät digitaalisten infrastruktuurien tutkimuksessa lähtökohtaisesti kokonaisvaltaisiin päätelmiin. Vastaavalla tavalla laskennalliset tieteet pyrkivät näkemään kokonaisuuden esimerkiksi mallintamalla tai visualisoimalla digitaalisia infrastruktuureja kuten Internetiä (Vespignani 2012). Sen sijaan tieteen ja teknologian tutkimus tarkastelee usein esimerkiksi kyberinfrastruktuurien kehitystä ja elinkaarta tai pyrkii kuvailemaan niitä ja niiden yleisiä toimintoja (esim. Edwards et al. 2007 Star & Ruhdeler 1996; Ribes & Lee 2010: 233–242; ks. myös Oikarinen & Karasti *painossa*).

Myös humanistisiin tieteisiin liittyy samankaltainen tutkimusotteen kehitys, jonka voisi suomentaa digitaalisiksi humanistisiksi tieteiksi (*digital humanities*). Monimuotoisten, tieteidenvälistä yhteistyötä tukevien infrastruktuurien kehittymisen edellytyksiä ovat paitsi yhteistyötä ja yhteistoiminnallisuutta tukevat teknologiat, myös eri alojen toimijoiden ja heidän työkäytäntöjensä tai -kulkujensa huolellinen tuntemus. Viime mainitulla käsitetään sekä hyvin modernit että perinteisemmät tavat tuottaa digitaalista dataa ja eri tavoilla dataa tuottavien henkilöiden työsken-

telytöttumukset. Tutkimus sisältää myös tarpeen analysoida koko datan linkaaren sisältäen sen käyttötarpeet tulevaisuudessa. (Blanke & Hedges 2013: 654–660; ks. myös Higgins 2008.)

Halpenevat, yleistyvät teknologiat ja digitaalisen datan määrän kasvu ovat luonnollisesti totta myös arkeologiassa, mutta myös paradigmana e-tiede on tunnistettu arkeologiassa (esim. Petrovich et al. 2011; ks. myös Oikarinen et al. 2013). E-tiede tutkimusalana ja arkeologiset e- eli digitaaliset infrastruktuurit sen yhtenä keskeisenä osana, esimerkiksi datan jakamisen välineenä ja virtuaalisena tutkimusympäristönä, on pikemminkin tulevaisuudessa mahdollinen kuin vielä tänä päivänä yleinen tutkimuksen paradigma arkeologiassa. Käsitykset digitaalisesta datasta ja teknologioiden mahdollisuuksista ja myös haasteista muuttuvat kuitenkin koko ajan. Näitä heijastelee e-tieteen aihepiiriä lähenevä ja siitä lisääntynyt keskustelu kirjallisuudessa. Viime aikoina on kirjoitettu yhä enemmän esimerkiksi lisääntyvistä kommunikaatio- ja tutkimusmahdollisuuksista, datan käsillä olosta ja hakukelpoisuudesta esimerkiksi sen uudelleenkäyttöä varten tai yleensä sen saavutettavuudesta sekä kyberinfrastruktuurien muotoutumisesta sähköisissä ympäristöissä myös arkeologiassa. Samoin ovat olleet esillä uusien ja usein ilmaisten ja helppokäyttöisten Web 2.0 -työkalujen lisääntyvät hyödyntämismahdollisuudet (ns. arkeologia 2.0). (Dunn 2011; Kansa et al. 2011.). Esimerkiksi Yhdysvalloissa arkeologiassa kyberinfrastruktuureja ja arkeologia 2.0 -lähestymistapaa on esitetty ratkaisuna digitaalisen datan tulvaan ja sen monimutkaisuuteen (Dunn 2011), vaikka vastakkaisiakin näkemyksiä on (Eiteljorg 2011). Arkeologit käyttävät myös termiä kyberarkeologia, joka liitetään esimerkiksi arkeologisten kohteiden visualisoimiseen virtuaaliympäristöissä ja näiden asioiden tutkimukseen (Forte 2010; Zubrow 2010).

Infrastruktuurien kehitys on jatkuva ja pitkäaikainen muutos, jossa on kyse myös ns. muistikäytännöistä (*memory practises*). Nämä ymmärretään laajasti dataan ja sen

linkaareen liittyvänä kokonaisuutena – sekä tietojen tallentamisena ja hallintana että tietämyksen (*knowledge*) hallintana – johon liittyvät sellaiset sosiaaliset että teknologiset käytännöt, joilla rakennetaan tieteen sisäistä muistia. (Bowker 2005.) Tämä kehitys on käynnissä ilman e-tieteen tavoitteitakin, myös arkeologiassa. Arkeologisia verkoissa kehittyviä e-infrastruktuureja ei ole kuitenkaan tutkittu esimerkiksi infrastruktuureihin liittyvien tuoreimpien teorioiden valossa, ehkä siksi, että infrastruktuureja tai niiden osia on vasta kehittymässä arkeologian alalle. Tutkimusaihe on myös tieteidenvälinen, ja on siten marginaalisempi tutkimusala arkeologian näkökulmasta. (Oikarinen & Karasti *painossa*.)

Omassa tutkimuksessa on tarpeen ymmärtää sekä arkeologista digitaalista dataa ja sen kehityspiirteitä että tämän kehityksen sosiaalista ja teknologista kontekstia e-tieteen ja tietämyksenhallintajärjestelmien näkökulmasta (*knowledge organisation systems*) (Oikarinen & Kortelainen 2013), joka on oma lähestymistapansa aihepiiriin. Miten näitä on yhdistetty arkeologiaan ja sen tavoitteisiin, tai ovatko ne yhdistettävissä? Arkeologiassa yhteistoiminnallisuutta tukevia infrastruktuureja muotoutuu eri laisten jaettujen käytänteiden, standardien ja teknologioiden kautta sekä näihin liittyvissä hankkeissa. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa taiteiden ja humanististen tieteiden alalle on jo vuonna 2005 tehty aloite e-tieteen kehittämiseksi (*Arts and Humanities e-Science Initiative*) sisältäen myös arkeologian (Gaffney 2008; Dunn & Blanke 2009; ks. myös Gaffney & Fletcher 2007) ja Yhdysvalloissa on pelkästään arkeologiaan keskittyvä infrastruktuurihanke (esim. Kintigh 2010).

Edellä mainituissa maissa e-tieteen ja digitaalisten humanististen tieteiden alalla arkeologiassa heränneet keskustelunaiheet ja kysymykset voivat olla kiinnostavia myös suomalaisen arkeologian näkökulmasta. Esimerkiksi Hughesin mukaan (2008: 193–195, 200–201) edistyneet informaatioteknologiat edistävät uudenkaltaisten tutkimuskysymysten syntyä, ja

näihin voi vastata vain uusien työkalujen ja teknologioiden avulla. Lisäksi uudet menetelmät ja työkalut voivat helpottaa nykyistä tutkimusta tai vanhoihin kysymyksiin vastaamista. Tieteidenvälisyys edistää myös e-tiedesovellusten ja -menetelmien käyttämistä humanistisilla aloilla, mutta kehityksenä tämä on haurasta ja myös vaatii jatkuvaa todistelua tuotetun tutkimuksen arvosta ja resursseista. (Hughes 2008: 193–195, 200–201.)

Gaffney (2008: 125–126) on puolestaan todennut, että tietokoneperustaisten teknologioiden hyödyntäminen on arkeologian arkipäivää. Tietovarastoja organisoidaan ja luodaan yhä enemmän, ja hajautuneiden tietovarantojen välille luodaan yhteyksiä. Samaan aikaan lisääntyvä teoreettis-metodologinen kompleksisuus arkeologiassa lisää tai mahdollistaa yhä enemmän myös teknologioiden tarvetta ja tieteidenvälisten tiimien osaamistarpeita. Gaffney (2008: 124–126) pohtii myös, miksi humanistiset tieteet ovat jääneet osin sivuun uusimpien teknologioiden käyttöönotossa ja niihin liittyvien infrastruktuurien kehityksessä. Hänen mielestään metodien rikkaus ja kompleksinen data eivät ole tälle ainoa selitys. Edelleen Gaffney kysyy, mikä on e-tieteen tuottamien sovellusten tai teknologisten ratkaisujen arvo arkeologiselle tutkimukselle ja kuinka niiden arvo demonstroidaan. Lisäksi voidaan kysyä, mitkä ovat verkoissa usein ilmaisten ja vapaasti saatavilla olevien, yhteistoiminnallisuutta tukevien helppokäyttöohjelmistojen mahdollisuudet ja arvo arkeologiselle tutkimukselle (Dunn 2011; ks. myös Kansa et al. 2011). Mielenkiintoista omasta tutkimusnäkökulmastani on, mikä on Suomen arkeologian tilanne tällä saralla.

En tutkijana tunnista edellä kuvattuja teemoja Suomessa laajana keskustelunalueena tai jaettuna ja mainostettuna agendana arkeologisessa kirjallisuudessa tai muilla arkeologian kannalta tärkeillä foorumeilla. Ne eivät ole joko rantautuneet, vakiintuneet tai konkretisoituneet tulevaisuuden tavoitteina, vaikka esimerkiksi

yksittäisillä arkeologeilla, tai instituutioilla voi olla päämääriä tai hankkeita, jotka liittyvät tämänkaltaiseen kehitykseen. Tällöin tieteidenvälisyys tai käytännön työn kuten tutkimuksen teknologia-avusteisuus voi olla arkipäivää. Kehitys on meneillään, vaikkakaan ei ehkä e-tieteen kontekstissa esiteltynä. Tämänkaltaisesta kehityksestä ovat kuitenkin osoituksena tieteidenväliset, eri muistiorganisaatioiden yhteiset projektit kuten Kansallinen Digitaalinen Kirjasto (KDK 2011; 2012), joka pyrkii muun muassa arkistojen, kirjastojen ja museoiden digitaalisten kulttuuriperintöaineistojen laadukkaaseen ja tehokkaaseen hallintaan, saatavuuteen ja pitkäaikaissäilytykseen (KDK 2012: ii, 2). Museo 2015 -projektissa puolestaan luodaan museoiden kokoelmahallinnan kokonaisarkkitehtuuria, joka sisältää datavarantona myös arkeologian raportit ja löytöluettelot. KDK:ta tukevan standardisoimistyönsä avulla Museo 2015 tavoittelee myös datan yhteistoiminnallisuutta, esimerkiksi sen rikastamista metadatan avulla ja digitaalisen aineistojen pitkäaikaissäilytyksen kehittämistä eli niiden elinkaaren hallintaa. (Museovirasto 2013a: 12–14, 45–46.)

Tieteidenvälinen e-tieteen ja sähköisten informaatio- ja yhteistoiminnallisuuden infrastruktuurien näkökulma voi siis rikastaa suomalaistakin arkeologiaa koskettavia teknologioihin ja digitaaliseen dataan liittyviä keskusteluja useista eri näkökulmista. Hiljattain esimerkiksi Isossa-Britanniassa teknologioiden vaikutuksia arkeologiaan tutkiva Huggett (2012) on etsinyt näkökulmia päästä ”yli” (*beyond*) teknologioiden pelkästään arkeologiassa hyödynnettävinä työvälineinä. Tieteidenvälinen näkökulma voi laajentaa siis esimerkiksi digitalisoinnin ja infrastruktuuroitumisen ymmärtämisestä ja auttaa arvioimaan näiden kehitysten sekä positiivisia että negatiivisia vaikutuksia arkeologiassa. Se voi myös perustella teknologioiden tai infrastruktuurien tarvetta ja/tai näihin kehityskuluihin liittyvän kehityksen ja tutkimuksen tarvetta. Lisäksi näkökulma voi lisätä arkeologien valvetuneisuutta laajem-

pien kehityskulkujen suhteen eli voidaan tutkia teknologioiden, standardien ja e-infrastruktuurien vaikutuksia sekä myös es- teitä niiden syntymiselle oman tieteenalan näkökulmasta. Näin ollen voidaan myös hyödyntää muualla tehtyjä tutkimuksia, teorioita ja menetelmiä tai välttää virheitä. (Oikarinen & Karasti *painossa*; ks. myös Huggett 2012.). Samalla voisi syntyä tarve muotoilla arkeologian, tavoitteita tarkem- min myös digitalisoitumisen näkökulmas- ta, myös Suomessa. Kiinnostavaa on myös, muuttavatko nykyiset muisti-instituutioi- den infrastruktuurihankkeet arkeologisen digitaalisen datan päämääriä tai siihen liit- tyviä käytäntöjä joskus tulevaisuudessa.

...ja arkeologinen kaivaus

Tutkimuksessani jaan sen käytännöllisem- mäst ja paikallisemmasta näkökulmasta myös ns. digitaalisten humanististen tieteiden alalla esitetyn näkemyksen, eli etsin ratkaisuja ”ruohonjuuritason tutki- mus- tai käytännön ongelmiin” ja uusia lähestymistapoja arkeologiseen dataan teknologioiden ja tietojenkäsittelyn kautta. Näin, vaikka erityisesti kansainvälisesti näkyvissä on edellä kuvattu digitaaliseen dataan liittyvä e-infrastruktuurien kehi- tys, jossa tavoitteena ovat verkottuneet infrastruktuurien luominen ja hajautunei- den käyttäjien välinen yhteistyö sekä tieto- varantojen tai datan jakaminen. (Dunn & Blanke 2009.)

Tutkin muuan muassa, millaisia edel- lytyksiä tai vaatimuksia aiemmin kuvat- tu globaali kehitys voi asettaa arkeolo- giselle kaivauksille ja (digitaalisen) datan keräämiselle. Aihe liittyy laajasti datan keräämisen suunnitteluun, sen tallentami- seen ja hallintaan kenttä- ja jälkityössä sekä myöhemmässä tutkimuksessa ja muussa käytössä. Näkökulma yhdistää arkeologian ja digitalisoitumisen ja e-tieteen tavoitteita. Näin tarkastelen arkeologista lokaalia kai- vausta ja niissä tuotettuja digitaalisia ai- neistoja.

Digitalisoituminen ja siihen liittyvät teknologiat esimerkiksi välineet ja sovel- lukset sekä standardit luovat uusia mah- dollisuuksia esimerkiksi arkeologiassa dokumentoinnille ja tallennetun datan kä- sittelylle, analysoinnille ja yhteistoiminnal- lisuudelle, mutta toimialasta tai tieteestä riippumatta ne muuttavat myös työkäytän- töjä ja voivat vaikuttaa välillisesti tai impli- siittisesti esimerkiksi dataan, sen valikoitu- miseen ja tulkintaan (Ribes & Lee 2010: 233–242; ks. Oikarinen & Karasti *painossa*). Se, muuttavatko standardit, datan organi- sointi ja teknologiat datan tallentamista, käsittelyä, analysointia ja tulkintaa, on kuitenkin ollut jo kauan yksi keskusteltu aihe arkeologiassa (esim. Richards & Hard- man 2008). Arkeologiassa digitaalinen datan kerääminen, analysoiminen ja tal- lentaminen on nähty yhtäältä mahdollisuu- deksi sen käytön ja yhdistämisen kannalta, toisaalta myös haasteeksi tallentamisen ja säilymisen kannalta (esim. Kintigh 2010). Aihetta voidaan tarkastella myös eri tieteiden teorioiden ja menetelmien näkökulmista ja yhdistää näitä arkeolo- giseen digitaaliseen dataan sekä teoriassa että käytännössä. Yleisellä tasolla kyse on esimerkiksi siitä, millaista datan pitäisi olla, että vaikkapa yhden kaivauksen digi- taalinen data olisi paremmin käsiteltävissä ja hallittavissa sekä analysoitavissa digi- taalisessa muodossa ja että se olisi tu- levaisuudessa vertailukelpoista dataa muihin digitaalisiin datoihin liittyen (esim. Oikarinen & Kortelainen 2013).

Digitalisoitumisen ja sosioteknisen e-tieteen näkökulmaa soveltaen (Star Leigh & Ruhdeler 1996; Edwards et al. 2007: 5–6) analysoin arkeologista kaivausta kaksita- soisesti: toisaalta paikallisena eli lokaalina kaivauksena, joka on arkeologisen datan keräämisen, tallentamisen, analysoinnin ja tulkinnan tapahtuma – jatkumo, joka muodostuu ja realisoituu arkeologiseksi tietämykseksi arkeologisessa kaivausra- portissa ja tieteellisessä tutkimuksessa (ks. myös Oikarinen & Karasti *painossa*). Toinen näkökulmani on aiemmin kuvattu globaali taso arkeologiseen dataan, standardeihin

ja digitaalisiin infrastruktuureihin liittyen, jonka reunaehdot muodostuvat usein muisti-instituutioiden kansallisessa ja globaalissa kehityksessä.

Lokaali ja rajat ylittävä, globaali kehitys ovat vuorovaikutuksessa keskenään: Jotta lokaalia digitaalista dataa voidaan tutkia tai kehittää, on ymmärrettävä ja tutkittava myös globaalia kehitystä. Sekä paikallisella että rajat ylittävällä tasolla on oma teknologinen ja sosiaalinen kontekstinsa (Edwards et al. 2007: 5–6; ks. myös Star Leigh & Ruhdeler 1996). Arkeologia sijoittuu myös laajaan (digitaalista) kulttuuriperintöä tutkivaan tieteenalojen kenttään. Yksi esimerkki kehittyvästä digitaaliseen dataan liittyvästä käytännöstä kulttuuriperintöalalla, erityisesti museoissa, on standardisoitu käsitelmä datan yhdistämistä varten (CIDOC Conceptual Reference Model, CIDOC CRM 2012).

Kaivauksilla muinaisjäännöksistä talletetaan dokumentointiaineisto, joka nykyisin tuotetaan suoraan digitaaliseen muotoon tai muunnetaan digitaaliseen muotoon jälkikäteen. Arkeologisen aineistojen tuottamiseen liittyvä heterogeenisyys on nähty kauan – ohjeistuksista tai käytännöistä huolimatta – yleismaailmallisena ongelmana informaation hallinnan ja jakamis- tai hyödyntämismahdollisuuksien kannalta (esim. Snow et al. 2006: 958–959; Kintigh 2010; ks. myös Oikarinen & Kortelainen 2013). Suomessa ja Ruotsissa arkeologien informaatiotyöstä tehdyssä laadullisessa tutkimuksessa ongelmien syiksi paljastuivat muun muassa suhteet arkeologisen aineiston, sen tallentamis- ja tulkintaprosessin ja olemassa olevien informaatiokäytänteiden välillä (Huvila 2006: 314–321).

Arkeologinen data on paitsi monimuotoista, myös moninaista ja digitaaliseen dataankin liittyvät arkeologian tarpeet heijastavat esimerkiksi sen tutkimuskohteiden ja menetelmien kuten sosioteknisten kontekstien uniikkiutta ja tapauskohtaista vaihtelevuutta. Esimerkiksi suunniteltavien ohjelmistojen on palveltava juuri tämän tieteenalan tarpeita. (Oikarinen & Kortelainen 2013.) Suomessa arkeo-

logian digitalisoitumisen astetta arvioin tässä artikkelissa olemassa olevien tuoreimpien laatu- ja tutkimuskertomusohjeiden valossa (Museovirasto 2013a; 2013b; 2012), ja niissä näyttäisi olevan käynnissä murrosvaihe hyvinkin perinteisistä menetelmistä ja tekniikoista kohti teknologioiden ja menetelmien monimuotoistumista. Teknologioiden, laitteiden ja ohjelmistojen käyttöönotto lisääntyy ja monipuolistuu, joka näkyy vaikkapa datan tallennusmuotojen kasvavassa määrässä. Näin on, vaikka lopputuotteet ovat sekä digitaalisia että perustuvat myös paperille dokumentointiin. Teknologioita myös suositellaan, vaikka perinteisemmät menetelmät ja paperiformaatti kulkevat rinnalla. (Museovirasto 2012; 2013.) Sellaisia yksityiskohtaisia ohjeita ei kuitenkaan ole, jotka tukisivat tai vaatisivat vaikkapa yhden kaivauskohteen eri vuosien digitaalisten kaivausdatojen sisällön yhteistoiminnallisuutta ja analysoitavuutta, vaikka dataa yhtenäisesti kuvailevan datan eli metadatan tarve tiedostetaankin (Museovirasto 2012: 35). Näyttäisi siltä, että globaali, viimeisin digitalisoitumiseen liittyvä kehitys on ainakin tutkimusohjeistuksien perusteella suomalaisen arkeologian tai kenttätöprosessien näkökulmasta vielä etäinen. Ohjeistukset eivät kuitenkaan antane ajantasaista kuvaa käytännön työstä ja teknologioiden käyttäjien pioneirityöstä. Ohjeistukset eivät myöskään sulje pois viimeisimpien teknologioiden käyttöä, joten arkeologisen digitaalisen datan tuottaminen kaivauksiin liittyen ja niiden datan hallinnan todellisuus voi olla myös erilainen eri toimijoilla. On kuitenkin mahdollista ja perusteltua kysyä, millä tavalla teknologioiden mahdollisuudet aukeavat suomalaisille arkeologeille tai ovatko teknologiat ja digitaalisen datan tulva läsnä suomalaisten arkeologien työssä kuten esimerkiksi Isossa-Britanniassa on todettu (Gaffney 2008)?

Oma näkökulmansa on, kuinka nykyiset arkeologien dataan liittyvät vaatimukset tai tarpeet kohtaavat arkistojen ja pitkäaikaissäilyttämisen tarpeet, erityisesti

digitaalisen datan määrän kasvaessa. Haasteet lisääntyvät käytettävien teknologisten mahdollisuuksien ja tallennusmuotojen lisääntyessä – ei vain esimerkiksi kenttätyössä dataa tallennettaessa, mutta myös aineistoja jälkikäsiteltäessä tai analysoitaessa. Infrastrukturoitumishankkeet pyrkivät vastaamaan muuttuvan digitalisoituvan yhteiskunnan vaatimuksiin, mutta ne ovat itsessään haasteellisia ja kohtaavat jo pelkästään tieteenalojen sisäisiä haasteita (esim. Kintigh 2010), joten todennäköisesti näitä kohdataan myös tieteiden ja toimialojen välillä. Museoalalla digitaalista kulttuuriperintöä on pohdittu tuoreessa väitöskirjassa, joka käsittelee avointa digitaalista kulttuuriperintöä ja jossa esitetään eräs pitkäaikaissäilytyksen malli (Häyrinen 2012: 84). Arkeologian piirissä keskustelua ei ole käyty, ainakaan julkaisuissa.

Tätä artikkelia kirjoittaessani olen noin kaksi kuukautta seurannut jo pitkällä olevaa Kansallinen Digitaalinen Kirjasto-projektin Spectrum 4.0-luettelointistandardin (KDK 2011) suomenkielistä kehitystyötä vapaaehtoisena kommentoijana, sillä luettelointiin, sanastoihin ja sitä kautta esimerkiksi ontologioiden yleistymiseen liittyy arkeologisen löytöluettelon sisällönanalyysi (Oikarinen & Kortelainen 2013). Tästä näkökulmasta maininta kehitteillä olevasta sähköisestä löytötietokannasta Suomen arkeologian nykyisissä tutkimuskertomusohjeissa (Museovirasto 2012: 6) on aiempiin ohjeisiin verrattuna askel eteenpäin mutta myös haaste (Oikarinen & Kortelainen 2013). Erilaiset ohjeistukset ja standardit ohjaavat arkeologien työtä nyt ja yhä digitalisoituvassa yhteiskunnassa, myös arkeologiassa. Niiden pitäisi huomioida paitsi tieteenalan sisäinen monimuotoisuus ja tarpeet myös niin teknologioiden käytön mahdollisuudet edelläkävijöille kuin realiteetit silloin, kun teknologioita ei ole mahdollista käyttää. Lisäksi ohjeistuksissa pitäisi pystyä huomioimaan digitaalisen datan elinkaari (Higgins 2008) ja tarpeet suhteessa esimerkiksi datan yhteistoiminnallisuuteen.

Metodeista tai teknologioista riippumatta ja vaikkapa kenttätöylajista kuten kaivauksen luonteesta riippumatta arkeologit taltioivat dataa myös tai erityisesti tutkimuskäyttöön tekemällä erilaisia valintoja ja tulkintoja. Tutkimusaiheeni piirissä kohtaan väistämättä myös suurempia kysymyksiä: Millaisena suomalainen arkeologia hahmottuu digitalisoitumisen näkökulmasta ja mitä mahdollisuuksia esimerkiksi datan yhteistoiminnallisuudelle ja jakamiselle on? Tuore keskustelunavaus arkeologian Tieteen kansallisesta termipankista ja ontologioista (Enqvist 2013) liittyy tähän aihepiiriin, arkeologisen tietovarantojen kuvailuun ja datan yhdistämiseen ja hallintaan, viimeisimmässä vaiheessa infrastrukturoitumiseen elektronisissa ympäristöissä.

Muutokset kehittyvien standardien ja muuttuvien teknologioiden maailmassa muutoinkin tutkimuskohde-, menetelmä- ja toimijarikkaalla sekä tulkintaintensiivisellä alalla kuten arkeologiassa, jossa kaikki perustuu muinaisjäännösten tutkimukseen ja tallennetun datan säilyvyyteen vaihtelevin teknologioin ja eri metodein, näyttävät suhteellisen haasteelliselta.

Lopuksi

Tämän artikkelin tarkoitus on lisätä tietoa digitalisoitumisesta sekä sosioteknisen e-tieteen ja digitalisoitumisen näkökulmasta arkeologiaan. Sosioteknisenä ilmiönä digitalisoituminen käsittää sekä digitaalisen datan määrän kasvun että teknologioiden yleistymisen, joilla on oma aikasidonnainen ja muuttuva sosiaalisen ja teknologisen kontekstinsa. Tähän liittyy myös esimerkiksi kehityksen erilaisia vaikutuksia ja ilmiöitä, ei pelkästään mahdollisuuksia (Oikarinen & Karasti *painossa*).

Dataa on mahdollista tarkastella kokonaisuutenakin hyvin eri näkökulmista. Lisäksi jokainen arkeologiassa tuotettu datan havainnollistus, vaikkapa kartat ja

niihin liittyvät teknologiat sekä niihin liittyvät käytännöt ja työtavat, voi olla erityisen kehittämisen kohteena. Kun näkökulmat yhdistetään, teknologiat ja niihin liittyvät käytännöt palvelevat kokonaisuutena enemmän arkeologien omia tavoitteita kuin, jos arkeologiaa tehtäisiin sellaisten teknologioiden kuten vaikkapa ohjelmistojen tai niihin liittyvien standardien ehdoilla, jotka on alkuaan luotu muihin kuin arkeologisiin tutkimustavoitteisiin. Nähdäkseni eri maissa käytetyillä arkeologisen datan hallinta- tai yhdistämisteknologioilla on omat kannattajansa eikä yhtä oikeaa tietä ole, ei ainakaan vielä. Esimerkiksi kaivauksia ajatellen on myös ilmeistä, että kun digitaalisuus ja teknologiat sekä niiden elinkaari huomioidaan ja tunnetaan dataa kerättäessä, dokumentoinnin onnistuminen on varmempaa ja datan prosessointi on sujuvampaa.

Monimuotoisuutta tukevia työkaluja tarvitaan arkeologiassa myös kohteiden yksilöllisyydestä johtuen, joten teknologioiden tulee tukea tätä näkökulmaa, mutta niitä suunniteltaessa tulisi myös ymmärtää laajempaa työkontekstia, johon kuuluvat sekä ihmiset että teknologiat (Oikarinen & Kortelainen 2013). Laajasta näkökulmasta digitalisoitumiseen ja digitaalisuuteen liittyviä asioita eivät Suomen arkeologiassa käytössä olevat yleiset ohjeet nyt ota juuri huomioon, mutta ehkäpä tulevaisuudessa. Suurien aineistojen näkökulmasta haastavia, mutta perinteisesti hyviä menetelmiä voidaan toistaa, koska keinoja, osaamista tai tilaisuutta vaihtoehtoihin ei ole kaikilla arkeologeilla.

Esimerkiksi digitaalisten aineistojen tallentamisen, hallinnan ja käytön mahdollisuuksia on mielestäni tarpeen kuitenkin analysoida myös uudemmassa näkökulmasta, ilman esimerkiksi lokaaleja ohjesidonnaisuuksia, jolloin tämän tutkimuksen näkökulma ja menetelmät voivat irrottautua dataan liittyvistä perinteistä, jotka voivat olla hyviä, mutta jotka voivat hyötyä myös toivottavasti löydetyistä ja hyödynnetyistä tuoreista näkökulmista. Ohjeet ja teknologiat muuttuvat joka

tapauksessa ja koko ajan ja uusia mahdollisuuksia tulee jatkuvasti. Myös arkeologiset tutkimuskäytännöt ja painopisteet muuttuvat samalla. Samalla toivottavasti tämä tutkimus konkretisoituu teemaan liittyvien eri vaikuttavien tekijöiden yhteisvaikutuksen ymmärtämiseksi ja kehittäväksi otteeksi arkeologien käytännön työssä.

Bibliografia

Sähköiset lähteet

- The CIDOC Conceptual Reference Model (CIDOC CRM) 2011. <<http://www.cidoc-crm.org/>> (Luettu 28.3.2013.)
- Oikarinen, T., Karasti, H. & Ylimaunu T. 2013. A new developing paradigm for archaeologists? Globalization, immigration, transformation. Society for Historical Archaeology Annual Conference 2013. 46th Annual Conference on Historical and Underwater Archaeology January 9–12, 2013 Leicester, Great Britain. <https://www.conftool.com/sha2013/index.php?page=browseSessions&form_session=74> (Luettu 17.4.2013.)

Tutkimuskirjallisuus

- American Council of Learned Societies (ACLS). 2006. *Our Cultural Commonwealth. The Report of the American Council of Learned Societies Commission on Cyberinfrastructure for the Humanities and Social Sciences*. American Council of Learned Societies. <<http://www.acls.org/cyberinfrastructure/our-culturalcommonwealth.pdf>> (Luettu 1.3.2013.)
- Bell, G. 2009. Foreword. T. Hey, S. Tansley, & K. Tolle. (toim.) *The Fourth Paradigm*.

- The Data-Intensive Scientific Discovery*: xi–xv. Microsoft Research, Redmond Washington
- Blanke, T. & Hedges, M. 2013. Scholarly primitives: Building institutional infrastructure for humanities e-Science. *Future Generation Computer Systems*: 29 (2) 3: 654–661.
- Bowker, G. C. 2005. *Memory Practises in the Sciences*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts / London, England.
- Borgman, C. L. 2007. *Scholarship in the Digital Age: Information, Infrastructure, and the Internet*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Dunn, S. 2011. Poor relatives or favorite uncles? Cyberinfrastructure and Web 2.0: A critical comparison for archaeological research. E. C. Kansa, S. Whitcher Kansa & E. Watrall (toim.) *Archaeology 2.0. New Approaches to Communication and Collaboration*: 97–117. Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology Press.
- Dunn, S. & Blanke T. 2009. Digital humanities quarterly special cluster on arts and humanities e-science. *Digital Humanities Quarterly* 3 (4). <<http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/3/4/000079/000079.html>> (Luettu 1.3.2013.)
- Edwards, P., Jackson, S. J., Bowker G.C. & Knobel, C.P. 2007. *Understanding Infrastructure: Dynamics, Tensions, and Design*. Report of a Workshop on “History & Theory of Infrastructures: Lessons for New Scientific Infrastructures”. NSF, University of Michigan & Santa Clara University. <http://cohesion.rice.edu/Conferences/Hewlett/emplibary/UI_Final_Report.pdf> (Luettu 1.3.2013.)
- Eiteljorg, H. 2011. What are our critical data preservation needs? E. C. Kansa, S. Whitcher Kansa & E. Watrall (toim.) *Archaeology 2.0. New Approaches to Communication and Collaboration*: 251–263. Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology Press.
- Enqvist, J. 2013. Termit tieteen tekijän työkaluina – Tieteen kansallinen terminipankki. *Muinaistutkija* 1: 45–49.
- Forte, M. 2010. Introduction to cyber-archaeology. M. Forte (toim.) *Cyber-Archaeology*. BAR International Series 2177: 9–13.
- Gaffney, V., & Fletcher R. P. 2007. Always the bridesmaid and never the bride! Arts, archaeology and the e-Science agenda. *Proceedings of the Science*. Proceedings of Lighting the Blue Touchpaper for UK e-Science – Closing Conference of ESLEA Project. ESLEA, March 26–28, 2007, Edinburgh. <http://pos.sissa.it/archive/conferences/041/031/ESLEA_031.pdf> (Luettu 1.3.2013.)
- Gaffney, V. 2008. In the kingdom of the blind: visualization and e-Science in archaeology, the arts and humanities. M. Greengras & L. Hughes (toim.) *Virtual Representations of the Past*: 125–134. Farnham / Burlington, Ashgate Publishing Ltd.
- Hey, T. & Trefethen, A. 2003. The data deluge: an e-Science perspective. F. Berman, G. Fox & T. Hey (toim.) *Grid Computing: Making the Global Infrastructure a Reality*: 809–824. John Wiley & Sons, Ltd, Chichester, UK.
- Hey, T., Tansley, S. & Tolle, K. 2009 (toim.) *The Fourth Paradigm. The Data-Intensive Scientific Discovery*. Microsoft Research, Redmond Washington.
- Hey, T., Tansley, S. & Tolle, K. 2009. Jim Gray on eScience: a transformed scientific method. T. Hey, S. Tansley & K. Tolle. (toim.) *The Fourth Paradigm. The Data-Intensive Scientific Discovery*: xvii–xxxi. Microsoft Research, Redmond Washington.
- Higgins, S. 2008. The DCC curation lifecycle model. *The International Journal of Digital Curation* 1 (3): 134–140.
- Huggett, J. 2012. What lies beneath: lifting the lid on archaeological computing. A. Chrysanthi, P. Murrietta Flores & C. Papadopoulos (toim.) *Thinking Beyond the Tool: Archaeological Computing and the Interpretative Process*: 204–214. Oxford, Archaeopress.
- Hughes, L. A. 2008. Conclusion: virtual

- representations of the past – new research methods, tools and communities of practise. M. Greengras & L. Hughes (toim.) *Virtual Representations of the Past*: 191–201. Farnham / Burlington, Ashgate Publishing Ltd.
- Huvila, I. 2006. *The Ecology of Information Work. A Case Study of Bridging Archaeological Work and Virtual Reality Based Knowledge Organisation*. Åbo, Åbo Akademi.
- Häyrinen, A. 2012. *Open Sourcing Digital Heritage. Digital Surrogates, Museums and Knowledge Management in the Age of Open Networks*. Jyväskylä Studies in Humanities: 187. Jyväskylä, University of Jyväskylä.
- Kansallinen digitaalinen kirjasto (KDK) 2011. *Kansallisen digitaalisen kirjaston kokonaisarkkitehtuuri: Liite B Standardisalkku*. Kansallinen digitaalinen kirjasto. <<http://www.kdk.fi/images/stories/tiedostot/kdk%20standardisalkku%202011-08-29.pdf>> (Luettu 1.3.2013.)
- Kansallinen digitaalinen kirjasto (KDK) 2012. *Kansallinen digitaalinen kirjasto -hanke. Väliraportti ajalta huhtikuu 2011 – kesäkuu 2012*. Kansallinen digitaalinen kirjasto <http://www.kdk.fi/images/tiedostot/KDK-vliraportti_27092012-1.pdf> (Luettu 1.3.2013.)
- Kansa, E. C., Whitcher Kansa, S. & Watrall, E. (toim.) 2011. *Archaeology 2.0. New Approaches to Communication and Collaboration*. Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology Press.
- Karasti, H., Talja, S. & Janasik, N. 2011. Tieteen infrastruktuurit – näkymättömiä tukirakenteita, kansallisia kilpailuvaltteja vai uuden tutkimusvision mahdollistajia? *Informaatiotutkimus* 29(3): 31–36.
- Kintigh, K. 2010. Sustaining the Digital Archaeological Record. *Heritage management*. 3(2): 264–274.
- Museovirasto 2012. *Ohjeita arkeologisen tutkimuskertomuksen laatijalle*. Museo-
virasto <[http://www.nba.fi/fi/File/1391/ohjeita-arkeologisen-tutki-](http://www.nba.fi/fi/File/1391/ohjeita-arkeologisen-tutki-muskertomuksen-laatijall.pdf)
- [muskertomuksen-laatijall.pdf](http://www.nba.fi/fi/File/1391/ohjeita-arkeologisen-tutkimuskertomuksen-laatijall.pdf)> (Luettu 28.3.2013.)
- Museovirasto 2013a. *Museoiden kokoelmahallinnan kokonaisarkkitehtuuri 1.0*. Museoviraston ohjeita 2. Museo 2015. Museovirasto. <<http://www.nba.fi/fi/File/1806/kokonaisarkkitehtuuri.pdf>> (Luettu 28.3.2013.)
- Museovirasto 2013b. *Suomen arkeologisten kenttätöiden laatuohjeet*. Museovirasto. <<http://www.nba.fi/fi/File/1875/kenttatoiden-laatuohjeet.pdf>> (Luettu 28.3.2013.)
- Oikarinen, T. & Karasti, H. *painossa*. Conceptualising eScience for archaeology with digital infrastructures and socio-technical dynamics. *CAA Electronic Proceedings 2012*.
- Oikarinen, T. & Kortelainen, T. 2013. Challenges of diversity, consistency and globality in indexing of local archaeological artifacts. *Knowledge Organization* 40(2): 123–135.
- Petrovich, V., Gidding, A., Wypych, T., Kuester, F., De Fanti, T. A. & Levy, T.E. 2011. Dealing with archaeology's data avalanche. *IEEE Computer*: 44(7): 56–60.
- Ribes, D. & Lee, C. P. 2010. Sociotechnical studies of cyberinfrastructure and e-research: current themes and future trajectories. *Computer Supported Cooperative Work* 19: 231–244.
- Richards, D. & Hardman C. 2008. Stepping back from the trench edge. An archaeological perspective on the development of standards for recording and publication. M. Greengras & L. Hughes (toim.) *Virtual Representations of the Past*: 101–112. Farnham / Burlington, Ashgate Publishing Ltd.
- Snow, D. R., Gahegan, M., Giles, C. L., Hirth, K. G., Milner, G. R., Mitra, P. & Wang, J. Z. 2006. Cybertools and archaeology. *Science* 311 (5763): 958–959.
- Star Leigh, S. & Ruhleder, K. 1996. Steps toward an ecology of infrastructure: design and access for large information spaces. *Information Systems Research* 7(1): 111–134.
- Tilson, D., Lyytinen, K. & Sørensen, S. 2010.

- Digital infrastructures: the missing is research agenda. *Information Systems Research* 21(4):748–759.
- Tilson, D., Sørensen, S. & Lyytinen, K. 2011. The Paradoxes of Change and Control in Digital Infrastructures. Mobile Operating Systems Case. *ICMB '11 Proceedings of the 2011 10th International Conference on Mobile Business*: 26-35. IEEE Computer Society Washington, DC, USA
- Vespignani, A. 2012. Modelling dynamical processes in complex socio-technical systems. *Nature Physics* 8: 32–39.
- Zubrow, E. B. W. 2010. From archaeology to i-archaeology. Cyberarchaeology, paradigms, and the end of the twentieth century. M. Forte (toim.) *Cyber-Archaeology*. BAR International Series 2177 1–7. Archaeopress, Oxford.

FM Teija Oikarinen, teija.oikarinen@
oulu.fi
Tohtorikoulutettava, Memornet-
tohtorihjelma

Jani Oravisjärvi

Kätkemistarinoita toisen maailmansodan Virosta

Burström, Mats 2012. Treasured memories. Tales of buried belongings in wartime Estonia. Nordic Academic Press, Lund.

Lähihistorian ja nykyisyyden arkeologiaan erikoistuneen Tukholman yliopiston arkeologian professorin Mats Burstömin teos sijoittuu toisen maailmansodan aikaiseen Viroon. Teos kertoo virolaisista, jotka pakosiirtojen pelossa kätkivät tarkoin valitut esineet¹.

Kirja jakautuu viiteen lukuun. Teoksen ensimmäinen luku, *Hidden in the ground*, toimii parin sivun pituisena johdantona teoksen sisältöön. Lyhyessä luvussa Ahto Kant palaa yhdessä professori Burstömin kanssa paikalle, jonne hän 65 vuotta aikaisemmin kätki isänsä kanssa esineitä, jotka eivät saaneet joutua toisten käsiin. Tästä alkuasetelmasta teos lähtee etenemään.

Toinen luku, *Artefactual memory*, pureutuu ihmisten ja esineiden väliseen vuorovaikutussuhteeseen. Lähihistoriaan sijoittuvaa tapahtumaa on mahdollista lähestyä nykyisyyden arkeologian (contemporary archaeology) kautta, joka puolestaan mahdollistaa narratiivisen lähestymistavan tutkittavaan aiheeseen. Teoksessa kerätään muistoja itse kätkemistapahtumasta, -olosuhteista ja kätketyistä esineistä. Lähtökohtaisesti tietyillä esineillä on kyky herättää muistoja omistajassaan. Ihmisillä on puolestaan luontainen halu hankkia ja säilyttää näitä muistoesineitä. Tähän perustuu muun muassa matkamuidosten hankkiminen ulkomailta. Muistoesineitä sisältävät kätköt voivat sisältää valtavasti arkeologeja hyödyttävää informaatiota. Kätkettävien esineiden ei

tarvinnut olla rahassa mitattuna arvokkaita, vaan esineeseen saattoi vain liittyä paljon korvaamattomia ja rakkaita muistoja. Muista esineistä poiketen tällöin kätketyn esineen arvo liittyy siihen, että se herättää kätkijässään tämän kaipaamia muistoja.

Kätkemisen ensisijainen tarkoitus on omaisuuden suojeleminen ääritilanteissa. Toisaalta kätkemishetkellä tärkeäksi ja arvokkaaksi koetut esineet ovat saattaneet vuosikymmenien kuluessa menettää kokonaan merkityksensä kätkijöille. Tämän vuoksi ne on saatettu tietoisesti hylätä. Kätkettäessä esineet tullaan aina automaattisesti liittäneeksi osaksi jotakin turvalliseksi koettua. Näissä tapauksissa itse kätköä merkityksellisemmäksi nousee usein kätköpaikka. Useat kirjaan haastatelluista kokivatkin kätköä tärkeämmäksi sen, että esineet kätkettiin heidän synnyinmaahansa. Tällöin paluu kätköpaikalle – ja samalla omille juurilleen – koettiin usein itse kätköä tärkeämmäksi. Kätkijöiden jälkeläisille – jotka eivät välttämättä olleet koskaan aiemmin käyneet Virossa – saattoi sen sijaan olla tunnearvoa lähes kaikille maasta löytyneille esineille, kuten pulonkorkeille tai lasisirpaleille.

Luvussa kiinnitettiin huomiota myös mielenkiintoiseen maantieteelliseen seikkaan eli siihen, että kätkemistä tapahtui pääasiassa ainoastaan Viron mantereella, eikä oikeastaan lainkaan saarilla. Syyksi tähän paljastui, etteivät saarilta paenneet ruotsinkielistä osanneet virolaiset aikoneet koskaan enää palata takaisin kotimaahansa, jolloin kätkeminen oli tarpeetonta (Burström 2012: 31–32). Kyseinen havainto kätkemisen tai oikeammin sen puuttu-

misen ja ihmisten muuttoliikkeen välillä on huomionarvoinen.

Kolmas luku antaa historiallisen taustoituksen siihen, miksi syksyllä 1944 arviolta noin 70 000 henkilöä joutui pakenemaan Virosta pääsääntöisesti Ruotsiin, Saksaan, Englantiin ja Pohjois-Amerikkaan. Teoksen tärkein osio on kuitenkin kirjan neljäs luku. Tässä keskitytään täysin silminnäkijöiden eli kätkemistä todistaneiden henkilökohtaisiin kokemuksiin ja kertomuksiin. Osa heistä on myöhemmin palannut takaisin Viroon ja käynyt kaivamassa kätkemänsä esiin, mutta joidenkin kohdalla kätkö on jäänyt syystä tai toisesta kadoksiin.

Kiellettyjä esineitä neuvostomiehtyksen aikana olivat muun muassa aseet sekä uskonnolliset ja muut neuvostopropagandan vastaiset esineet, jotka eivät olleet virallisen historiankirjoituksen mukaisia. Tällaisiin esineisiin lukeutuivat muun muassa karttakirjat, joissa Viro esitettiin itsenäisenä valtiona ja kansana, Viron lippu ja muut kansallistunnukset (Burström 2012: 32). Mikäli näiden esineiden hallussapidosta jäi kiinni, seurasi siitä yleensä poikkeuksetta joko karkotus Siperiaan tai kuolemantuomio. Kätköihin päätyi myös joka päivä tarvittavat käyttöesineet, sillä asukkaiden palatessa sodan runtelemassa maassa tarvittaisiin lusikoita ja kattiloita.

Kätkevien esineiden joukkoon lukeutuivat myös esineet, jotka sisältönsä puolesta olisivat saattaneet johtaa yksittäisten henkilöiden kohdalla ongelmiin. Tällaisia olivat muun muassa ampumapalkinnot sekä valokuvat tai päiväkirjat, jotka saattoivat osoittaa henkilön palvelleen esimerkiksi upseerina.

Viides ja samalla viimeinen luku, *Maa muistipankkina*, on luonteeltaan yhteenvetomainen, vaikka se sisältääkin uutta asiatietoa. Viron tapauksessa yhteinen tekijä kaikkien kätkevien kesken oli, että kaikki luulivat piilottavansa vain lyhyeksi aikaa. Kukaan ei arvannut, että osa heistä ei enää koskaan palaisi kotimaahansa. Maahan kätkeminen johtui siitä, ettei aikaa ollut paremman paikan etsimiseen, ja rakennusten polttoa pelättiin, jolloin maa tuntui kaikista loogisimmalta

vaihtoehdolta. Harva kätkeijöistä tuli ajatelleeksi, että mahdollisen maanmuokkauksen seurauksena kotipihapiirikin voi muuttua niin merkittävästi, ettei kätköpaikkaa pystyisi enää paikallistamaan. Tällöin kätkö jäivät myös niiden omistajiltaan kadoksiin. (Burström 2012: 106–109.)

Mitä teoksesta jäi käteen?

Arkeologisena ilmiönä kätkeminen on varsin yleismaailmallinen ja ajaton ihmisen käyttäytymistapa, jota voitaisiin kuvata jopa biologiseksi käyttäytymismalliksi. Kertojien todistukset tuovat kirjassa selville asioita, joita arkeologit normaalisti joutuisivat vain arvailemaan.

Kätkö jaetaan perinteisesti kahteen eri luokkaan: votiivi- ja hätäkätköihin (Mørkholm 1991: 21). Molemmat luokat voidaan tarvittaessa jakaa useampaan alaluokkaan. Teoksen kaikki esinekätkö voidaan laskea luonteeltaan hätäkätköiksi (vrt. Bolin 1926). Olosuhteista johtuen esimerkiksi uskonnollisten esineiden kätkemistä ei voida laskea votiivikätkemiseksi, mihin voisi helposti langeta, mikäli tulkinta tehtäisiin pelkästään esineistön perusteella².

Teoksen ansioihin voidaan laskea se, että se havainnollistaa, kuinka sama tapahtuma voi johtaa luonteeltaan erilaisten esinekätkejen syntyyn. Teoksessa esitetyt hätäkätkö voidaan jakaa neljään eri kategoriaan, vaikka Burström itse ei ole lähtenyt jaottelemaan kätkejä millään tavalla:

1) Niin sanottuihin aarrekätköihin, joihin arvoesineistö piilotettiin ryöstelyn pelossa.

2) Kiellettyjä esineitä sisältäviin kätköihin, joihin päätyivät muun muassa aseet ja kansallistunnukset.

3) Muistoesineisiin, kuten valokuva-albumeihin ja päiväkirjoihin, jotka haluttiin kätkeä muistojen suojelemiseksi.

4) Käyttötavaroihin, joista olisi pulaa sodan loputtua.

Teoksen tärkeyttä ja ajankohtaisuutta osoittavat kaksi asiaa. Ensinnäkin Viron akateemisissa piireissä tutkimukseen suhtauduttiin aluksi kriittisesti tai ainakin vähätellen. Burströmin mukaan useat virolaistutkijat pitivät tarinoita kätkemisistä pelkkinä urbaaneina legendoina ja mielikuvituksen tuotteina (Burström 2012: 34–35). Toiseksi teoksen kirjoittamista ei olisi voinut lykätä enää kauan, sillä teokseen haastatellut silminnäkijät alkavat olemaan jo sen verran iäkkäitä, että pian heidän haastattelemisensa ei olisi enää mahdollista.

Yleisesti ottaen teosta voidaan pitää jatkona Viron esi- ja lähihistorian uudelleen kirjoittamiselle, joka alkoi pian neuvostomiehityksen päättymisen jälkeen Viron itsenäistyttyä 1990-luvulla (esim. Oksanen & Paju 2009). Kirja on selkeästi suurelle yleisölle suunnattu erittäin helppolukuinen historia-teos. Tästä huolimatta teos on myös arkeologin näkökulmasta äärimmäisen mielenkiintoinen. Teoksen vahvuuksiin voidaan lukea muun muassa joidenkin itsestäänselvyyksien paljastaminen, ja juuri narratiivisuuden kautta aiheeseen saadaan syvyyttä, joka yleensä puuttuu kokonaan esihistoriallisesta arkeologiasta.

Teos osoittaa kiistatta, että lähihistoriastakin löytyy yleismaailmallisia piirteitä ja ilmiöitä, joita voi soveltaa ainakin teoriata-solla myös esihistorian tutkimuksessa.

Oksanen, S. & Paju, I. (toim.) 2009. *Kai-ken takana oli pelko. Kuinka Viro menetti historiansa ja miten se saadaan takaisin*. WSOY, Helsinki.

Loppuviitteet

1 Teos on julkaistu erikseen myös ruotsinkielellä: *Minnesgömmor: berättelser om föremål gömda i jorden i Estland under andra världskriget*.

2 Vastaavasti Gatokaessa Salomonsaarilla uskonnollinen esikristillinen esineistö kätettiin lähetyssaarnaajilta vuonna 1916. Kyseisen yhteisön kääntynyt kristityiksi kätetty esineistö joko unohdettiin tai tarkoituksella hylättiin (Kupiainen 2009.).

Jani Oravisjärvi
FM, kirjoittaja on Turun yliopistolla
väitöskirjaa kirjoittava arkeologi.
japeor@utu.fi

Bibliografia

- Bolin, S. 1926. *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien. Studier i romersk ock äldre germansk historia*. Doctoral dissertation, Lund.
- Kupiainen, J. 2009. Varastettu museo, varastettu perinne – Kysymyksiä kulttuuriperinnön suojaamisesta Melanesiassa. *Elore* 16(1): 1–15.
- Mørkholm, O. 1991. *Early Hellenistic coinage: from the accession of Alexander to the Peace of Apamea (336–188 B.C.)*. Cambridge University Press, Cambridge.

Oula Seitsonen

Unia kalliotaiteesta: Anastasia Lapsuin ja Markku Lehmuskallion elokuva *Yksitoista ihmisen kuvaa*

Yksitoista ihmisen kuvaa

Ohjaus ja käsikirjoitus: Anastasia Lapsui, Markku Lehmuskallio

Kuvaus: Johannes ja Markku Lehmuskallio

Leikkaus: Anastasia Lapsui, Markku Lehmuskallio

Musiikki: Heikki Laitinen, Anna-Kaisa Liedes

Tuottaja: Markku Lehmuskallio, Giron-filmi Oy

Anastasia Lapsuin ja Markku Lehmuskallion elokuva *Yksitoista ihmisen kuvaa* on vahvasti henkilökohtainen dokumentaarinen esitys kalliotaiteesta ja sen tulkinnoista meillä ja maailmalla. Elokuva sai virallisen Suomen ensi-iltansa tammikuussa 2013 DocPoint-festivaaleilla täydelle salille kalliotaiteenystäviä, ja televisioenssi-iltansa toukokuun alussa. Maailmanensi-

iltansa Lapsuin ja Lehmuskallion elokuva sai jo vuoden 2012 lopulla tunnetuilla Dok Leipzig -elokuvajuhlilla, joilla se myös valittiin mukaan dokumenttielokuvien pääkilpasarjaan.

Vahvan henkilökohtaisen vireensä vuoksi *Yksitoista ihmisen kuvaa* ei ole puhtas-verinen dokumentti, eivätkä tekijät halua sitä sellaiseksi kutsuakaan. He kuvailevat filmiään mieluummin jaetuksi uneksi ja vapaamuotoiseksi esseeksi kalliotaiteesta sellaisena kuin se heille esittäytyy. Elokuva on sekä aiheeltaan että esitystavaltaan luontevaa jatkoa Lehmuskallion vuodesta 1973 jatkuneelle tuotannolle, ja erityisesti hänen ja Anastasia Lapsuin parikymmentä vuotta kestäneelle yhteistyölle.

Sattumaelokuva

Tekijät kertovat elokuvan syntyneen lähes sattumalta, mikä sopii hyvin tämänkaltaisen unenomaisen esityksen taustaksi. Lapsui ja Lehmuskallio olivat alun perin tarjonneet rahoittajataholle kahta vaihtoehtoista elokuva-aihetta, joista toinen oli kalliotaide-tutkielma ja toinen dokumentti Suomeen 150 vuotta sitten ostetusta Tlingit-tytöstä. Jälkimmäinen valikoitui heidän seuraavaksi elokuvaprojektikseen, jota he alkoivat valmistella, kunnes eräänä aamuna rahoittajan edustaja soitti ja ilmoitti, että heidän tulisi ehdottomasti vaihtaa kalliokuva-aiheeseen. Kyseisen toimittajan juodessa aamukahvia hänen keittiönikkunaansa oli tömähäntynyt lintu, jonka lasiin jättämä jälki sai hänet inspiroitumaan Lapsuin ja Lehmuskallion ajatuksista kalliotaiteen ihmis- ja eläinkuvausten syväluotaavasta tarkastelusta.

Lehmuskallio kertoo kiinnostuneensa pohjoisten kansojen taiteesta ja esihistoriallisista kalliokuvista jo 1960-luvulla, jolloin omasta maastamme vasta alettiin varsinaisesti löytää kalliotaidekohteita (esim. Lahelma 2008: 30–31), eli siinä mielessä elokuvan aihevalinta ei ole sattumaa. Hän on myös vuosikymmenien mittaan hyödyntänyt kalliotaidetta useissa töissään, ensimmäisen kerran *Elämän tanssi* -elokuvassa (1975), jonka johdantoon ja epilogiin Lehmuskallio pyrki löytämään tanssia ja elämää esittävää kalliopiirroskuvastoa. Myöhemmin Altan kalliopiirrookset ovat esiintyneet elokuvissa *Minä olen* (1992) ja *Saamelainen* (2006): näissä elokuvissa nähtävät piirrookset Lehmuskallio kuvasi jo 1980-luvun lopulla.

Lapsui taas on taustaltaan tundralla shamanistiseen luonnonuskoon kasvanut nenetsipaimentolainen, ja tarkastelee kalliotaidetta oman maailmankuvansa kautta. Hänen kokemansa vahva henkinen yhteys kalliotaiteeseen oli yksi tärkeimmistä syistä elokuvan tekoon. Lehmuskallion sanoin: ”Anastasia Lapsuin osuus on erittäin tärkeä, koska paimentolaiskansan

lapsena hänen maailmankuvansa lienee jossain määrin samankaltainen kuin kuvien muinaisten tekijöiden.”

Akateemista näkemystä elokuvaan on tuonut arkeologi Timo Miettinen. Miettinen myös hyväksyi elokuvan lopullisen leikkauksen. Lapsui ja Lehmuskallio eivät kuitenkaan halunneet antaa arkeologian valitsevien ajatusten vaikuttaa liikaa heidän henkilökohtaisesta kokemuspiiristään kumpuaviin näkemyksiin. Lehmuskallion osalta nämä perustuvat hänen vuosikymmenien mittaiseen tutustumiseensa pohjoisten kansojen ajatteluun ja maailmankuvaan, ja Lapsuin kohdalla hänen luonnonuskosta lähtevään tapaansa nähdä ja tulkita kalliotaidetta sekä visualisoida sen merkityksiä. On tietenkin mahdotonta arvioida missä määrin esimerkiksi arkeologiset teoriat ovat alitajuisesti vaikuttaneet tulkintoihin, mutta tekijät muistuttavat, ettei elokuva pyri kuvittamaan muuta kuin heidän omaa subjektiivista tulkintaansa aiheesta.

Maailman kalliotaidetta nenetsilinssien lävitse

Lapsui ja Lehmuskallio tarkastelevat elokuvassaan kalliotaidetta tiedostaen, että: ”Piirrookset ovat [- -] kieltä, jota emme pysty lukemaan. Katselemme niitä oman maailmankuvamme kautta.” *Yksitoista ihmisen kuvaa* -elokuvassa tämä tapahtuu erityisesti Anastasia Lapsuin kulttuurisen viitekehyksen kautta.

Lapsui kertoo kokeneensa ensimmäisen kerran kalliotaiteen äärellä vieraillessaan vahvan henkisen kokemuksen, syvän yhteyden taiteentekijöiden ja heidän maailmantulkintansa kanssa. Hän näki ja tulkitsi kuvastossa samoja pyhiä ja tärkeitä koemiaan teemoja ja hahmoja, joita oli lapsuudessaan tehnyt isänsä kanssa lumeen ja veistellyt puuhun. Kalliotaiteen kuvasto ja muinaiset maalauspaikat eri puolilla maailmaa tuntuivat hänestä tutuilta ja kotoisilta, sillä ne muistuttivat häntä suoraan nenetsien merkittävänä pitämistä paikoista. Lapsui

Kuva 1. Alkuperäisestä kontekstistaan näyttelyvitriiniin joutunut Lausselin Venus, Musée d'Aquitaine (Kuva: M. Lehmuskallio).

tunteekin maalausten äärellä samaistuvansa menneeseen maailmaan ja kokee pääsevänsä konkreettiseen yhteyteen ja vuoropuheluun omien esi-isiensä ja maalausten tekijöiden kanssa.

Elokuva on läheistä temaattista jatkumoa Lehmuskallion suurelokuvalla Minä olen (1992), jossa hän käsitteli kahden kokoilijan elokuvan mittaisesti pohjoisten kansojen historiallista ja nykyistä taidetta. Minä olen -elokuvan lehdistötiedotteessa Lehmuskallio kuvaili tuntemuksiaan elokuvan teon aikana: ”Katselin arktisen maailman tuottamia taideteoksia museoiden kokoelmissa [-] ne ovat kaikki ihmisen tekemiä, osa tekijäänsä, viesti häneltä minulle [-] Minä voin vain katsoa, nähdä.” Yksitoista ihmisen kuvaa luotaa syvemmälle kuvien ja niiden viestin näkemisen ja kokemisen teemaa erityisesti Lapsuin tulkintojen kautta. Myös uudessa elokuvassa joitakin kuvaa katsellaan museokokoelmissa hieman

surumielisessä sävyssä (Kuva 1). Tekijät korostavatkin sekä nenetsien pyhien paikkojen että kalliokuvien osalta ympäröivän maiseman ja itse kalliopinnan moninaisten muotojen merkitystä taiteen tekemiselle ja tulkitsemiselle, nykyisten arkeologisten käsitysten tapaan (esim. Helskog 1999; Lahelma 2005).

Elokuvan voi osaltaan myös nähdä Werner Herzogin 3D-kalliotaidedokumentin *Cave of Forgotten Dreams* (2010) hengenheimolaisena. Vaikka Herzogin menestynyt elokuva mukaileekin Lapsuin ja Lehmuskallion työtä enemmän perinteisen dokumentin rakennetta, molemmille yhteisiä elementtejä ovat symbolinen ote aiheeseensa sekä vahvasti dramatisoitu kuva- ja äänimaailma.

”Tee itsestäsi kuva, että eläisit siinä ikuisesti”

Elokuva on nimensä mukaisesti jaettu yhteentoista pääteemaan, joita kutakin tarkastellaan visuaalisvetoisesti. Kertojajäsenet ovat kautta elokuvan minimissään, ja Lehmuskallio ja Lapsui luottavat kuvallisen esityksen ja äänimaailman voimaan. Satunnaiselle katsojalle tämä voi olla hieman häiritsevää, sillä kuvauspaikat hyppelivät usein varoittamatta eri puolille maailmaa, mutta elokuvan symbolisen luonteen huomioon ottaen tämä on varsin perusteltu ratkaisu. Kuten tekijät toteavat, elokuva ei pyri tarjoamaan mitään lopullista tai edes osatotuutta kalliotaiteesta tai sen merkityksistä, vaan sen itsetarkoituksellisenä tavoitteena on heijastella Lapsuin henkilökohtaisten näkemysten kautta tundraan nykypaimentolaisten ja muinaisten maalareiden maailmankatsomuksien mahdollisia yhteyksiä.

Lapsuin mukaan hänen maailmankuvaansa liittyy oleellisesti ajatus ihmisen eri heimojen periytymisestä omista totemieläimistään. Nenetsien eri eläimistä periytyviä klaaneja lukuun ottamatta ihmiset ovat kuitenkin pääosin unohtaneet tämän alkuperänsä. Lapsui kertoo anekdoottina kiinnostuneensa ensimmäisen kerran

tarkemmin esivanhemmistaan, kun kuuli lapsena sisäoppilaitoksessa opettajaltaan, että ihminen polveutuu apinasta. Kotona Lapsui kertoi sukulaisilleen neuvostokoululaitoksen opetuksista, jolloin hänen äitinsä haukkui opettajan suoraan typeräksi: ”Kaikkihan tietävät jumalan luoneen ihmiset omista toteemieläimistään, mutta ehkäpä venäläiset sitten ovat syntyisin suoraan apinasta.”

Esiäitien katkeamattoman ketjun pohdiminen johti Lapsuin myös tämän elokuvan aihepiiriin pariin. Hän tuntee kalliokuvien äärellä ajan muuttuvan suhteelliseksi ja epäoleelliseksi käsitteeksi ja kokee aistivansa kuvien kautta niiden muinaisten maalausten mielenliikkeet: ”Aineen, hengen ja yksilön välillä ei ole mitään eroa.” Hän kuitenkin muistuttaa, että vahvasta samais- tumisesta huolimatta lopullinen tulkinta kuvista on ollut vain niiden muinaisilla tekijöillä. Lapsui tiedostaa, että kuvat tehnyt yhteisö on varmasti tuntenut, tulkin- nut ja hyväksynyt kalliioihin maalatut tai piirretyt kuvat, mutta niiden tulkinnat ovat saattaneet olla eroavia tai salattuja jopa yhteisön sisällä ja erityisesti sen ulkopuo- lisilta.

Suomen ensi-iltanäytöksessä yleisöstä kiinnitettiin huomiota siihen, että vaikka elokuvan nimi on *11 ihmisen kuvaa*, valtaosa

siinä kuvatusista kalliotaiteesta esittää kuiten- kin eläimiä. Tällä tekijät ovat halunneet korostaa luonnon ja ihmisen syvää yhteyt- tä, sekä niiden välisen rajanvedon liuku- vuutta luonnonkansojen, tässä tapauksessa erityisesti nenetsien, maailmankatsomuksessa (vrt. esim. Ingold 2000).

”Maan uumenista nousee kallio”

Elokuvassa nähdään kalliotaidetta viideltä mantereelta, Pohjoismaista, Venäjältä, Ranskasta, Algeriasta, Etelä-Afrikasta, Poh- jois-Amerikasta, Argentiinasta ja Australiasta (Kuva 2). Kalliotaiteen ystävälle eri kohteiden tunnistaminen tarjoaa lisämielenkiintoa, sillä läheskään kaikkia kuvattuja paikkoja ei esitellä nimeltä. Toisaalta satunnaiselle kat- sojalle eri kuvakenttien sijaintipaikat saatta- vat jäädä hämäräksi, mikä ei kuitenkaan estä elokuvan perussanoman välittymistä.

Lapsuin taustaan perustuvan symbo- lisen tutkielman ohella toinen tärkeä syy elokuvan tekemiseen oli Lehmuskallion mukaan kalliotaidekohteiden hienot ja ku- vaukselliset maisemat. Tekijät vierailivat elokuvaa tehdessään lukuisilla kohteilla, jotka sijaitsevat monesti vaikeapääsyisissä

Kuva 2. Maalauksia Kakadun kansallispuistosta, Australiasta (vas.) ja Tassili-n'Ajjerista, Algeriasta (Kuva: M. Lehmuskallio).

ja koskemattomissa ympäristöissä. Kuvamateriaalia kertyi matkoilla niin paljon, että leikkausvaiheessa oli suoranaista runsaudenpulaa sen osalta, mitä elokuvaan lopulta valittaisiin.

Elokuvan lopullinen kuvitus on valittu tekijöidensä mieltymysten ja tavoitteiden mukaan: kuvien ja kuvattujen kohteiden toisenlaisella valinnalla ja leikkauksella elokuvasta olisi voitu saada hyvin erilainen. Tekijät arvelevat, että kuvituksesta riippumatta elokuvasta olisi todennäköisesti lopulta tullut tulkinnoiltaan ja sanomaltaan hyvin samansuuntainen.

Leikkauksen osalta tavoitteena on ollut luoda syklinen ja intensiivinen kuvaus, joka heijastelisi osaltaan nenetsien luonnonuskoon pohjautuvaa maailmankuvaa ja toisaalta kalliotaiteen tekijöiden oletettua maailmankatsomusta. Tässä on onnistuttu varsin hyvin, ja kuvaus sekä leikkaus ovat kautta linjan erittäin ammattimaisia.

Varsinaisten kalliotaidekuvausten lisäksi erityisen mielenkiintoisia jaksoja ovat esimerkiksi piipahdus nykypäivän shamaanin olohuoneessa sekä muutamat animoidut jaksot ja tanssiesitykset, jotka tukevat hyvin elokuvan symbolista otetta. Itseäni miellytti varsinkin kohta, jossa metsässä tanssahteleva pukumies sulautuu animoituun Trois Frères-luolan shamaanilahmoon.

Lopuksi

Kokonaisuudessaan *11 ihmisen kuvaa* on suositeltavaa katsottavaa kaikille kalliotaiteen ystäville, harrastajille ja tutkijoille. Elokuva toteuttaa hyvin tekijöidensä sille asettamat tavoitteet unenomaisena runoelmana, joka valottaa yhtä yksityistä tapaa tulkita maalauksia ja niiden tekijöiden maailmankuvaa. Lisäksi se on visuaalisesti hieno kokemus upeine maisemineen ja taidokkaasti toteutettuine kalliotaidekuvineen.

Arkeologin kannalta erityisen kiehtovaa on elokuvan vahva pohjautuminen Anastasia Lapsuun shamanistiseen maailmankuvaan, ja kalliokuvien sekä niiden merkityksien tar-

kastelu hänen kulttuurisen viitekehyksensä kautta. Tämä tarjoaa mielenkiintoisia ei-länsimaisia näkökulmia kalliotaiteen tulkintoihin.

Toivottavasti tekijät innostuvat jatkossa jalostamaan elokuvanteon aikana kertyneen, mutta nyt käyttämättä jääneen filmimateriaalin esimerkiksi perinteisemmin maailman kalliotaidetta esittelevän elokuvan tekemiseen. Tämä olisi merkittävä kulttuuriteko sekä suomalaisen dokumentin teon että kalliotaidetutkimuksen popularisoinnin kannalta.

Kiitokset

Suurkiitokset Anastasia Lapsuille ja Markku Lehmuskalliolle elokuvaansa koskevista runsaista kommenteista ja kuvituksesta (Valokuvat: M. Lehmuskallio).

Bibliografia

- Helskog, K. 1999. The shore connection. Cognitive landscape and communication with rock carvings in northernmost Europe. *Norwegian Archaeological Review* 32(2): 73–94.
- Ingold, T. 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. Routledge, London/ New York.
- Lahelma, A. 2005. Between the worlds: Rock art, landscape and shamanism in Subneolithic Finland. *Norwegian Archaeological Review* 38(1): 29–47.
- Lahelma, A. 2008: *A Touch of Red. Archaeological and Ethnographic Approaches to Interpreting Finnish Rock Paintings*. Iskos 15. Finnish Antiquarian Society, Helsinki.

Oula Seitsonen
Arkeologisk Museum, Universitetet i
Stavanger / Arkteekki
oula.seitsonen@helsinki.fi